

**”EI MISTÄÄN SYYSTÄ...VAIN KUNNES
KUOLEMA EROTAA”
JESUKSEN OPETUS AVIOEROSTA JA UDELLEEN AVIOITUMISESTA**

Matti Honkakari
Uuden testamentin eksegetiikan pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2011

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	3
1.1. Tutkimusongelma.....	4
1.2. Tutkimushistoriaa.....	4
1.3. Relevantit tekstikohdat ja lähteet	6
1.4. Tutkimusmenetelmät	7
1.5. Tutkimuksen etenemisjärjestys	8
2. Avioero ja uudelleen avioituminen juutalaisessa kontekstissa	9
2.1. Vanhan testamentin tekstit	11
2.2. Qumran-kirjallisuus.....	15
2.3. Filonin ja Josefuksen teokset	17
2.4. Mishna.....	18
2.5. Yhteenveto	19
3. Avioero ja uudelleen avioituminen kristillisessä postkontekstissa	20
3.1. Paavalin kirjeet.....	20
3.2. Uuden testamentin ulkopuoliset kristilliset kirjoitukset.....	25
3.3. Yhteenveto	27
4. Traditiokriittinen analyysi	28
4.1. Paavalin pareneesi	29
4.2. Q-lähteen logion.....	30
4.3. Markuksen evankeliumi	32
4.3.1. Apophthegma	34
4.3.2. Logion	36
4.4. Matteuksen paralleeli	38
4.5. Traditiokriittinen vertailu	41
4.6. Yhteenveto	44
5. Autenttisuusanalyysi	44
5.1. Vaikutusten uskottavuus eli kristillinen postkonteksti.....	47
5.1.1. Vaikutushistorian vastaisuuden kriteeri	47
5.1.2. Lähteiden yhtenevyyden kriteeri.....	48
5.2. Kontekstuaalinen uskottavuus eli juutalainen konteksti	50
5.2.1. Kontekstuaalisen sopivuuden kriteeri	50
5.2.2. Kontekstuaalisen erityislaatuisuuden kriteeri.....	51
5.3. Yhteenveto	54
6. Tutkimustulokset.....	54
Lyhenteet.....	56
Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	57
Lähteet ja apuneuvot	57
Kirjallisuus	58

1. Johdanto

Avioerot ja uudelleen avioitumiset koskettavat koko suomalaista yhteiskuntaa, mikä on nähtävissä avioerojen vuotuisissa määrissä. Suomen tilastokeskuksen mukaan vuotuinen avioeroprosentti on 2000-luvulla vaihdellut 43–54% välillä vuosittain solmittujen avioliittojen määrästä, mutta avioerojen vuotuinen määrä (n. 13000) on pysynyt lähes vakiona verrattuna avioliiton solmimisiin.¹ YLE:n uutisten mukaan tällä hetkellä eniten eroavat alle 2-vuotiaiden lasten vanhemmat.² Nämä tilastot antavat synkän kuvan suomalaisen yhteiskunnan perheistä, sillä avioerot koskettavat tuhansien parien lisäksi tuhansia lapsia. Kristillisillä kirkkoilla on hyvät perusteet tukea puolisoiden sitoutumista toisiinsa avioliitossa, erityisesti kun Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispojen puheenvuoron mukaan ”[a]voliittoja purkautuu noin 30 000 eli kaksi kertaa enemmän, vaikka naimisissa olevien määrä on moninkertainen avoliitossa asuviin verrattuna.”³ Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuului vuoden 2010 lopussa 78,2 % suomessa asuvista eli yli 4 miljoonaa henkilöä.⁴ Siksi useille seurakuntalaisille on tärkeää se, miten kirkko on tukena avioerossa ja uudelleen avioitumisessa, ja se miten kirkko ohjaa ja opettaa näistä asioista.

Kirkon opetus perustuu Raamatun kaanoniin, sillä kirkkojärjestyksen mukaan ”[k]irkko pitää korkeimpana ohjeenaan sitä tunnustuskirjojen periaatetta, että kaikkea oppia kirkossa on tutkittava ja arvioitava Jumalan pyhän sanan mukaan.”⁵ Tällöin herää kysymys siitä, mitä voimme tietää Jeesuksen opettaneen avioerosta ja uudelleen avioitumista.

Tässä tutkielmassa keskityn pelkästään historian Jeesus -tutkimusasetelmaan⁶, jolloin rajaan 150-lukua jKr. myöhemmät kristilliset traditiot ja tulkinat tutkielman ulkopuolelle, koska ne eivät ole enää suorassa kosketuksissa relevantteihin Jeesus-traditioihin⁷.

---

¹ Suomen virallinen tilasto 2009.

² YLE 2011.

³ Rakkauden lahja 2010, 82.

⁴ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto 2011.

⁵ Ks. KJ 1991/1055, 1 §.

⁶ Historian Jeesus -tutkimusasetelmalla tarkoitan historiallis-kriittisiä menetelmiä ja autenttisuuskriteerien käyttöä, joita nykyisessä Jeesus-tutkimuksessa yleisesti käytetään.

⁷ Jeesus-traditiolla tarkoitan tässä tutkielmassa kaikkea Jeesukselta lähtöisin olevaa traditiota, suullisesta prosessista kirjalliseen prosessiin asti.

1.1. Tutkimusongelma

Tämän pro gradu -tutkielman tutkimusongelma on kysymys, mitä Jeesus opetti avioerosta ja uudelleen avioitumisesta? Jeesus-traditioista on säilynyt kuvauksia Jeesuksen kärkeistä sanoista, joiden mukaan avioero ja uudelleen avioituminen ovat verrannollisia aviorikokseen, josta lain mukaan seurasi kuolemanrangaistus. Tästä herää myös lisäkysymyksiä. Koskivatko Jeesuksen provokatiiviset sanat tiettyä yksittäistä tilannetta vai olivatko ne luonteeltaan enemmän normatiivisia yleisohjeita? Voimmeko tietää mitä Jeesus kokonaisuudessaan ajatteli aiheesta? Oliko Jeesus ehdoton siinä, ettei saa erota mistään syystä? Missä määrin uudelleen avioitumiselle on mahdollisuus Jeesuksen sanojen pohjalta? Näihin kysymyksiin pyrin löytämään tutkielmassani vastauksia.

1.2. Tutkimushistoriaa

Jeesus-tutkimuksessa vallitsee konsensus, että synoptisissa evankeliumeissa on Jeesuksen aitoja sanoja avioerosta ja uudelleen avioitumisesta. Tutkimushistorian aikana Jeesuksen sanoihin on nähty vaikuttavan toisaalta rabbi Hillelin ja rabbi Shammain välillä käyty debatti hyväksyttävästä avioeron syystä (erityisesti 1900-luvun alkupuolisko) ja toisaalta Qumran-kirjallisuus (1900-luvun jälkipuolisko).⁸ Nykyinen tutkimus on kuitenkin enenevässä määrin taipumassa hylkäämään näkemykset, että Jeesuksen opetuksiin olisi vaikuttanut rabbien debatti tai Qumran-kirjallisuus.⁹

Traditiokriittisen työskentelyn jälkeen useimmat tutkijat näkevät Jeesuksen opetuksen olleen ehdoton: avioero ja uudelleen avioituminen ei ole sallittua, vaan ne ovat verrannollisia aviorikokseen. Tähän tulokseen tulevat mm. J. Nolland, T. Holmén ja J.P. Meier.¹⁰ Tämä näkemys avioerosta voidaan tiivistää sanoihin ”ei mistään syystä” ja näkemys uudelleen avioitumisesta ”vain kunnes kuolema erottaa”. Osa tutkijoista tulkitsee kirkkoisien tavoin, että uudelleen avioituminen oli sallittua vasta puolison kuoleman jälkeen, vaikka avioero olisi pätevä Matteuksen redaktorisen myönnytyksen mukaisesti.¹¹ Taustalla on kysymys siitä, että tulisiko Matteuksen lisäämä sana ἡ πορνεία (Mt. 5:32 ja 19:9) ymmärtää viittaavan avioeroon ja uudelleen avioitumiseen vai pelkästään uudelleen avioitumiseen.¹² Tätä

---

⁸ Meier 2003, 69–70.

⁹ Meier 2003, 70.

¹⁰ Nolland 1995, 34–35; Holmén 1999, 161; Meier 2009, 101, 125–126.

¹¹ Heth & Wenham 1984, 96–97; Warden 1997, 152–153. Matteuksen myönnytyks ”vain huoruuden tähden” tunnetaan myös termillä Matteuksen klausuuli.

¹² Wenham 1986, 17; Carter 1994, 66–68; Nolland 1995, 22.

kysymystä ei voida kuitenkaan ratkaista pelkästään logiikan avulla.¹³ Meierin mukaan pelkkä avioero ei voi olla aviorikos sanan varsinaisessa merkityksessä, vaan ainoastaan avioero uudelleen avioitumisen myötä.¹⁴

Osa tutkijoista puolestaan tulkitsee Matteuksen redaktorisen myönnytyksen ”vain huoruuden¹⁵ tähden” olleen oikea tulkinta Jeesuksen sanojen taustaoletukseen, ja siten ainoa hyväksyttävä syy avioeroon ja uudelleen avioitumiseen. Tähän tulokseen on tullut D. Instone-Brewer.¹⁶ Myös R.T. France tulkitsee uudelleen avioitumiseen olevan mahdollista toisen puolison eläessä.¹⁷ Uudelleen avioitumisen hyväksymisen taustalla on ajatus siitä, että avioeron ollessa pätevä, uudelleen avioituminen ei voi olla aviorikos sanan perinteisessä merkityksessä eli laitton seksisuhde aviossa olevan kanssa.¹⁸ Jeesuksen sanojen konteksti toimii näin ainoastaan, jos avioero ei ole pätevä, jolloin edellinen avioliitto pysyy Jumalan silmissä voimassa.¹⁹ Näissä näkemyksissä on huomioitava oletus, että toinen puoliso on vielä elossa.

Ongelmia on tuottanut myös Matteuksen myönnytyksen *πορνεία*-sanan merkitys, joka ei avaudu pelkästään kieliopillisesti, sillä Mt. 19:9 kaltainen kielirakenne on poikkeuksellinen. Tämän sanan merkitys ei avaudu myöskään semanttisesti, sillä sanan käyttömerkitykset vaihtelevat. Yhteistä sanan tulkinnalle kuitenkin on se, että sana viittaa johonkin luvattomaan seksisuhteeseen.

Tutkijoiden keskuudessa kiisteltyä on myös se, mitä Paavali opetti Jeesustradition pohjalta avioerosta ja uudelleenavioitumisesta. Osa tutkijoista näkee Paavalilla olleen samankaltainen linjaus kuin myöhemmin kirkkoisillä, että uudelleen avioituminen on mahdollista vain puolison kuoltua.²⁰ Suurin osa tutkijoista kuitenkin tulkitsee Paavalin myönnytyksen (Lat. *Privilegium Paulinum*) antavan kristityille luvan avioitua uudelleen toisen henkilön kanssa, jos ei-uskova puoliso ottaa avioeron.²¹

---

¹³ Porter & Buchanan 1991, 338.

¹⁴ Meier 2009, 105.

¹⁵ Tässä sana ἡ πορνεία käännetään usein sanoilla *haureus*, *luvaton sukupuoliuhde*, mutta itse käytän sanaa *huoruus*, koska *haureus* ei ole enää nykyään yleisesti käytetty sana ja koska ἡ πόρνη käännetään *portto*, *huora*, *prostituoitu*.

¹⁶ Instone-Brewer 2002, 149–150.

¹⁷ France 2007, 212.

¹⁸ Instone-Brewer 2002, 149.

¹⁹ Instone-Brewer 2002, 149; Meier 2009, 106.

²⁰ Esim. Neiryneck 1996, 174.

²¹ Instone-Brewer 2002, 189.

1.3. Relevantit tekstikohdat ja lähteet

Tutkielmani kannalta relevantit tekstikohdat ovat Jeesus-traditiot liittyen avioeroon ja uudelleen avioitumiseen. Näitä Jeesus-traditioita on synoptisissa evanliumeissa Markuksen perikooppi (Mk. 10:1–12), jonka paralleeli on Matteuksella (Mt. 19:1–12), sekä suppea lausuma Luukkaalla (Lk. 16:18) ja Matteuksella (Mt. 5:32). Tämän lisäksi relevanttina tekstikohtana on Paavalin maininta Jeesuksen lausumasta ensimmäisessä kirjeessä korinttilaisille (1. Kor. 7:10–11).

Paavalin maininta Jeesuksen lausumasta on varhaisin dokumentti (54 jKr.), mutta siinä Paavali toistaa Jeesuksen lausumaa omin sanoin, jolloin alkuperäisiin Jeesuksen sanoihin emme pääse käsiksi. Nelilähde-teorian mukaan synoptikoilla on kahdesta eri lähteestä Jeesuksen lausumia avioerosta ja uudelleen avioitumisesta (Mk. ja Q-lähde), mutta näiden lähteiden sisällön ensisijaisuutta on vaikea tutkia. Suurin osa tutkijoista arvioi Q-lähteen Luukkaan katkelman sisältävän eniten autenttista traditiota Jeesuksen sanoista, vaikka osa tutkijoista näkee myös tässä redaktorisia kohtia, kuten myös Markuksen perikoopissa on nähtävissä.²² Matteuksen Q-katkelman erilaisuuden suhteessa Luukkaan paralleeliin voisi selittää teoria Matteuksen vuorisaarnan erillisestä traditiosta, mutta suurin osa tutkijoista näkee sen Matteuksen redaktorisena lisäyksenä.²³ Matteuksella on mahdollisesti myös M-lähteen aineistoa perikoopinsa lopussa (jakeet 10–12).

Kontekstin lähteinä pidän Vanhaa testamenttia ja muuta antiikin kirjallisuutta, jotka valaisevat Jeesuksen ajan juutalaisuutta ja varhaista kristillisyyttä koskien avioeroa ja uudelleen avioitumista. Näistä tärkein lähde on Deuteronomium (24:1–4). Muita juutalaisen kontekstin teksteistä käytän Qumranin teksteistä Damaskon kirjaa (*CD*) ja Tempelikääröä (*IIQT*), Filonin ja Josefuksen kirjoituksia sekä rajoitetusti Mishnaa, sillä kirjoitusajankohdan puolesta Mishna kuuluu postkontekstiin.

Postkontekstin lähteiden avulla tarkastelen varhaisten kristittyjen traditioita, jotta voisin arvioida traditiokritiikin ja autenttisuuskriteerien avulla alkuseurakuntien vaikutushistoriaa Jeesus-traditioihin. Kristillisistä teksteistä käytän Paavalin ensimmäistä kirjettä korinttilaisille ja kirjettä roomalaisille sekä Hermaan Paimenta.

---

²² Meier 2009, 102, 110.

²³ Jackson 2008, 169–170.

1.4. Tutkimusmenetelmät

Tutkimusmenetelminä käytän historian Jeesus -tutkimuksessa yleisesti käytettyjä historiallis-kriittisiä menetelmiä eli lähde-, muoto- ja redaktiokritiikkiä. Käytännöllisyyden vuoksi nimitän näitä menetelmiä traditiokritiikiksi,²⁴ koska eri menetelmien vaihteita ei yleensä tutkimuskirjallisuudessa erotella. Tekstikritiikin osalta käytän Nestle-Alandin tekstikriittistä laitosta, ja mahdolliset tekstikriittiset ongelmat huomioin alaviitteissä.

Lähdekriittinen ratkaisu vaikuttaa suoraan verrannollisesti traditiokriittiseen työskentelyyn, minkä vuoksi esitän tässä menetelmien yhteydessä käyttämäni lähde-teorian, johon nojaan tässä tutkielmassa. Käytän nelilähdeteoriaa, koska se on vallitseva teoria synoptiseen ongelmaan.²⁵ Nelilähdeteoriassa Markuksen evan-geliumia (Mk.) pidetään vanhimpana. Matteuksen (Mt.) ja Luukkaan (Lk.) evan-geliumien kokoajat käyttivät sitä itsenäisesti. Matteuksella ja Luukkaalla oli käytös-sään Q-lähde, jota Markus ei tuntenut.²⁶ Tämän lisäksi Matteuksella ja Luukkaalla oli omaa erityisaineistoa käytettävissä, joita nimitetään M-lähteeksi ja L-lähteeksi.

Traditiokritiikin avulla pyrin löytämään relevanteista tekstikohdista mahdol-liset redaktoriset elementit, jotta jäljelle jäisi mahdollisimman luotettavaa aineis-toa, kun tämän vaiheen jälkeen arvioin traditioiden autenttisuutta. Kaikki lähde-kirjallisuuteni tutkimukset eivät ole tehty nelilähdeteorian pohjalta, mikä näkyy historiallis-kriittisten tutkimustuloksien vaihtelevuudessa.

Traditiokritiikin lisäksi sovellan historian Jeesus -tutkimuksessa yleisesti käytettyjä autenttisuuskriteerejä, jotka sisältyvät Theissenin ja Winterin metodo-logiaan²⁷. Käytän heidän metodologiaa, koska se on Jeesus-tutkimuksessa yksi kattavimmista teoreettisista esityksistä, missä otetaan jatkumo-lähestymistapa (engl. continuum approach) huomioon.²⁸ Jatkumolähestymistavalla tai jatku-monäkökulmalla (engl. continuum perspective) tarkoitetaan Jeesus-tutkimusta, joka pyrkii löytämään historiallisesti uskottavan kuvan Jeesuksesta juutalaisuus-kristinusko -jatkumolla yhdistämällä juutalaisen kontekstin, Jeesuksen opetukset ja kristillisen vaikutushistorian.²⁹

---

²⁴ Riekkinen & Veijola 1986, 193. ”...Skandinaviassa syntynyt traditiohistoriallinen koulukunta käyttää termiä ’traditiohistoria’ tavanomaista laajemmassa, lähes koko metodikaanonin kattavassa merkityksessä.”

²⁵ Luomanen & Lehtipuu & Merenlahti 2010, 62.

²⁶ Luomanen & Lehtipuu & Merenlahti 2010, 62.

²⁷ Gerd Theissenin ja Dagmar Winterin teos *The Quest for the Plausible Jesus – The Question of Criteria* (2002).

²⁸ Theissen & Winter 2002, 188–189; Holmén 2006, 6–7.

²⁹ Holmén 2006, 1–2.

Tulen tässä tutkielmassa käyttämään usein sanoja ”todennäköisesti” ja ”mahdollisesti”, jotka kuitenkin ovat lopulta vain enemmän tai vähemmän subjektiivisia ilmaisuja, sillä joku voi pitää eri asioita todennäköisempänä kuin toinen.³⁰ Joka tapauksessa erittelen omat näkemykset muiden näkemyksistä. Argumenteilla voidaan kilpailla keskenään, mutta lopulta se selitys, joka antaa enemmän vastauksia kuin ongelmia, on usein uskottavampi

Autenttisuuskriteereillä tarkoitetaan historian Jeesus -tutkimuksessa yleisesti käytettyjä kriteerejä, joiden avulla pyritään argumentoimaan traditiokriittisesti koeteltujen Jeesus-traditioiden autenttisuuden puolesta tai vastaan. Kriteerien nimitykset vaihtelevat usein tutkijoiden mukaan, mutta kriteerien logiikka toimii melko yhteneväisesti.

Tutkielmassani käytän Theissenin ja Winterin autenttisuuskriteerien kokonaisuutta, joista he käyttävät yhteisnimitystä historiallisen uskottavuuden kriteeri.³¹ Tämä kriteeri jakaantuu kahteen osioon. Järjestyksessään ensiksi on vaikutusten uskottavuus eli kristillinen vaikutushistoria ja seuraavaksi kontekstuaalinen uskottavuus eli juutalainen konteksti. Näiden osioiden alakriteerejä esitän tarkemmin autenttisuusanalyysissä.

Vaikka Theissen ja Winter käyttävät autenttisuuskriteerinsä metodologiaa edellä esitetyssä järjestyksessä, itse käsittelen kontekstiosuuden päinvastaisessa järjestyksessä: aluksi juutalainen konteksti, jonka jälkeen kristillinen vaikutushistoria. Tämä sen vuoksi, että alkuun on hyvä esitellä juutalainen konteksti, jonka pohjalta voi heti arvioida onko tutkittava traditio uskottavaa Jeesuksen ajan juutalaisuudessa ennen kuin etenee kristilliseen vaikutushistoriaan. Luvun 4. Autenttisuusanalyysissä käytän kuitenkin Theissenin ja Winterin kokonaismallin mukaista järjestystä heidän mallinsa selkeyden vuoksi.

1.5. Tutkimuksen etenemisjärjestys

Seuraavassa kappaleessa käsittelen aluksi juutalaista kontekstia ja tämän jälkeen kristillistä vaikutushistoriaa eli postkontekstia. Pyrin selvittämään kuinka juutalaisuudessa ja varhaiskristillisyydessä ymmärrettiin avioero ja uudelleen avioituminen. Tämän jälkeen käyn tutkittavat tekstikohdat läpi traditiokriittisen analyysin avulla, jonka pohjalta arvioin Jeesus-traditioita autenttisuusanalyysin kriteerein. Lopuksi esittelen analyysien pohjalta tutkimustuloksiani ja niiden merkittävyyttä.

---

³⁰ Theissen & Winter 2002, 201–202.

³¹ Theissen & Winter 2002, 172–173. Engl. criterion of historical plausibility.

2. Avioero ja uudelleen avioituminen juutalaisessa kontekstissa

Kontekstina tässä tutkielmassa on avioero ja uudelleen avioituminen Jeesuksen ajan juutalaisuudessa. Käyn ensiksi läpi Vanhan testamentin tekstikohtia, sillä ne olivat Jeesuksen ajan juutalaisille pyhinä pidettyjä kirjoituksia. Tämän jälkeen käytän intertestamentaalisia lähteitä ja soveltuvien osin toisen temppeli tuhon jälkeä koottua juutalaisten perimätietoa eli Mishnaa.

Aiheen rajauksen kannalta jätän käsittelemättä Vanhan testamentin lakien suhdetta muihin Lähi-idän alueen lakikokoelmiin,³² sillä pyrin selvittämään ainoastaan Jeesuksen ajan Palestiinan juutalaisuutta. Muut merkittävät kontekstilähteet Vanhan testamentin lisäksi ovat intertestamentaalisisista lähteistä Qumranin tekstit sekä Filonin ja Josefuksen kirjoitukset.

Muitakin kontekstilähteitä löytyy aiheesta, kuten papyruslöytö juutalaisesta sotilaskoloniasta Egyptissä 400-luvulla eKr.³³ Sen mukaan myös naisella oli oikeus ottaa avioero miehestään samalla tavoin kuin miehellä oli oikeus ottaa avioero vaimostaan.³⁴ Tätä tekstiä ei kuitenkaan voida suoraan tulkita koskemaan Jeesuksen ajan juutalaisten Palestiinaa, missä lähteiden mukaan vain miehillä oli oikeus ottaa avioero.³⁵ Poikkeuksena tästä on Juudean erämaasta löytynyt erokirja³⁶, jonka sisällön mukaan joissakin tilanteissa naisella oli mahdollisuus ottaa miehestään avioero, mutta tämä lähde on vasta 130-luvulta jKr.³⁷

Juutalaisessa kontekstissa sanalla liitto (ברית) tarkoitettiin joko avioliittoa tai muuta sopimusliittoa.³⁸ Viisauks- ja profeettakirjallisuudessa Jahven merkitys korostuu liiton asettajana, sillä Jahven ja Israelin välisestä liitosta käytettiin molempia merkityksiä,³⁹ Jahve nähtiin avioliiton solmijana,⁴⁰ ja hänen katsottiin ole-

---

³² Ks. aiheesta Johanna Kettusen pro gradu -tutkielma *Aviorikos Vanhan testamentin lakiteksteissä* (Helsingin yliopisto 2006).

³³ Collins 1997, 107–109. Tekstilöydös tunnetaan nimellä Elephantine papyri (engl.). Se sisältää seitsemän avioliittosopimusta, joista kolme on täydellisesti säilynyt. Ks. Sari Lahdenranta, joka tarkastelee mm. tätä tekstiä pro gradu -tutkielmassaan *Juutalaisen naisen oikeudellinen asema avioliitossa säilyneiden lakitekstien valossa 500 eaa.–135 jaa.* (Helsingin yliopisto 2008).

³⁴ Collins 1997, 119; Instone-Brewer 1999, 353–354.

³⁵ Collins 1997, 120; Meier 2009, 83–84, 149–152.

³⁶ Collins 1997, 120; Instone-Brewer 2002, 19. Palestiinan *Nahal Heveristä* löytynyt papyrus *Se'elim 13* on ajoitettu 130-luvulle jKr.

³⁷ Instone-Brewer (1999, 349) kuvailee, miten Tal Ilanin mukaan nainen on kirjoittanut erokirjan (ks. *Notes and Observations on a Newly Published Divorce Bill from Judean Desert – HTR 89*), kun taas Adriel Schremerin mukaan nainen vain referoi miehensä kirjoittamaa erokirjaa (ks. *Divorce in Papyri Se'elim 13 Once Again: A Reply to Tal Ilan – HTR 91*). David Instone-Brewerilla on välimaastoston tulkinta tekstistä, että kirjuri on laatinut erokirjan naisen puolesta, mikä olisi saanut vaikutteita Egyptin hellenistijuutalaisuudesta.

³⁸ Instone-Brewer 2002, 1–3.

³⁹ Hes. 16:8, 60.

van tämän liiton todistaja.⁴¹ Varhaisuutalainen avioliittosopimus oli samankaltainen kuin ympäröivien Lähi-idän kulttuurien avioliittosopimukset. Niissä määriteltiin maksut, ehdot ja rangaistukset, jos ehtoja oli rikottu.⁴²

Sopimusosapuolten kanssa ei ole tutkimuksissa yksimielisyyttä, sillä osapuoliksi voidaan katsoa sulhasen ja morsiamen perheet, sulhanen ja morsiamen huoltaja tai sitten sulhanen ja morsian.⁴³ Avioituessaan sulhanen maksoi morsiamen isälle morsiusmaksun.⁴⁴ Morsiamen isä puolestaan antoi tyttärensä mukana myötäjäiset.⁴⁵ Vaikka morsian näyttää näin olleen myytävissä ja ostettavissa, tällainen näkemys ”nainen tavarana” on yleisesti hylätty.⁴⁶

Maksukäytänteet olivat avioliittoa suojelevia, sillä myötäjäiset olivat tapana olla morsiusmaksua suuremmat, ja näin uusi perhe sai avioliiton myötä varallisuutta perustaakseen oma koti.⁴⁷ Morsiusmaksu oli yleensä sen verran suuri, ettei miehellä yleensä ollut varaa avioitua ilman harkintaa.⁴⁸ Tämän lisäksi maksukäytänteet suojelivat eron saajaa taloudellisesti, sillä liittoa rikkova osapuoli menetti myötäjäiset.⁴⁹ Jos puolestaan aviomies halusi mielivaltaisesti erota aviovaimostaan, miehen piti palauttaa vaimon mukana myötäjäisrahat, kun tämä muutti takaisin lapsuudenkotiin.⁵⁰ Tällöin tosin mies sai yleensä itse pitää kaiken omaisuuden, jota vaimo oli ollut hankkimassa kotiin. Jos miehellä oli hyväksytty syy erota, hänen ei tarvinnut palauttaa myötäjäisvarallisuutta. Näin kysymys, että saako mies erota vaimostaan mistä syystä tahansa, oli erittäin tärkeä taloudellisessa mielessä juutalaisille miehille. Riittävän syyn perusteella, miehellä oli mahdollisuus päästä eroon epämiellyttävästä vaimostaan, ja hän sai samalla pitää myötäjäisvarallisuuden sekä ottaa uusi vaimo tilalle. Avioeron jälkeen myös vaimo oli vapaa avioitumaan uudelleen.⁵¹

---

⁴⁰ Sananlaskut 2:16–17. ”Pidä vierelläsi viisautta, se torjuu vieraan naisen, joka sanoillaan sinua julkeasti viekoittelee. Hän on hylännyt elämäkumppaninsa, unohtanut Jumalan solmiman liiton.”

⁴¹ Malakia 2:14.

⁴² Instone-Brewer 2002, 4. Ks. myös Collins 1997, 110. Jeesuksen aikoihin kirjoitetut avioliittosopimukset olivat yleisiä. Vrt. Tob. 7:12.

⁴³ Hugenberger 1994, 2–3.

⁴⁴ Gen. 24:53, Ex. 22:16–17. Ks. Hoos. 2:19–20, ”Jahven maksama morsiamenhinta” kansastaan.

⁴⁵ Tuom. 1:14–15; 1. Kun. 9:16.

⁴⁶ Collins 1997, 113.

⁴⁷ Collins 1997, 113–114; Instone-Brewer 2002, 5.

⁴⁸ Instone-Brewer 2002, 6.

⁴⁹ Instone-Brewer 2002, 6; Levine 2005, 517.

⁵⁰ Instone-Brewer 2002, 5.

⁵¹ Collins 1997, 116.

2.1. Vanhan testamentin tekstit

Vanha testamentti sisältää ainoastaan muutamia Mooseksen lain kohtia, jotka koskivat avioitumista, ja ne ovat lähinnä erityislakeja. Avioerosta on vain muutama maininta, mutta ei varsinaista lakia.⁵² Deuteronomiumissa (24:1–4) laki koskee uudelleen avioitumista. Lain pääkäsky on lopussa, missä naista kielletään palaamasta ensimmäiselle aviomiehelle. Lainkohdan alussa kuitenkin mainitaan avioeron syyksi se, että mies joko huomaa vaimossa jotakin häpeällistä tai sitten vihaa häntä. Tämän voidaan katsoa sisältävän käskyn tai myönnytyksen.

Kun mies ottaa vaimon ja nai hänet ja jos tapahtuu, että vaimo ei häntä enää miellytä, koska mies on tavannut hänessä *jotakin häpeällistä* (רַבֵּרָבָה, אֶשְׁחֵמוֹן *prāγμα* LXX)⁵³, niin *hän voi*⁵⁴ kirjoittaa hänelle erokirjan ja antaa sen hänen käteensä ja lähettää⁵⁵ hänet pois talostaan. Jos nainen sitten, lähdettyään hänen talostaan, menee ja joutuu toisen miehen vaimoksi, ja myöskin tämä toinen mies *vihaa*⁵⁶ häntä ja kirjoittaa hänelle erokirjan ja antaa sen hänen käteensä ja lähettää hänet pois talostaan, tai jos tämä toinen mies, joka on ottanut hänet vaimokseen, kuolee, *älkөөn hänen ensimmäinen miehensä, joka lähetti hänet pois, ottako häntä uudestaan vaimokseen*, sitten kuin tämä on tullut saastutetuksi, sillä se olisi kauhistus Herran edessä. Älä saata synnalaiseksi maata, jonka Herra, sinun Jumalasi, antaa sinulle perintöosaksi. (Deut. 24:1–4)

Tämä lain kohta oli mahdollisesti tarkoitettu ensimmäisen miehen hyväksikäyttöä vastaan.⁵⁷ Erokirja toimii naisen suojana, todistuksena tapahtuneesta avioerosta, eikä näin häntä voida syyttää aviorikoksesta.⁵⁸ Laki estää miestä naimasta samaa vaimoa uudestaan ja saamasta uuden eron myötä uudet myötäjaisvarallisuuden itselleen.⁵⁹

Lain kohdasta voidaan päätellä se, ettei ”jotakin häpeällistä” todennäköisesti alun perin tarkoittanut viittaavan aviorikokseen, koska naiselle ei vaadittu kivitystuomiota, vaan hän oli vapaa avioitua uudelleen.⁶⁰ Lain tarkoitus oli ensisijaisesti kieltää menemästä takaisin ensimmäiselle miehelle. Aviorikos on kuitenkin tässä mahdollinen tulkinta sanoilla ”jotakin häpeällistä”, sillä rikoksesta ei välttämättä

⁵² Collins 1997, 117.

⁵³ עֹרֶת *alastomuus, häpy, sukupuolielinten alue, ἀσχημῶν* (adj.) *sopimaton, hävettävä*. UT:ssa kreikankielinen adjektiivi esiintyy vain kerran (1. Kor. 12:23), mutta verbinä (*ἀσχημονέω käyttäytyä sopimattomasti*) kahdesti (1. Kor. 7:36; 13:5) ja substantiivina (*ἡ ἀσχημοσύνη häpeämätön teko, alastomuus, häpy*) kahdesti (Room. 1:27, Ilm. 16:15). Näin sana liittyy aina jollakin tavalla seksuaaliseen käyttäytymiseen.

⁵⁴ Warren 1998, 55. Warrenin kielianalyysin mukaan kohta voidaan tulkita joko velvoittavana tai sallivana.

⁵⁵ פִּי *pi. päästää irti, päästää vapaaksi, lähettää pois*.

⁵⁶ שָׂא *qal vihata, syrjiä, hyljeksiä, tuntea vastenmielisyyttä*. Vihata oli alun perin antiikin Lähi-idän tekninen termi avioerolle. Ks. Instone-Brewer 1999, 357. KR33 käyttää sanaa *hylkii* ja KR92 sanaa *alkaa viero*.

⁵⁷ Banks 1975, 149; Instone-Brewer 2002, 7.

⁵⁸ Thiselton 2000, 541; Meier 2003, 65.

⁵⁹ Instone-Brewer 2002, 7.

⁶⁰ Veijola 1988, 182.

aina vaadittu kuolemantuomiota.⁶¹ Tästä mahdollisuudesta huolimatta yleisesti aviorikoksella oli Mooseksen lain mukaan vakavat seuraukset.

Aviorikos kielletään dekalogissa (Ex. 20:14 ja Deut. 5:18: ”älä tee aviorikosta”).⁶² Lain kohteena on syrjähyppy, mutta ei puolison haltuunotto, joka kielletään dekalogin lopussa.⁶³ Jos joku teki aviorikoksen toisen miehen aviovaimon tai kihlatun morsiamen kanssa, sekä mies että nainen tuli surmata, mikä tarkoitti kivittämistä kuoliaaksi.⁶⁴ Tällöin syyttömät puoliset olivat vapaat menemään uusiin naimisiin erokirjan saaneiden lisäksi, koska heidän puolisonsa eivät enää eläneet. Aviorikos ei ollut rikos vain puolisoa kohtaan, vaan se katsottiin rikokseksi myös Jumalaa kohtaan⁶⁵ ja se saattoi maan saastaisuuden tilaan⁶⁶.

Samana kuolemantuomion alaisia olivat myös aviovaimo, jota aviomies syytti ei-neitsyeksi avioituessaan. Jos tämä syytös oli perätön, mies ei saanut hylätä vaimoansa koko elinaikansa.⁶⁷ Mies puolestaan sai ilman kuolemantuomiota yhtyä prostituoituun⁶⁸ ja neitsyen raiskauksesta miehen tulee ottaa tämä vaimoksi.⁶⁹

Naiset olivat juutalaisessa hierarkkisessa ja patriarkalisessa kulttuurissa miesten auktoriteetin alaisuudessa.⁷⁰ Mies ei tarvinnut erokirjaa, sillä mies sai ilman sitä ottaa uuden aviovaimon.⁷¹ Avioeron jälkeen naisella ei ollut juuri muita vaihtoehtoja kuin avioitua uudelleen⁷² tai ryhtyä prostituoituksi.⁷³ Toisaalta vapautettu nainen saattoi pysyä naimattomana silloin, kun hän sai taloudellista turvaa myötäjäisrahojen takaisin saamisesta.⁷⁴

Koska kuolemaan tuomituille erokirjan kirjoittaminen ei olisi mielekäästä, ”jotakin häpeällistä” tarkoittaa todennäköisesti rangaistukseltaan lievempää seksuaalista käytöstä kuin aviorikos. Mitä tällainen epäsideellinen käytös on ollut, on

---

⁶¹ Esimerkiksi Jer. 3:8, missä Jumala kirjoittaa Israelille erokirjan tämän aviorikoksestaan ja huoruudestaan. Tässä yhteydessä aviorikoksesta ei vaadita kuolemantuomiota.

⁶² Tässä käytetty sana on *עָרַב* qal *tehdä aviorikos* mikä on eri sana kuin *חָרַב* qal *harjoittaa haureutta, olla uskon, portto* (part.).

⁶³ Veijola 1988, 186.

⁶⁴ Thurén 2005, 91. Ks. Lev. 20:10, Deut. 22:22. *ἡ γυνή aviovaimo, kihlattu.*

⁶⁵ Gen. 20:6, 26:10, 39:9.

⁶⁶ Lev. 18:25, 20:22.

⁶⁷ Deut. 22:13–30.

⁶⁸ Veijola 1988, 183. Prostituoitun luona käyminen oli yhteiskunnallisesti hyväksyttyä. Ks. Gen. 38:13–18, Tuom. 11:1, 16:1 ja 1. Kun. 3:16.

⁶⁹ Collins, 1997, 138; Wassén 2009, 87. Ks. Deut. 22:28–29.

⁷⁰ Wassén 2009, 85.

⁷¹ Thurén 2005, 91.

⁷² Meier 2009, 106, 113.

⁷³ Warden 1997, 143.

⁷⁴ Instone-Brewer 2002, 150.

täysin arvailujen varassa.⁷⁵ Se voi tarkoittaa aviorikoksen ja aviovaimon neitsytetömyyden paljastumisen lisäksi kiellettyjä seksisuhteita lähisukulaisiin, eläimiin sekaantumista ja seksiä kuukautisten aikana.⁷⁶ Toisaalta näistä seurasi kuolemanrangaistus,⁷⁷ mitä Deut. 24:1–4 mukaan ei edellytetä. Mooseksen lakia on ilmeisesti noudatettu tarkkaan, sillä ei-kielletty avioliitot olivat yleisiä, kuten serkusten väliset avioliitot ja naisen ja tämän sedän väliset avioliitot.⁷⁸

Mahdollisesti עוררת on alun perin tarkoittanut seksuaalista sopimattomuutta tai syntisyyttä liittyen israelilaisten leirin pyhyyteen ennen sotaan lähtöä.⁷⁹ Kaikki tarpeet piti tehdä leirin ulkopuolella ja miesten piti puhdistautua leirin ulkopuolella seksuaalisesta kanssakäymisen jälkeisestä saastaisuuden tilasta.⁸⁰

Muita rajoituksia Mooseksen laissa uudelleen avioitumisesta oli ainoastaan papeilla, jotka eivät saaneet ottaa muun muassa miehen hylkäämää naista vaimokseen.⁸¹ Näin juutalainen mies oli melko vapaa ottamaan avioero ja avioitumaan uudelleen.

Toinen mainittava Tooran lain kohta avioliitosta on kielto kuninkaalle ottaa itselleen useita vaimoja.⁸² Näin avioerosta säätelevät Mooseksen lait olivat melko suppeita ja koskivat erityiskysymyksiä. Mainintoja avioerosta muualla Vanhassa testamentissa on vain muutamia. Avioerokohdista yksi merkittävimmistä on profeetta Jeremian julistama Jahven sana.⁸³ Vaikka kohta kuvaa metaforisesti Jahven suhdetta kansaansa, siinä on selvä viittaus Mooseksen lakiin (Deut. 24:1–4) ja siihen, että aviorikos oli huoruutta ja siten oikeutti avioeroon.

Sanottu on: *Jos mies lähettää⁸⁴ pois vaimonsa ja tämä menee hänen luotansa ja joutuu toisen miehen vaimoksi, saako se mies enää tulla hänen luokseen?* Eikö se maa tule saastuteuksi? Mutta sinä olet *harjoittanut huoruutta* monen ystävän kanssa, ja sinäkö saisit palata minun luokseni! sanoo Herra...Ja minä näin, että, vaikka minä olin lähettänyt pois tuon luopiovaimon, Israelin, juuri sen tähden, että hän oli *tehnyt aviorikoksen*, ja olin antanut hänelle *erokirjan*, ei kuitenkaan uskonon Juuda, hänen sisarensa, pelännyt, vaan meni ja harjoitti huoruutta hänkin. (Jer. 3:1, 8)

⁷⁵ Veijola 1988, 182.

⁷⁶ Lev. 18:6–23, 20:10–21. גהל תורע pi. *paljastaa häpy, olla sukupuoliyhteydessä.*

⁷⁷ Lev. 18:29, 20:10–21.

⁷⁸ Lev. 18:6–29, 20:10–21; Wassén 2009, 87. Qumranin yhteisö tosin kielsi naisen ja tämän sedän avioliitot, koska miehen ja tämän tädin välinen avioliitto oli Leviticuksen kiellettyjen avioliittojen listauksessa (CD 5:9–11).

⁷⁹ Instone-Brewer 2002, 10. Ks. Deut. 23:9–14.

⁸⁰ Instone-Brewer 2002, 10.

⁸¹ Lev. 21:7, 13–14.

⁸² Deut. 17:17.

⁸³ Jer. 3:1 eteenpäin.

⁸⁴ לשח qal *päästää vapaaksi, päästää irti, päästää menemään, lähettää.*

Kolmas merkittävä avioeroon liittyvä kohta Vanhassa testamentissa on Malakian kirjassa, jossa moititaan pappien uskottomuutta vaimoa kohtaan.⁸⁵ Seuraavassa käännöksessäni pyrin sanatarkkuuteen.⁸⁶

Mutta te kysytte: ”Minkä vuoksi niin?” Sen vuoksi, että Herra on todistaja sinun ja sinun nuoruutesi vaimon välillä, jolle sinä olet ollut uskoton,⁸⁷ vaikka hän on sinun kumppanisi, ja liittosi vaimo⁸⁸ [Ja toinen ei ole tehnyt niin ja hänellä oli jäännös hengestään. Mutta te kysytte: ”Mitä muuta Jumala etsisi kuin jälkeläisiä?” Mutta vartioikaa henkeänne älkääkään hylätkö nuoruutenne vaimoa.]⁸⁹ Sillä minä *vihaan lähettämistä*⁹⁰ sanoo Herra, Israelin Jumala, ja sitä, joka verhoaa vaatteensa väkivallalla, sanoo Herra Sebaot. Vartioikaa siis henkeänne älkääkään olko uskottomat⁹¹. (Mal. 2:14–16)

Tässä näkemys, että mies tekee väärin ensimmäistä aviovaimoa kohtaan, on poikkeuksellista, koska Mooseksen laki kieltää miestä koskemasta toisen miehen vaimoon näin ja loukkaamasta toisen miehen oikeutta, eikä niinkään vaimonsa oikeutta.⁹²

Exoduksen kirjassa on lain kohta, jossa mainitaan avioliittoon kuuluvat perustarpeet: ruoka, vaatteet ja aviolliset oikeudet. Jos nämä eivät täyty, orjavaimon on lupa lähteä pois, mikä käytännössä tarkoittaa avioeroa, vaikka erokirjan kirjoittamista ei mainita.

Jos hän ottaa itselleen toisen vaimon, niin älköön vähentäkö ensimmäiseltä tämän *ravintoa, vaatetusta ja aviollista oikeutta*. Jos hän ei tee hänelle näitä kolmea, niin *lähteköön vaimo pois* maksutta ja rahakorvauksetta. (Ex. 21:10–11)

Instone-Brewer argumentoi qol vahomer⁹³ -eksegeesin mukaisesti, että jos perustarpeiden laiminlyönnin vuoksi oikeus erota koski orjia, niin sama oikeus koski taatusti myös vapaita naisia ja miehiä.⁹⁴

---

⁸⁵ Mal. 2:1 eteenpäin.

⁸⁶ Käytän apuna Hugerbergerin (1994, 27, 51, 126) Revised Standard Versionin (RSV) ja KR33 käännöstä.

⁸⁷ בָּגַד qal *rikkoo tekemänsä sopimus, olla uskoton, pettää*.

⁸⁸ ”Vaimo” voidaan ymmärtää Jahve-liittoon kuuluvaksi naiseksi eli samaan kansaan kuuluvaksi (KR92) tai sitten avioliiton kuuluvaksi vaimoksi (KR33).

⁸⁹ Hakasulkeissa olevaa jaetta 15 voidaan pitää VT:n ongelmallisimpana jakeena kääntää (ks. Hugerberger 1994, 8), jonka vuoksi tyydyn käyttämään LXX:n pohjalta rekonstruoitua käännöstä (ks. Hugerberger 1994, 126).

⁹⁰ הִשָּׁלַח qal *päästää vapaaksi, päästää irti, päästää menemään, lähettää* KR38 kääntää tämän sanan ”hylkäämistä” ja KR92 ”eroa”, joista molemmat sopivat kontekstiin.

⁹¹ בָּגַד qal *rikkoo tekemänsä sopimus, olla uskoton, pettää*.

⁹² Instone-Brewer 2002, 151; Meier 2009, 81–82. Ks. Hugerberger (1994, 7), joka esittelee tutkijoita, joilla mielipiteet jakautuvat onko tekstissä kyseessä kirjaimellisesta avioliitosta vaimoon vai metaforisesta avioliitosta Jahveen.

⁹³ Instone-Brewer 2002, 100–101. Tämä oli yleisin eksegeettinen sääntö ennen 70 jKr. Sen argumentointi etenee ”jos tämä on totta, niin silloin tämäkin on varmasti totta”.

⁹⁴ Instone-Brewer 2002, 99–101.

2.2. Qumran-kirjallisuus

Qumran-kirjallisuudessa alkaen toiselta vuosisadalta eKr. kohti ajanlaskumme alkua, on kaksi lähdettä, jotka antavat hieman lisätietoa juutalaisten uudelleen avioitumisesta. Yksi lähde on Damaskon kirja (*CD*),⁹⁵ joka mahdollisesti toimi sääntökirjana ja ohjasi päivittäisiä esseelaisten kokoontumisia, joita pidettiin ympäri Palestiinaa.⁹⁶ Uudelleen avioitumista koskeva Sääntökirjan teksti on kuitenkin monitulkintaista.⁹⁷ Toinen lähde, Tempelikäärö (*11QT*), on hyvin erityyppinen kirjoitus. Se laajentaa Tooran käskyjä koskemaan tulevaa eskatologista tempeliä ja yhteisöä.⁹⁸ Näiden huomioiden vuoksi mainittuihin lähteisiin tulee suhtautua pienellä varauksella. Kumpaakin tekstiä tulee tarkastella itsenäisinä lähteinä.

Seuraava Damaskon kirjan halakha⁹⁹ keskittyy polygamian¹⁰⁰ kieltoon, mitä kukaan tutkijoista ei epäile, mutta mahdollisesti myös avioeroon ja uudelleen avioitumiseen, mitä tosin on kyseenalaistettu.¹⁰¹

The builders of the wall...are caught twice in fornication:¹⁰² *by taking two wives in their lives*, even though the principle of creation is “male and female he created them”. And the ones who went into the ark “went in two by two into the ark”. And about the prince it is written: “He should not multiply wives to himself”. (*CD* 4:20–5:2, kurssiivi oma)

Näin Damaskon kirjassa moniavioisuuskieltoa perustellaan luomiskertomuksella,¹⁰³ Nooan arkin kertomuksella¹⁰⁴ sekä kuningasta koskevalla lailla¹⁰⁵. Polygamiaa esiintyi myös tavallisen kansan keskuudessa, mutta se oli harvinaista, ja yksiavioisuus oli vallitseva käytäntö.¹⁰⁶

Damaskoksen kirjan miehiä koskevaa kieltoa ottaa kaksi vaimoa ”heidän elinaikanaan” voidaan tulkita eri tavoin, riippuen keneen sanalla ”heidän” viitataan.¹⁰⁷ Sillä tarkoitetaan ainakin kieltoa ottaa useampi aviovaimo kerrallaan, mi-

⁹⁵ Teksti on aikaisemmin tunnettu keskiaikaisina käsikirjoituksina, jotka löytyivät 1896 Kairolaisesta synagogasta.

⁹⁶ Meier 2003, 73.

⁹⁷ Meier 2003, 73–74.

⁹⁸ Meier 2003, 70–71. Tutkijoiden kesken ei ole konsensusta onko kirjoitus Qumran-yhteisön vai jonkin toisen eskatologisen ryhmän.

⁹⁹ *Halakhalla* tarkoitetaan juutalaisten oikeudellisesti validia tulkintaa Toorasta eli Mooseksen laista (ks. Theissen & Winter 2002, 183).

¹⁰⁰ Polygamialla tarkoitetaan yleisesti moniavioisuutta. Kirjallisuus käyttää pääsääntöisesti polygamia termiä, kuitenkin tarkoittaen polygyniaa (miehellä useita vaimoja) tai bigamiaa (miehellä kaksi vaimoa). Rooman valtakunta ei tunnustanut polygamiaa, mutta sitä esiintyi juutalaisuudessa. Ks. Cohick 2009, 79.

¹⁰¹ Holmén 1998, 398.

¹⁰² *וְהָיָה הָאִישׁ יִשְׂרָאֵל יֹשֵׁב בְּבֵיתוֹ וְהָיָה לָאִשְׁתּוֹ שְׁנַיִם בָּנִים וְשְׁנַיִם בָּנוֹת וְהָיָה לָאִשְׁתּוֹ שְׁנַיִם בָּנִים וְשְׁנַיִם בָּנוֹת וְהָיָה לָאִשְׁתּוֹ שְׁנַיִם בָּנִים וְשְׁנַיִם בָּנוֹת* *harjoittaa haureutta, olla uskon.*

¹⁰³ Gen. 1:27.

¹⁰⁴ Gen. 7:15.

¹⁰⁵ Deut. 17:17.

¹⁰⁶ Holmén 1998, 402; Wassén 2009, 87.

¹⁰⁷ Holmén 1998, 399–401.

kä on kohdasta yleisin näkemys.¹⁰⁸ Sillä todennäköisesti tarkoitetaan myös miehelle kieltoa ottaa toinen vaimo ensimmäisen eläessä, vaikka olisikin ottanut avioeron tästä.¹⁰⁹ Kyseessä on mahdollisesti myös kielto miehelle avioitua uudelleen, vaikka ensimmäinen puoliso olisi kuollut.¹¹⁰

On huomioitava, ettei Damaskon kirjassa kielletä itse eroamista.¹¹¹ Uudelleen avioitumisen kielto eron jälkeen (ainakin jos toinen puoliso oli elossa) merkitsisi eronneille selibaatissa elämistä. Avioero näyttää pikemminkin olleen hyväksytty käytäntö, sillä yhteisön johtava jäsen, joka oli valvoja, vastasi muun muassa avioliitto- ja avioeroasioista.¹¹²

Myös Tempelikäärö keskittyy polygamian kieltoon, mutta uudelleen avioituminen puolison kuoltua oli sallittua ainakin kuninkaalle.¹¹³ Qumranin yhteisö mahdollisesti pyrki polygamiakiellon avulla laajentamaan kuninkaalle annettua lakia koskemaan kaikkia omaan sääntökuntaan kuuluvia miehiä, mutta tästä tutkijoiden näkemykset jakautuvat puolesta ja vastaan.¹¹⁴ Kirjan utopistis-eskatologisen luonteen vuoksi tämä lain laajentaminen koskemaan sen hetkistä nykypäivää ei kuitenkaan ole todennäköistä.¹¹⁵

He shall take no other wife apart from her because only she will be with him all the days of her life. If she dies, she shall take himself another wife from his father's house, from his family. (*11QT* 57:17–18)

Tempelikäärön teksti ei erikseen kiellä avioeroa, mutta tekstiyhteydessä maininta ”kaikki hänen päivänsä ajan” ei suoraan anna mahdollisuutta avioerolle.¹¹⁶ Toisaalta kyseessä saattaa olla Sananlaskujen kaltainen ideaalisen vaimon ylistys, jolloin tekstin tarkoituksena ei olekaan rajata avioeron mahdollisuutta pois.¹¹⁷ Myös muiden Tempelikäärön tekstiyhteyksien perusteella voidaan argumentoida, että avioeron laillisuus oli oletuksena taustalla, ainakin tavallisille miehille.¹¹⁸

Näiden lähteiden lisäksi Qumran-kirjallisuudessa on fragmentti *4Q12^a*, jossa on uudelleen kirjoitettu Mal. 2:16 kohta. Se tulisi olla kirjoitettu tämän kaltaisesti,

---

¹⁰⁸ Kister 2009, 202–203.

¹⁰⁹ Holmén 1998, 401.

¹¹⁰ Collins 1997, 129.

¹¹¹ France 2007, 207; Jackson 2008, 173–181.

¹¹² Holmén 1998, 403–404; Wassén 2009, 87.

¹¹³ Collins 1997, 129.

¹¹⁴ Sananl. 31:12; Holmén 1998, 405–406.

¹¹⁵ Meier 2003, 72.

¹¹⁶ Collins 1997, 129; Holmén 1998, 405.

¹¹⁷ Holmén 1998, 406.

¹¹⁸ *11QT* 54:4–5, 66:8–11; Holmén 1998, 406–407.

”Sillä minä vihaan lähettämistä”, mutta sen merkitys on muutettu päinvastaiseksi, “But if you hate her, divorce her.”¹¹⁹ Tämän fragmentin uudelleen muokkaaminen vahvistaa johtopäätöstä, ettei Qumran-kirjallisuudessa avioeroa itsessään kritisoi-
tu.

2.3. Filonin ja Josefuksen teokset

Hellenistijuutalaisen filosofin Filon Aleksandrialaisen¹²⁰ ja palestiinalais-juutalaisen historioitsijan Flavius Josefuksen¹²¹ tekstejä on säilynyt ja ne sijoittuvat ensimmäiselle vuosisadalle jKr.

Sekä Filon, että Josefus tulkitsevat Deuteronomiumin lain kohtaa (24:1–4) väljästi, sillä molemmat mainitsevat, että avioero voi tapahtua ”mistä syystä tahansa”. Filon näkee erolain sijaitsevan pääkäskyn neljännen jakeen lopussa liittyen naisen kieltoon palata miehelle takaisin, eikä erokirjan kirjoittamisessa, kuten Josefus asian tulkitsee.¹²² Filon pitää naisen eroamista tuomittavana, muttei laittomana.¹²³ Tämä on varhaisin kirjallinen maininta ”mistä syystä tahansa” laintulkinnasta, sillä se on kirjoitettu viimeistään 40-luvulla jKr.

Another commandment is that if a woman after parting from her husband *for any cause whatever* marries another and then again becomes a widow, whether this second husband is alive or dead, she must not return to her first husband but ally herself with any other rather than him, because she has broken with the rules that bound her in the past and cast them into oblivion when she chose new love-ties in preference to the old. (Spec. leg. III 30, kursiivi oma)

Josefus mainitsee Salomen eron yhteydessä, ettei nainen saa juutalaisen lain mukaan erota miehestään. Roomalaisen lain mukaan naisten eroaminen kuitenkin oli mahdollista. Josefuksen mukaan naisen erotessa tämä ei saa avioitua uudelleen, ellei mies lähetä häntä pois kirjoittamalla erokirja.

Salome happened to quarrel with Costobarus, she sent him a bill of divorce and dissolved her marriage with him, though this was not according to the Jewish laws; for with us it is lawful for a husband to do so; but a wife; if she departs from her husband, cannot of herself be married to another, unless her former husband put her away. (Ant. 15.259)

Josefus mainitsee kuningas Herodeksen suvun naisten ottamat avioerot ja pitää niitä väärinä tekoina: Herodias, Salome, Berenice, Drusilla ja Mariamme. Josefus myös mainitsee ollessaan Rooman vankina, että hänen ensimmäinen vai-

¹¹⁹ 4Q12^a 2:4–7. Englanninkielinen käännös Meierin (2003, 75).

¹²⁰ Filon n. 20 eKr. – 50 jKr.

¹²¹ Josefus n. 37–100 jKr.

¹²² Meier 2009, 84–85.

¹²³ Instone-Brewer 1999, 354. Ks. Filonin teos *De Specialibus Legibus*.

monsa jätti hänet ilman erokirjaa.¹²⁴ Erokirjan saanut nainen saa avioitua uudelleen, mutta ilman erokirjaa nainen olisi ollut aviorikkoja. Josefus kirjoittaa seuraavasti viitaten Deuteronomiumiin (24:1–4).

He that desires to be divorced from his wife *for any cause whatsoever*, (and many such causes happen among men,) let him in writing give assurance that he will never use her as his wife anymore; for by this means she may be at liberty to marry another husband, although before this bill of divorce be given, she is not to be permitted so to do: but if she be misused by him also, or if, when he is dead, her first husband would marry her again, it shall not be lawful for her to return to him. (Ant. 4.253, kursiivi oma)

Huomion arvoinen asia on se, ettei Filonilta eikä Josefukselta löydy mitään viittauksia muihin mahdollisiin tulkintoihin avioeron hyväksyttävästä syystä.¹²⁵

2.4. Mishna

Juutalaisten suullista perimätietoa sisältävä Mishna on koottu varsin myöhään (noin 200–220 jKr.) verrattuna synoptisiin evankeliumeihin. Tästä huolimatta Mishna sisältää varhaista perimätietoa Jeesuksen ajan juutalaisuudesta, vaikka sitä on vaikea eritellä ja yksilöidä.

Rabbiininen kirjallisuus antoi Deuteronomiumin 24. luvun neljästä ensimmäisestä jakeesta useampia eri käskyjä.¹²⁶ Gittin traktaatissa on maininta, miten rabbi Shammain koulukunta ja rabbi Hillelin koulukunta kävivät keskustelua hyväksyttävästä avioeron syystä.¹²⁷ Lähteiden myöhäisestä koonnista huolimatta yleisesti ajatellaan, että Jeesuksen aikana tällaista debattia on käyty hyväksyttävästä avioerosta,¹²⁸ jota tukee myös Filonin teos *De Specialibus Legibus* 40-luvulta jKr.

Shammain koulukunta painotti sanaa ”häpeällistä” ja näki epäsideellisuuden olevan hyväksyty syy avioeroon, mutta ei ainoa.¹²⁹ Tekstiyhteyksistä ei kuitenkaan käy ilmi, mitä tarkoitetaan epäsideellisellä käytöksellä. Hillelin koulukunta puolestaan painotti sanaa ”asia”, jolloin avioeron syyksi riitti jopa aterian pilaaminen.¹³⁰ Näin sekä Josefus että Filon näyttävät olleen samankaltaisella kannalla

¹²⁴ *Antiquitates Iudaicae* (Ant.) 15.259, 18.136; 20.141–47; *Iosephi Vita* (Vit.) 414–415.

¹²⁵ Meier 2003, 77.

¹²⁶ Meier 2009, 78; Mishnan traktaatti Gittim (mGit.) käsittelee kokonaan erokirja-asioita.

¹²⁷ Blomberg 1990, 164; Wassén 2009, 87. Rabbi Hillel ja Shammai elivät noin sukupolvea aikaisemmin kuin Jeesus (vähintään 20 vuotta).

¹²⁸ Blomberg 1990, 164.

¹²⁹ France 2007, 209. Shammai todennäköisesti sisällytti seksuaalisen aviorikoksen epäsideellisyys-sanan merkitykseen. Useissa kommentaareissa on virheellisesti painotettu, että tämä olisi Shammain koulukunnan mukaan ainoa syy hyväksytyyn avioeroon, sillä muita hyväksyttäviä syitä Shammain mukaan oli muun muassa jos nainen meni ulos hiukset ei-sidottuina.

¹³⁰ Myöhemmin elänyt rabbi Akiva hyväksyi avioeron syyksi miehen uuden ihastuksen.

kuin rabbi Hillel eli ”mistä tahansa syystä”.¹³¹ Mahdollisesti näiden kahden rabbiinisen koulukunnan eri näkemysten taustalla on yksimielisyys hyväksyttävästä avioerosta molemmille osapuolille, jos tietyt materiaaliset ja seksuaaliset perustarpeet eivät täytyneet.¹³²

Hyväksyttävä avioero oli luonnollisesti myös puolison aviorikos, mikä olisi lain mukaan johtanut kivitykseen, mutta Jeesuksen ajan juutalaisuudessa kivitystuomiot olivat mahdollisesti harvemmassa.¹³³ Tällöin aviorikostapauksessa kivitystuomion sijaan tuli avioliiton purkaminen.¹³⁴

2.5. Yhteenveto

Juutalaisessa kontekstissa avioeroa ja uudelleen avioitumista koskevia normatiivisia lakitekstejä löytyy hyvin vähän, mikä on johtanut vähäisten tekstikohtien monitulkintaisuuteen juutalaisuuden eri suuntauksissa. Avioeron mahdollisuus oli kaikissa juutalaisissa suuntauksissa mahdollista ja tämä tapahtui kirjoittamalla erokirja. Palestiinan juutalaisuudessa vain miehen oli pääsääntöisesti mahdollista erota vaimostaan. Naisten mahdollisuus erota miehestään Egyptin hellenistijuutalaisten ja hellenistiroomalaisten¹³⁵ keskuudessa saattoi vaikuttaa Palestiinan juutalaisiin.

Jeesuksen aikana juutalaiset kävivät debattia hyväksytystä syystä ottaa avioero, ja siitä mielipiteet jakaantuivat. Vaikka hyväksytyinä syinä saatettiin pitää lähes mitä tahansa epämiellyttävää asiaa naisessa, yleisin hyväksyttävä syy liittyi aina jotenkin seksuaaliseen epäsovinnaisuuteen. Miehillä kysymys hyväksyttävästä avioerosta oli tärkeä taloudellisesti, sillä hyväksyttävästi erotetun aviovaimon mukana ei miehen tarvinnut palauttaa myötäjaisrahoja. Kysymys oli miehille myös pragmaattinen, sillä mies mahdollisesti etsi hyväksytyjä keinoja päästä epämiellyttävästä aviovaimosta eroon saadakseen mahdollisuuden avioitua uudelleen.

Eron tapahduttua uudelleen avioituminen oli yleisesti mahdollista entisen puolison vielä eläessä. Ainoastaan Qumran-kirjallisuuden perusteella huomataan polygamiavastaisissa kirjoituksissa uudelleen avioitumisen olevan hyväksyttyä

---

¹³¹ mGit. 9:10.

¹³² Instone-Brewer 2002, 8–9. Ks. Ex. 21:10–11, missä perustarpeiksi mainitaan ruoka, vaatteet ja aviolliset oikeudet. Mishnassa on debattia kuinka kauan mies sai kieltäytyä aviollisista oikeuksista (mKet. 5:6) ja mitä on perustarpeiden sisältö (mKet. 5:8). Ks. Instone-Brewer 1999, 353.

¹³³ Nolland 1995, 23; France 2007, 207.

¹³⁴ mYeb. 2:8.

¹³⁵ Wardenin (1997, 143) mukaan roomalaisessa laissa eroteltiin virallinen asumusero ja avioero.

vasta kun entinen puoliso on kuollut. Damaskon kirjan kohdalla tekstiä voidaan myös tulkita niin, että uudelleen avioituminen oli kokonaan kiellettyä.

3. Avioero ja uudelleen avioituminen kristillisessä postkontekstissa

Juutalaisen kontekstin jälkeen kartoitan tässä luvussa Jeesus-traditioiden varhaiskristillistä vaikutushistoriaa eli postkontekstia, jotta voin arvioida Jeesus-traditioiden jatkumoa juutalaisuudesta kristinuskoon. Seuraavaksi käyn läpi sekä Uuden testamentin että sen kaanonin ulkopuolisia kristillisiä kirjoituksia, jotka liittyvät avioero-opetukseen. Uudesta testamentista löytyy vain Paavalin kirjeistä relevanttia tekstimateriaalia ja Uuden testamentin ulkopuolisissa lähteissä lähinnä vain Hermaan Paimenesta.

3.1. Paavalin kirjeet

Paavalin kirjeistä ensimmäinen kirje korinttilaisille sisältää kaikista kattavimmin Jeesus-tradition vaikutusta liittyen avioeroon ja uudelleen avioitumiseen. Paavalin kirjeessä roomalaisille on tämän lisäksi lyhyt relevantti tekstikohta. Tässä kappaleessa käyn perusteellisesti läpi Paavalin ensimmäisen kirjeen korinttilaisille, joka on kirjoitettu noin 53–54 jKr.

Avioerot olivat hellenistis-roomalaisessa yhteiskunnassa hyvin yleisiä¹³⁶ ja Rooman valtiovalta tuki uudelleen avioitumista.¹³⁷ Näin Korintin¹³⁸ hellenistisessä seurakunnassa oli todennäköisesti paljon uudelleenavioituneita.¹³⁹ Mahdollisesti näiden asioiden vuoksi seurakunta oli lähettänyt Paavalille kyselykirjeen, jonka sisällöstä emme tarkemmin tiedä, mutta Paavali vastaa tähän erilaisia ongelmia koskevaan kyselykirjeeseen. Luvussa 7 Paavali käsittelee avioliittoon liittyviä asioita, luvuissa 8–11 epäjumalille uhrattua lihaa, luvuissa 12–15 hengellisiä lahjoja ja luvussa 16 rahakeräystä Jerusalemin kristityille. Ennen tarkempaa kirjeen sisällön analyysiä tulee huomioda, että kirjeen tilannesidonnaisuudesta johtuen ei voida olettaa kirjeen sisältävän kokonaiskuvan Paavalin käsityksestä avioerosta ja uudelleen avioitumisesta.¹⁴⁰

---

¹³⁶ Thiselton 2000, 540.

¹³⁷ Smith 1990, 131. Yksinäisille ihmisille valtiovalta asetti kovemmat taloudelliset taakat.

¹³⁸ Korinti oli vilkas satamakaupunki ja laajalti tunnettu vauraudestaan (ks. Keener 2005, 7).

Stoalainen filosofi Epiktetos, joka vaikutti hieman Paavalin jälkeen, mainitsee Korintin asukkaat erityisenä esimerkkinä homoseksuaalisuudesta (ks. Nissinen 1992, 193).

¹³⁹ Keener 2005, 64.

¹⁴⁰ Thiselton 2000, 495.

Jakeissa 1–9 Paavali pitää avioliittoa sallittuna, vaikka pitää parempana vaihtoehtona naimattomuutta, niin kuin Paavali itsekin eli naimattomana. Paavali aloittaa kyselyihin vastaamiseen seuraavasti.

Mutta mitä siihen tulee, mistä kirjoititte, niin hyvä on miehelle olla naiseen koskematta;¹⁴¹ mutta huoruuden (πορνεία) syntien välttämiseksi olkoon kullakin miehellä oma vaimonsa, ja kullakin naisella aviomiehensä. (1. Kor. 7:1–2)

Todennäköisesti kyselijät olivat sekä avioliitossa eläviä, mihin viittaa jakeiden 2–5 sanat aviopareille, että naimattomia, kun jakeessa 8 on kohderyhmän vaihto naimattomille ja leskille.¹⁴² Korintin seurakunnassa oli kahta eri näkemystä avioliitosta, joista ensimmäinen on vapaamielisempi, mikä näkyy huoruuden harjoittamisessa luvussa 6, ja toinen on askeettisempi, mikä näkyy luvussa 7.¹⁴³

Kyselyn taustalla saattaa olla kyynikkofilosofien vaikutus, sillä heidän mielestään avioliitto oli hidasteena korkeimmille hyveille ja samanaikaisesti he hyväksyivät suhteet prostituoituihin.¹⁴⁴ Yleisesti Rooman yhteiskunnan kaikilla tasoilla katsottiin, että naisen täytyi olla uskollinen ja lojaali miehelleen, mutta miehen ei tarvinnut olla uskollinen vaimolleen, jolloin miehen avioliiton ulkopuoliset suhteet olivat hyvin tavallista.¹⁴⁵ Näin Paavalin aviopuolisoiden molemminpuolinen uskollisuusvaatimus on kontekstissaan hyvin poikkeuksellista, samoin kuin molemminpuolinen velvollisuus seksuaalielämään ja hallintavalta toistensa ruumiiseen.¹⁴⁶ Luvun 7 alussa Paavali viittaa edellisen luvun epäsäännöllisiin seksisuhteisiin kieltäessään huoruuden harjoittamisen.¹⁴⁷ Myös muissa yhteyksissä Paavalin kehottaa karttamaan huoruutta apostolisen dekreetin mukaisesti.

...heille kirjoitettakoon, että heidän pitää karttaman epäjumalien saastuttamaa ja *huoruutta* ja lihaa, josta ei veri ole laskettu, sekä verta...”Pyhä Henki ja me olemme nähneet hyväksi, ettei teidän päällenne ole pantava enempää kuormaa kuin nämä välttämättömät: että kartatte epäjumalille uhrattua ja verta ja lihaa, josta ei veri ole laskettu, ja *huoruutta*. Jos te näitä vältätte, niin teidän käy hyvin. Jääkää hyvästi!” (Ap.t. 15:20, 28–29)

Sillä tämä on Jumalan tahto, teidän pyhityksenne, *että kartatte huoruutta*, että kukin teistä tietää ottaa oman vaimon pyhydessä ja kunniaassa, ei himon kiihkossa niin kuin pakanat, jotka eivät Jumalaa tunne. (1. Tess. 4:3–5)

¹⁴¹ Keener 2005, 62. ”Koskea” oli vakiintunut lause seksuaalisesta kanssakäymisestä.

¹⁴² Marrow 1988, 4–5.

¹⁴³ Bruce, 1971, 66.

¹⁴⁴ Keener 2005, 63.

¹⁴⁵ Peterman 1999, 163; Asikainen 2008, 60.

¹⁴⁶ Peterman 1999, 170–171; Instone-Brewer 2002, 193. Ks. 1. Kor. 7:4–5. Paavali vetoaa vahvoilla sanoilla: ”Älkää riistäkö (ἀποστερέω) toisiltanne yhteiselämää”.

¹⁴⁷ Thiselton 2000, 501. Ks. 1. Kor. 6:16–18. ”Vai ettekö tiedä, että joka yhtyy prostituoituun, tulee yhdeksi ruumiiksi hänen kanssaan? Onhan sanottu: ’Ne kaksi tulevat yhdeksi lihaksi’ ...Paetkaa huoruutta.”

Hellenistis-roomalaisessa kulttuurissa avioeroksi riitti yksipuolinen muuttaminen pois, jolloin puoliset olivat vapaita uudelleen avioitumaan. Tämä käytäntö oli vapaampaa kuin juutalaisten avioerokäytäntö, jonka mukaan ilman erokirjaa nainen ei saanut avioitua uudelleen.¹⁴⁸ Paavalin ajattelussa oli kuitenkin hellenistiseen kontekstiin epäsovinnasta se, että naisella ja miehellä saattoi olla puoliso, jolla ei ollut sama uskonto, sillä yleensä naisen odotettiin seuraavan miehen uskontoa.¹⁴⁹ Samankaltaisesti annetaan naiselle mahdollisuus avioliittoon ei-uskovan miehen kanssa ensimmäisessä Pietarin kirjeessä, kun vaimoa kehoitetaan pysymään ei-uskovalle miehelle alamaisena, jotta tämä voisi pelastua.¹⁵⁰ Paavalin epäsovinnaisuus vallitsevia hellenistisiä käytänteitä kohtaan kuvastuu myös siinä, että Paavali olettaa naisten olevan moraalisesti itsenäisiä toimijoita, eikä erotesaan ole sidoksissa isän tai aviomiehen kunniaan.¹⁵¹

Paavali antaa seuraavia kehotuksiaan korinttilaisille hänen omina sanoinaan eikä Herran käskyinä. Paavalin kehottaa pitäytymään avioliitossa, vaikka puoliso olisi ei-uskova. Seurakuntalaiset mahdollisesti halusivat erota ei-uskovista puolisoista ja ihannoivat enemmän ”hengellisiä” avioliittoja.¹⁵²

Mutta muille sanon minä,¹⁵³ eikä Herra: jos jollakin veljellä on vaimo, joka ei usko, ja tämä suostuu asumaan hänen kanssaan, niin älköön mies häntä hyljätkö;¹⁵⁴ samoin älköön vaimokaan, jos hänellä on mies, joka ei usko, ja tämä suostuu asumaan hänen kanssaan, hyljätkö miestänsä...*Mutta jos se, joka ei usko, eroaa, niin erotkoon; veli ja sisar eivät ole semmoisissa tapauksissa orjuutetut*; sillä rauhaan on Jumala teidät kutsunut. (1. Kor. 7:12–13, 15)

Paavali mainitsee, etteivät kristityt puoliset ole orjuutettuja, vaikka heidän ei-uskovat puolisonsa ottaisivat avioeron. Nämä Paavalin sanat on nähty kristityille myönnytyksenä avioitua uudelleen. Tämä poikkeuslupa tunnetaan Paavalin erioikeutena eli privilegiona (Lat. Privilegium Paulinum). Paavalin myönnytystä voidaan pitää uuden ongelmatilanteen pragmaattisena ratkaisuna.¹⁵⁵ Paavalilla on tässä kohdin myös myönnytys ei-uskovalle avioeroon, sillä aikaisemmin Paavali julistaa Jeesuksen sanoina, ettei saa erota.

¹⁴⁸ Instone-Brewer 2002, 190–191, 204.

¹⁴⁹ Asikainen 2008, 59; Johnson Hodge 2010, 1.

¹⁵⁰ 1. Piet. 3:1.

¹⁵¹ Bartchy 2003, 140.

¹⁵² Keener 2005, 65.

¹⁵³ τοῖς δὲ λοιποῖς λέγω. Nämä sanat yleensä käännetään ”mutta muille sanon minä” tarkoittamaan avioliittoja, joissa kristitty on naimisissa ei-uskovan kanssa (ks. Thiselton 2000, 526; Holmén 2001, 504). KR92 kuitenkin kääntää ”Sitten sanon vielä”. Samankaltaisesti kääntää Instone-Brewer ”mutta koskien muita asioita sanon” (ks. Instone-Brewer 2002, 200).

¹⁵⁴ ἀφίημι antaa, lähettää pois, jättää, hylätä, ottaa avioero.

¹⁵⁵ Instone-Brewer 2002, 203.

Paavali antaa oman myönnytyksen, kun hän ei koe omaavansa Jeesukselta käskyä, joka koskisi uskovan kristityn ja ei-uskovaisen välisiä seka-avioliittoja.¹⁵⁶ Näin Paavali antaisi ymmärtää, että Jeesuksen sanojen alkuperäinen konteksti olisi koskenut vain juutalaisia ja siten myös kristittyjä aviopareja. Paavalilla saattoi olla taustalla ajatus oikeauskoisesta juutalaisesta, joka ei saanut lain mukaan solmia seka-avioliittoa.¹⁵⁷ Näin ei myöskään oikeauskoisen kristityn tullut avioitua ei-uskovan kanssa. Paavalin maininta, että kristitty leski voi avioitua uudelleen ”kenen kanssa tahtoo, kunhan se vain tapahtuu Herrassa”, on ymmärretty siten, että uuden puolison tuli olla myös kristitty.¹⁵⁸ Samankaltainen kehoitus on toisessa kirjeessä korinttilaisille: ”Älkää antautuko kantamaan vierasta iestä yhdessä uskottomien kanssa”.¹⁵⁹

Paavalin antama mahdollisuus uudelleen avioitumiselle entisen puolison eläessä ei kuitenkaan ole yksiselitteistä. Tulkinnat siitä, mitä Paavali tarkoittaa sanalla ”orjuutetut”¹⁶⁰, vaihtelevat. Osa tutkijoista ajattelee, kuten varhaiset kirkkoisät, avioeron olevan sallittua aviorikoksen myötä, mutta eivät näe uudelleen avioitumisen olevan sallittua toisen puolison vielä eläessä.¹⁶¹ Tällöin ”ei-orjuutetut” tulkitaan siten, että avioeron jälkeen kristitty on vapaa palvelemasta ei-uskovaa puolisoa. Tämä tulkinta uudelleen avioitumisesta voidaan tiivistää sanoihin ”vain kunnes kuolema erottaa”. Hyvin epätodennäköistä kuitenkin on, että Paavali tarkoittaisi sanoilla ”ei orjuutetut” vain vapautta puolisoista, sillä tämä olisi aivan itsestään selvää avioerotilanteessa.¹⁶² Ne, jotka katsovat uudelleen avioitumisen olevan mahdollista vasta puolison kuoleman jälkeen, tukeutuvat myös Paavalin kirjeiden muihin kohtiin, missä hän käsittelee avioitumista.

Vaimo on sidottu,¹⁶³ *niin kauan kuin hänen miehensä elää*, mutta jos mies kuolee, on hän vapaa menemään naimisiin, kenen kanssa tahtoo kunhan se vain tapahtuu Herrassa. (1. Kor. 7:39)

Niinpä sitoo laki naidun vaimon hänen elossa olevaan mieheensä; *mutta jos mies kuolee*, on vaimo irti tästä miehen laista. Sen vuoksi hän saa aviorikkojan nimen, jos antautuu toiselle miehelle; *mutta jos mies kuolee*, on hän vapaa siitä laista, niin ettei hän ole avionarikkoja, jos menee toiselle miehelle. *Niin, veljeni, teidätkin on kuoletettu laista Kristuksen ruumiin kautta, tullaksenne toisen omiksi*, hänen, joka on kuolleista herätetty, että me kantaisimme hedelmää Jumalalle. (Room. 7:2–5)

¹⁵⁶ Dungan 1971, 98–99; Catchpole 1974, 109.

¹⁵⁷ Blomberg 1990, 187.

¹⁵⁸ 1. Kor. 7:39; Johnson Hodge 2010, 3.

¹⁵⁹ 2. Kor. 6:14; Johnson Hodge 2010, 3.

¹⁶⁰ δουλόω pass. *joutua orjaksi, tulla jonkun palvelijaksi, olla pakotettu toimimaan jollakin tavalla.*

¹⁶¹ Marcus 2009, 708, 712.

¹⁶² Keener 2005, 65.

¹⁶³ δέω *sitoo, kahlehtia, pitää vallassaan.*

Näissä kohdissa tulee kuitenkin huomioida tekstin konteksti. Ensimmäisessä lainauksessa kontekstina on Paavalin sanat leskille. Paavalin ei myönnytyksensä yhteydessä kuitenkaan vaadi uudelleen avioitumisen ehdoksi puolison kuolemistä.¹⁶⁴ Toisessa lainauksessa kontekstina on analogia Kristuksen kuoleman merkityksestä, jossa käytetään yhtä kielikuvaa vertaamaan kristityn uutta vapautta.¹⁶⁵ Muiden Paavalin tekstikohtien pohjalta ei voida siten päätellä, että hän ei olisi tarkoittanut ”ei-orjuutetut” viittaavan mahdollisuutta avioitua uudelleen entisen puolison eläessä.

Suurin osa tutkijoista katsoo Paavalin antavan kristityille vapauden avioitua uudelleen, jos eron ottanut on ei-uskova. Osa myös katsoo, että kristityn uudelleen avioituminen ei-uskovan eläessä on mahdollista vain Matteuksen myönnytyksen mukaisesti eli jos avioero on Jumalan silmissä rikkoutunut seksuaalisen aviorikoksen myötä.¹⁶⁶ Paavali ei kuitenkaan anna ei-uskovan erolle mitään ehtoja. Yhtä hyvin ei-uskova puoliso on voinut ottaa eron ja olla avioitumatta uudelleen, jolloin Matteuksen myönnytyksen ehto ei täyty.

Uudelleen avioitumista tukee myös Paavalin sanat naimattomille (*ἄγαμος*), jos tämä ymmärretään eronneeksi henkilöksi. Sana *ἄγαμος* esiintyy Uudessa testamentissa ainoastaan neljä kertaa ja kaikki yhteydet ovat Paavalin sanat korinttilaisille (1. Kor. 7:8, 11, 32, 34). Sana *ἄγαμος* ei todennäköisesti voi tarkoittaa neitsyttä, sillä Paavali käyttää sittä sanaa *παρθένος* saman luvun jakeissa 25 ja 28.

Naimattomille ja leskille minä taas sanon: heille on hyvä, jos pysyvät sellaisina kuin minäkin; mutta jos eivät voi itseään hillitä, niin menköt naimisiin; sillä parempi on naida kuin palaa. (1. Kor. 7:8–9)

Seuraavassa kohdassa Paavali antaa miehelle luvan avioitua uudelleen. Kohdasta ei käy kuitenkaan ilmi onko mies vapautunut aviovaimostaan tämän kuoleman myötä vai avioeron myötä.

Oletko sidottu vaimoon? Älä pyydä eroa. Oletko tullut vapautetuksi¹⁶⁷ vaimosta? Älä pyydä itsellesi vaimoa. Mutta jos menetkin naimisiin, et syntiä tee, ja jos neitsyt menee naimisiin, ei hänkään tee syntiä. (1. Kor. 7:27–28)

On myös huomioitava, että Paavali ajatteli nykyinen maallisen ajan pikaisesti päättyvän ja sisältävän monenlaisia huolia, mikä vaikutti Paavalin antamiin

---

¹⁶⁴ Keener 2005, 71–72.

¹⁶⁵ Instone-Brewer 2002, 210–211.

¹⁶⁶ France 2007, 211–212.

¹⁶⁷ *λύω vapauttaa, päästä, purkaa. λέλυται* on passiivin perfektin, jolloin ero on jo tapahtunut.

kehotuksiin pysymään siinä asemassa, missä on parhailaan, kuten seka-avioliitossa.

Vaeltakoon vain kukin sen mukaan, kuin Herra on hänelle hänen osansa antanut, ja siinä asemassa, missä hänet Jumala on kutsunut; näin minä säädän kaikissa seurakunnissa... Olen siis sitä mieltä, että lähestyvän ahdingon¹⁶⁸ tähden jokaisen on hyvä pysyä entisellään... aika on lyhyt. (1. Kor. 7:17, 26, 29)

3.2. Uuden testamentin ulkopuoliset kristilliset kirjoitukset

Seuraavaksi tarkastelen kristillistä vaikutushistoriaa Uuden testamentin ulkopuolisista lähteistä, jotka liittyvät opetukseen avioerosta tai uudelleen avioitumisesta. Tarkasteluajakajakson rajaan toisen kristillisen vuosisadan puoleenväliin, sillä tämän aikajakson jälkeisillä lähteillä ei voida katsoa olevan relevanttia vaikutusta tutkittaviin Jeesus-traditioihin.

Hermaan Paimenen opetuksesta käy hyvin ilmi varhaisen kristillisen kirkon käytänteet.¹⁶⁹ Hermaan Paimen on kirjoitettu Roomassa ja se on peräisin ensimmäisen vuosisadan lopulta tai noin 140–150-luvulla jKr.¹⁷⁰ Murotorin kaanonissa Hermaan Paimen oli mukana, mutta sitä ei kehoitettu lukemaan julkisesti.¹⁷¹ Hermaan Paimen on apokalyptinen kirjoitus, joka sisältää Hermaalle annettuja oman suojeleksen näkyjä, käskyjä ja vertauksia. Kirjoituksessa neljäs enkelin käsky eli mandaatti sisältää avioliittoon liittyvää keskustelua.

Seuraavissa jakeissa aviorikos (*μοιχεία*) huoruus (*πορνεία*) rinnastetaan toisiinsa. Jos mies tietää kristityn vaimonsa pettävän häntä eikä tämä tee siitä parannusta, mies osallistuu vaimonsa aviorikokseen. Tässä tapauksessa mies on velvollinen ottamaan avioeron, mikä oli yleinen kehoitus varhaiskristillisyydessä.¹⁷² Jos mies ei tiedä vaimonsa aviorikoksesta, hän ei joudu osalliseksi tämän synnistä.

1:4 I said to him, “Sir, permit me to ask you a few questions.” “Say on,” said he. And I said to him, “Sir, if anyone has a wife who trusts in the Lord, and if he detects her in *adultery* (*μοιχεία*), does the man sin if he continues to live with her?” (kursiivi oma)

1:5 And he said to me, “As long as he remains ignorant of her sin, the husband commits no transgression in living with her. But if the husband knows that his wife has gone astray, and if the woman does not repent, but persists in her *fornication* (*πορνεία*), and yet the husband continues to live with her, he also is guilty of her crime, and a sharer in her adultery.” (kursiivi oma)

¹⁶⁸ Paavalin kuvaava ahdinko voi olla eskatologista, historiallista tai molempia (Thiselton, 2000, 492). Molempien mahdollisuuden puolesta todistaa Korintin nälänhätä (Winter 1989, 93–94), jonka kristityt tulkitsivat eskatologiseksi merkiksi. Tällöin Paavalilla saattoi olla huoli lasten elannosta ja tulevaisuudesta.

¹⁶⁹ Heth & Wenham 1984, 23.

¹⁷⁰ Heth & Wenham 1984, 23.

¹⁷¹ Ks. Murotorin kaanonin jakeet 73–80.

¹⁷² Näin ainakin Justinos Marttyyri (Toinen Apologia 2.1–7) ja Origenes (Matteuksen kommentaari 14.24).

Avioeron ottanut mies ei saa avioitua uudelleen vaimonsa eläessä, jotta hänen on mahdollista ottaa vaimonsa takaisin, muutoin mies syyllistyy aviorikokseen. Jos aviovaimo katuu tekojaan, aviomies on velvollinen ottamaan hänet takaisin, muutoin aviomies tekee suuren synnit. Hermaan Paimen viittaa mahdollisesti yleiseen kristilliseen käytäntöön, kun ei anna lupaa ottaa katujaa takaisin kuin kerran. Perusteluina on, että Jumalan palvelijoille on vain yksi katumus, jolla mahdollisesti viitataan kasteeseen. Edellä kuvatut esimerkit koskevat yhtälailla aviomiestä ja aviovaimoa, oli heistä kumpi tahansa aviorikkoja.

1:6 And I said to him, "What then, sir, is the husband to do, if his wife continues in her vicious practices?" And he said, "The husband should put her away, and remain by himself. But if he put his wife away and marries another, he also commits adultery."

1:7 And I said to him, "What if the woman put away should repent, and wish to return to her husband: shall she not be taken back by her husband?"

1:8 And he said to me, "Assuredly. If the husband does not take her back, he sins, and brings a great sin upon himself; for he ought to take back the sinner who has repented. But not frequently. *For there is but one repentance to the servants of God.* In case, therefore, that the divorced wife may repent, the husband ought not to marry another, when his wife has been put away. In this matter man and woman are to be treated exactly in the same way.

1:9 Moreover, *adultery is committed not only by those who pollute their flesh, but by those who imitate the heathen in their actions.* Wherefore if any one persists in such deeds, and repents not, withdraw from him, and cease to live with him, otherwise you are a sharer in his sin." (kursiivit omat)

Mikäli eron ottaneen puolison katuminen ei ole enää mahdollista, uudelleen avioituminen on sallittua, vaikka sitä ei seuraavassa jakeessa suoraan mainita. Tekstistä ei selviä, millaisia tällaiset tilanteet voivat olla, jolloin katuminen ei ole enää mahdollista. Luonnollisesti voidaan olettaa, että peruuttamaton tilanne olisi ainakin puolison kuolema. Poissuljettua ei kuitenkaan ole mahdollisuus, että katumuksen mahdottomuus on tarkoittanut myös aviorikkojapuolison avioitumista uudelleen. Paavalin kirjeiden vaikutus voidaan huomata yksin elämisen pitämistä parempana vaihtoehtona, vaikka uudelleen avioituminen puolison kuoltua olisi-kin mahdollista.

1:10 Therefore has the injunction been laid on you, that you should remain by yourselves, *both man and woman*, for in such persons repentance can take place. (kursiivi oma)

...

4:1 And again I asked him, saying, "Sir, since you have been so patient in listening to me, will you show me this also?" "Speak," said he. And I said, "If a wife or husband die, and the widower or widow marries, does he or she commit sin?"

4:2 "There is no sin in marrying again," said he; "but if they remain unmarried, they gain greater honour and glory with the Lord; but if they marry, they do not sin."

Hermaan Paimenen ohjeissa avioero itsessään ei ole aviorikos, jos puoliso syyllistyy aviorikokseen. Uudelleen avioitumisen kieltäminen puolison eläessä ja velvollisuus ottaa aviorikkoja takaisin kaduttuaan olivat vastoin roomalaista siviili-

lilakia.¹⁷³ Yleisesti kieltoa avioitua uudelleen puolison eläessä perusteltiin Jeesus-traditiolla, kuten Justinos Marttyyri ensimmäisessä apologiassaan noin 150-luvulla jKr.¹⁷⁴

”Jokainen, joka nai toisen miehen hylkäämän naisen, tekee aviorikoksen”...Siten kaikki ne, jotka inhimillisen lain mukaan solmivat toisen avioliiton, ovat meidän opettajamme mukaan syntisiä, samoin kuin ne, jotka katsovat naista himoitakseen häntä. (1. Apol. 15:3, 5)

Athenagoras Ateenalainen osoitti puolustuskirjoituksen keisari Marcus Aurelius Antoniukselle ja tämän pojalleen Lucius Aurelius Commodukselle noin vuonna 177 jKr.¹⁷⁵ Erityistä tässä kirjoituksessa on Jeesus-tradition tulkinta vastoin muita postkontekstin kirjoituksia, ettei eron jälkeen saa avioitua uudelleen, vaikka puoliso olisi kuollut.¹⁷⁶

... a person should either remain as he was born, or be content with one marriage; for a second marriage is only a specious adultery. “*For whosoever puts away his wife,*” says He, “*and marries another, commits adultery;*” not permitting a man to send her away whose virginity he has brought to an end, nor to marry again. For he who deprives himself of his first wife, *even though she be dead*, is a cloaked adulterer, resisting the hand of God, because in the beginning God made one man and one woman, and dissolving the strictest union of flesh with flesh, formed for the intercourse of the race. (A Plea for the Christians 33:4–6, kursiivi oma)

Jopa Paavalin myönnytyksen kohdalla, kun ei-uskovaisen puolison erotessa kristityt ”eivät ole semmoisissa tapauksissa orjuutetut” (1. Kor. 7:15), varhaiset kirkkoisät pysyvät tiukassa linjassaan, ettei kristitty saa avioitua uudelleen.¹⁷⁷ Myöhemmässä varhaiskristillisyydessä täydellisyyteen pyrkiminen on yleisesti tunnettua.¹⁷⁸

3.3. Yhteenveto

Kristillisessä postkontekstissa Jeesus-tradition avioerokielto on käytänteenä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Paavali antaa myönnytyksen ei-uskovalle erota kristitystä puolisostaan. Uuden testamentin ulkopuoliset kirjoitukset puolestaan edellyttävät avioeron ottamista, jos mies tai nainen tietää puolisonsa pettävänsä häntä.

---

¹⁷³ Heth & Wenham 1984, 24.

¹⁷⁴ Heth & Wenham 1984, 22.

¹⁷⁵ Heth & Wenham 1984, 28.

¹⁷⁶ Heth & Wenham 1984, 35. Samanlainen näkemys oli Tertullianuksella myöhemmässä elämänvaiheessaan (teoksessa *De Monogamia*), kun oli liittynyt montanolaisuuteen.

¹⁷⁷ Heth & Wenham 1984, 22. Heth ja Wenhamin kaltainen tulkinta edellyttää käsitystä, että Paavali puhuu asumuserosta eikä avioerosta (ks. Blomberg 1990, 187–188).

¹⁷⁸ Sanders 1990, 158.

Uudelleen avioituminen on mahdollista ainoastaan Paavalin privilegion mukaan kristityillä, joiden ei-uskova on ottanut avioeron. Muutoin varhaiskristillisyydessä uudelleen avioitumisen käytänteenä oli ”vain kunnes kuolema erottaa”.

4. Traditiokriittinen analyysi

Millainen Jeesus-tradition alkumuodon täytyy olla, jotta se selittäisi kattavasti kaikki varhaiskristilliset variantit?¹⁷⁹ Ei voida kuitenkaan olettaa, että saisimme historiallis-kriittisillä metodeilla alkuperäiset eksaktit Jeesuksen sanat selville, sillä tämä olisi mahdoton vaatimus. Kuten Holmén toteaa ”[a]lkumuodon rekonstruoiminen on usein erittäin hankalaa. Ei ole olemassa mitään selviä lakeja, kuinka traditiot kehittyivät seurakunnan käytössä.”¹⁸⁰ Joka tapauksessa voimme selvittää Jeesuksen sanojen keskeistä sisältöä, sekä traditiokritiikin avulla ehdottaa näiden sanojen muotoja.¹⁸¹ Avioeroa ja uudelleen avioitumista koskevassa Jeesus-traditiossa ”on mahdollista (toisin kuin monissa muissa tapauksissa) löytää jonkin asteisella luottamuksella alkuperäisiä Jeesuksen sanoja.”¹⁸² Tällainen muoto on uskottavaa, jos se on koherenssissa kaikkien Jeesus-tradition varianttien kanssa.¹⁸³

Seuraavissa kappaleissa pyrin traditiokritiikin avulla vertailemaan Paavalin, Markuksen ja Q-lähteen Jeesus-traditioita keskenään. Vaikka teen vertailua sanamuodon tasolla, kuten rekonstruoidulla Q-lähteen, pääasiallinen vertailu tapahtuu Jeesus-traditioiden keskeisen sisällön tasolla. Tämä siksi, että nämä Jeesus-traditiot ovat itsenäisistä lähteistä, vaikka sanamuodoiltaan muistuttavat toisiaan. Ei voida olettaa vain yhden sanamuodon olevan autenttisesti Jeesuksen, sillä hän todennäköisesti puhui kiertävänä saarnaajana samasta asiasta useita kertoja ja eri sanamuodoin.¹⁸⁴

Ensimmäisenä käsittelen Paavalin pareneesin, koska siinä on mahdollisesti kaikista varhaisinta Jeesus-traditiota. Tämän jälkeen tarkastelen Q-lähteen ja Markuksen traditioita. Lopuksi pyrin vertailemaan keskenään näitä kolmea eri varianttia.

Sanamuotoja vertailllessani osoitan yhtenäisellä alleviivauksella sanat, jotka ovat täsmälleen samoja molemmissa paralleleissa sekä katkoviivalla ne sanat,

---

¹⁷⁹ Tähän tapaan kysyvät Theissen & Winter 2002, 208.

¹⁸⁰ Holmén 2002, 45.

¹⁸¹ Nolland 1995, 33.

¹⁸² Stanton 1989, 245. Suomennos oma.

¹⁸³ Theissen & Winter 2002, 208.

¹⁸⁴ Meier 2009, 124. Ks. myös Tom Wrightin teos *Jesus and the Victory of God* (1996, 170).

jotka ovat yhteisten sanojen eri muotoja. Traditiokriittistä vertailua varten esitän sanat sekä kreikaksi.

4.1. Paavalin pareneesi

Paavalin ensimmäinen kirje korinttilaisille on merkittävä lähde, sillä se on varhaisin kirjoitettu lähde, joka sisältää tekstikohdan Jeesuksen sanoista avioerosta. Tällöin voidaan päätellä, että Jeesus-traditio avioerosta oli varhaisessa vaiheessa laajassa käytössä.¹⁸⁵ Toisaalta tätä Paavalin käyttämää Jeesus-traditiota ei voida sanatarkasti vertailla muiden lähteiden kanssa, koska Paavali kertoo Jeesuksen sanoista omin sanoin eli parafrasina.

Kuten kristillisen postkontekstin luvussa havainnoin, tämä Jeesus-traditio Paavalin kehotuksessa eli pareneesissa oli todennäköisesti kokonaisuudessaan Jeesus-traditioon kuuluvaa. Paavalilla oli omaa halakhaa omassa myönnytyksessään, jonka hän erotti omiksi sanoiksi Jeesus-traditiosta. Paavalin Jeesus-tradition mukaan avioero ei ole ideaalia, mutta kuitenkin mahdollista. Sisällön puolesta jako voidaan tehdä kahteen osaan.

Mutta naimisissa oleville minä julistan, en kuitenkaan minä, vaan Herra, ettei vaimo saa erota miehestään; mutta jos hän eroaa¹⁸⁶, niin pysyköön naimattomana tai sopikoon miehensä kanssa; eikä mies saa lähettää pois¹⁸⁷ vaimoansa. (1. Kor. 7:10–11)

Tilanteessa, jossa nainen kuitenkin eroaa Jeesuksen sanojen vastaisesti, Paavali antaa lisäohjeita, joiden mukaan eronnut nainen ei voi avioitua uudelleen. Tämä on mahdollisesti Paavalin omaa halakhaa,¹⁸⁸ missä Paavali tulkitsee lakia normatiivisiksi ohjeiksi. Paavali kuitenkin erittelee huolella mitkä ovat Herran sanoja ja mitkä ovat omia kehotuksia.¹⁸⁹ Näin on mahdollista, että Paavalin lainaus on kokonaisuudessaan Jeesuksen sanoja omin sanoin toistettuna eli parafrasina. Tätä näkemystä puoltaa seuraavan jakeen (12) alussa olevat sanat ”Mutta muille sanon minä, eikä Herra”.¹⁹⁰

Jos kyseessä on naisen eroamispäätös hellenistis-roomalaiseen tapaan muuttamalla pois, tällöin aviorikosta ei ole tapahtunut eikä siten Paavali anna lupaa

---

¹⁸⁵ Sanders 1990, 147.

¹⁸⁶ *χωρίζω erottaa, lähteä pois*, pass. *erota, από jostakin*. Sana on passiivissa, mutta todennäköisesti sana tulee kuitenkin lukea mediumina, koska tällöin tulee ymmärrettäväksi vastapari ”jos mies eroaa”. Ks. Thiselton 2000, 519.

¹⁸⁷ *ἀφίημι antaa, lähettää pois, jättää, hylätä, ottaa avioero*. Sanalla ei ole merkityseroa sanan *χωρίζω* kanssa, sillä kreikankielessä oli yli 50 sanaa avioerolle, joista *χωρίζω* oli yleisin. Ks. Instone-Brewer 2002, 199.

¹⁸⁸ Neiryneck 1996, 142.

¹⁸⁹ Bruce, 1971, 69.

¹⁹⁰ Wenham 1984, 8.

avioitua uudelleen.¹⁹¹ Paavali saattoi kieltää uudelleen avioitumisen naiselta sen takia, että nainen olisi uudelleen avioitumisen toivossa ottanut avioeron.¹⁹² Emme kuitenkaan tiedä mitkä syyt vaikuttivat naisen ottamaan avioeroon, mutta ne voivat olla esimerkiksi naisen askeettiset motiivit.¹⁹³ Oli eroamisen syy mikä tahansa, Paavalin mukaan eroaminen ei ole ideaalia, mutta kuitenkin mahdollista.¹⁹⁴ Roomalaisten avioliitot perustuivat kahdenväliseen suostumukseen, jolloin myös nainen sai ottaa avioeron.¹⁹⁵

Paavali on jo 50-luvulla jKr. tuntenut Jeesus-tradition siinä muodossa, että myös naisen oli mahdollista ottaa avioero ja ettei avioeron jälkeen voinut avioitua uudelleen, ellei entinen puoliso ollut kuollut. Seuraavaksi tulen tarkastelemaan Q-lähteessä ja Mk-lähteessä olevia Jeesus-traditioita.

4.2. Q-lähteen logion

Q-lähde on hypoteettinen lähdeaineisto, joka on muodostettu traditiokriittisin menetelmin ja jonka olemassaolosta varhaiskristillisyydessä on tutkijoiden kesken suuri konsensus. Q-lähteen luonteesta on kuitenkin käyty vilkasta keskustelua¹⁹⁶ siitä, että onko se ollut suullista, kirjallista vai näiden yhdistelmää. Q-lähde on koottu ennen 70 jKr.¹⁹⁷ Se sisältää Jeesuksen lausekokoelmia eli logioneita, joita Matteus ja Luukas ovat käyttäneet itsenäisesti, mutta joita ei esiinny Markuksella. Vaikka Q-lähteen sisällön rajauksesta ei ole yhtenäistä näkemystä, seuraavien tekstikatkelmien kohdat ovat selvästi Q-lähteestä, redaktorisista lisäyksistä huolimatta.¹⁹⁸ Jeesuksen avioerokielto todennäköisesti kiersi suullisessa muodossa erillisenä yksikkönä, ennen kuin se otettiin Q-lähteeseen.¹⁹⁹ Seuraavaksi esitän Matteuksen ja Luukkaan versiot Q-lähteestä.

On sanottu: ”Joka hylkää vaimonsa, antakoon hänelle erokirjan.” Mutta minä sanon teille: jokainen, joka hylkää vaimonsa muun syyn kuin huoruuden tähden, ajaa hänet aviorikokseen. Ja aviorikoksen tekee myös se, joka avioituu vapautetun naisen kanssa. (Mt. 5:32)

Jokainen, joka hylkää vaimonsa ja nai toisen, tekee aviorikoksen, ja samoin tekee aviorikoksen se, joka nai miehensä vapauttaman naisen. (Lk. 16:18)

---

¹⁹¹ Instone-Brewer 2002, 200.

¹⁹² Thiselton 2000, 523.

¹⁹³ Thiselton 2000, 521.

¹⁹⁴ Thiselton 2000, 295.

¹⁹⁵ Marcus 2009, 708, 712.

¹⁹⁶ Warden 1997, 142.

¹⁹⁷ Theissen & Winter 2002, 13.

¹⁹⁸ Dunn 2003, 577.

¹⁹⁹ Meier 2009, 102, 167.

Molemmissa versioissa mies kuvataan aktiiviseksi osapuoleksi ja nainen passiiviseksi osapuoleksi. Toisaalta ”vapautettu nainen” voi viitata naisen alulle laittamaa avioeroa, vaikka lakiteknisesti juutalaisen miehen miehen tuli kirjoittaa erokirja.²⁰⁰ Q-lähteen perusteella voidaan tulkita Jeesuksen kritisoineen avioeroja, jotka tapahtuivat sen vuoksi, että eron ottanut voisi avioitua toisen henkilön kanssa.²⁰¹ Tähän viittaisi Lk:n version avioeron ja uudelleen avioitumisen kielto sekä Mt:n ja Lk:n versiot avioitumiskiellosta vapautetun naisen kanssa.

Seuraavaksi pyrin Mt:n ja Lk:n versioiden pohjalta rekonstruoimaan Q-lähteen muodon, joka sisältäisi mahdollisimman luotettavimmat sanamuodot. Rekonstruoitua Q-lähdettä nimitän Q^R-lähteeksi. Vaikka rekonstruoinnissa vertailen sanamuotoja, vertailussa on paljon omaa subjektiivisuuttani, sillä alkuperäistä Q-lähteen muotoa voida täysin kielellisin perustein tekemään.

Q ^{Mt} (Mt. 5:32)	Q ^{Lk} (Lk. 16:18)
1a <u>πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ</u> παρεκτὸς λόγου πορνείας	1a <u>πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ</u> καὶ γαμῶν ἑτέραν
1b ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι ²⁰²	1b μοιχεύει ²⁰³
2a καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ	2a καὶ ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ²⁰⁴ ἀνδρὸς γαμῶν
2b μοιχᾶται	2b μοιχεύει
1a jokainen joka vapauttaa vaimonsa lukuun ottamatta huoruustapausta	1a jokainen joka vapauttaa vaimonsa ja avioituu toisen kanssa
1b ajaa hänet (naisen) aviorikokseen	1b tekee aviorikoksen
2a ja jos joku avioituu vapautetun naisen kanssa	2a ja se joka avioituu miehensä vapauttaman naisen kanssa
2b tekee aviorikoksen	2b tekee aviorikoksen
Q ^R	
1a πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ	1a jokainen joka vapauttaa vaimonsa
1b ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι	1b ajaa hänet (naisen) aviorikokseen
2a καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμῶν	2a ja jos joku avioituu vapautetun naisen kanssa
2b μοιχεύει	2b tekee aviorikoksen

²⁰⁰ Nolland 1995, 31.

²⁰¹ Nolland 1995, 31; Warden (1997, 144) lainaa I. Howard Marshallin teosta *The Gospel of Luke* (NIGTC 1978).

²⁰² ποιέω μοιχεύω saattaa tekemään aviorikoksen. Warden (1997, 143) ymmärtää kohdan tarkoittavan, ettei varattomalle naiselle jäänyt vaihtoehtoja kuin ryhtyä prostituoiduksi.

²⁰³ μοιχεύω tehdä aviorikos Instone-Brewerin (2002, 148) mukaan samaa alkuperää olevat sanat kuin μοιχεύω esiintyvät UT:ssa 27 kertaa viitaten laittomaan seksuaaliseen kanssakäymiseen naimisissa olevan henkilön kanssa.

²⁰⁴ Nolland (1995, 31) tulkitsee kohdan sanalla ”from” eikä ”by”, jolloin hän näkee tradition taustalla naisilla olleen aloitteellisuus avioerossa.

Suurimmat erot näiden versioiden välillä on osiossa 1. Kohdassa 1a Q^{Mt} ei sisällä Q^{Lk}:n loppuosaa ”ja avioituu toisen naisen kanssa”, vaan tilalla on Matteuksen myönnytys ”lukuun ottamatta huoruustapausta”. Tämä Matteuksen lisäys on kuitenkin selvästi redaktio, sillä samansisältöinen lisäys on Matteuksella Markuksen avioeroperikoon paralleelissa (Mt. 19:9).

Kohdassa 1b Q^{Mt}:ssa on ”ajaa hänet (naisen) aviorikokseen”, kun Q^{Lk}:ssa on ”tekee aviorikoksen”. Pidän tässä Matteuksen versiota alkuperäisempänä, koska samaa traditiota ei ole muualla. Olisi erikoista, että Matteus kirjoittasi kahden lähteen pohjalta kokonaan eritavalla, ellei sille olisi painava syy. Mitään syytä ei kuitenkaan ole esitetty, joten katson, että Luukkaan versiossa traditio on enemmän Markukselta kuin Q-lähteestä. Kohdassa 2a Q^{Lk}:ssa ἀπὸ ἀνδρὸς on saattanut olla Luukkaan lisäys, mutta vastaava ilmaus on Paavalilla. Näin Matteus on mahdollisesti jättänyt sen itsestäänselvyyden vuoksi pois. Merkityksettömyyden vuoksi, jätän kuitenkin kohdan huomioimatta Q^R-lähteestä.

Q^R-lähteen aineisto vahvistaa Paavalin tuntemaa Jeesus-traditiota, että avioero ei ole lähtökohdiltaan sallittua ”mistään syystä” ja uudelleen avioituminen on hyväksyttävää ”vain kunnes kuolema erottaa”. Tutkijat ovat nähneet näiden Jeesuksen antiteesien kaltaiset sanat olevan tyypillisiä Jeesuksen sanojen muotoja.²⁰⁵ Kun Matteuksen redaktorinen myönnytys huomioidaan pois, eräät tutkijat pitävät Matteuksen sanamuotoa lähempänä alkuperäistä Q-lähdettä kuin Luukkaan.²⁰⁶ Kuitenkin suurin osa tutkijoista näkee Luukkaan muodon olevan lähempänä alkuperäistä.²⁰⁷ Oma Q^R-lähteen muotoni sijoittuu näiden näkemysten välille.

4.3. Markuksen evankeliumi

Markuksen evankeliumi on kirjoitettu hellenistikristityille noin 70 jKr.²⁰⁸ Nelilähde-teorian mukaan se on evankeliumeista vanhin. Kertomukset Jeesuksen kiistoista vastustajien kanssa ovat muotokritiikin avulla perinteisesti nähty heijastavan alkuseurakunnan teologisia väittelyjä juutalaisen synagoga-laitoksen kanssa.²⁰⁹ Tutkijat kuitenkin näkevät, että Markuksen perikoon fariseusten ja Jeesuksen välillä käytyä debattia on tapahtunut Jeesuksen aikana,²¹⁰ sillä rabbiinisessa kirjal-

---

²⁰⁵ Meier 2009, 125.

²⁰⁶ Vawter 1977, 530; Crossan 1983, 212. Vawter pitää epätodennäköisenä, että Matteus olisi muokannut Q-lähdettä niin suuresti, eikä ottanut vaikutteita Markuksen traditiosta.

²⁰⁷ Wenham 1984a, 330; Meier 2009, 124. Ks. esim. Crossan 1983, 212

²⁰⁸ Theissen & Winter 2002, 13.

²⁰⁹ Räisänen 1982, 28–29.

²¹⁰ Keener 2009, 217.

lisuudessa rabbi Hillelin ja Shammain koulukunnat kiistelivät samasta aiheesta ja Josefuksen ja Filonin teksteissä kuvastuu rabbi Hillelin kaltainen tulkinta avioeron syystä.

Seuraavissa kappaleissa käyn traditiokriittisesti läpi Markuksen perikoopin avioerosta (Mk. 10:1–12). Aluksi esitän koko perikoopin, jotta tekstikonteksti kävisi ilmi. Perikooppi voidaan jakaa kahteen kirjallisuusmuodon osaan: apopht-hegmaan (jakeet 1–9) ja logioniin (jakeet 10–12), joita tulen seuraavissa alakappaleissa käsittelemään. Traditiokriittistä vertailua varten Markuksen logionin jakeet ovat kursivoituna.

Mk. 10.

1. Ja Jeesus nousi ja lähti sieltä ja tuli Juudean alueelle kulkién Jordanin toista puolta ja jälleen väkijoukot kulkivat yhdessä hänen luokseen, ja niin kuin hänellä oli tapana, hän opetti heitä.
2. Hänen luokseen tuli fariseuksia koetellakseen häntä kysyen onko miehellä lupaa hylätä vaimo.
3. Mutta hän vastasi heille sanoen: ”Mitä Mooses teille käski?”
4. He sanoivat: ”Mooses salli kirjoittaa erokirjan ja vapauttaa.”²¹¹
5. Mutta Jeesus sanoi heille: ”Teidän kovasydämissyden vuoksi hän kirjoitti teille tämän käskyn.
6. Mutta luomistyön alussa hän teki heidät mieheksi ja naiseksi:²¹²
7. tämän vuoksi mies jättää isänsä ja äidin [ja liittyy vaimoonsa]²¹³
8. ja *kaksi*²¹⁴ tulevat yhdeksi lihaksi:²¹⁵ niinpä he eivät enää ole kaksi vaan yksi liha.
9. Minkä siis Jumala yhdisti,²¹⁶ sitä älköön ihminen erottako.”²¹⁷
10. Ja talon sisälle mennessään jälleen opetuslapset kysyivät häneltä tästä asiasta.
11. *Ja hän sanoi heille: ”Se, joka vapauttaa vaimonsa ja menee naimisiin toisen kanssa, tekee aviorikoksen vaimoaan kohtaan:*
12. *Ja jos vaimo hyläten miehensä menee naimisiin toisen kanssa, hän tekee aviorikoksen.”*

Kysymyksen asettelu olettaa Jeesuksen vastaukseksi joko ”kyllä” tai ”ei”, jolloin avioero pitäisi olla myös kiellettyä. Kuitenkaan ei ole tiedossa yhtään juutalaista suuntausta, jossa avioero olisi kielletty.²¹⁸ Tällöin fariseusten kysymys tässä muodossa olisi hyvin erikoinen,²¹⁹ elleivät he olisi kuulleet Jeesuksen radiikaaleja opetuksia avioerosta ja uudelleen avioitumisesta aikaisemmin. Toinen vaihtoehto on, että fariseusten kysymyksen asettelu sisältäisi oletuksen ”mistään

²¹¹ ἀπολύω vapauttaa, irrottaa, erottaa, lähettää luotaan, hylätä, pass. päästää vapaaksi.

²¹² Gen. 1:27, 5:2. Avioliittosopimuksissa oli usein viittaus Mooseksen lakiin, kuten ”sinä tulet olemaan vaimoni Mooseksen lain mukaan”. Ks. Collins 1997, 110–111.

²¹³ ”... ja liittyy vaimoonsa” puuttuu mm. MSS 8 ja B, mutta esiintyy mm. MSS D ja W.

²¹⁴ ”kaksi” on yleinen lisäys varhaisissa käännöksissä (kuten LXX, samarialaisessa pentateukissa ja syyrialaisessa Peshittassa), jota ei löydy masoreettisesta teksteistä. Tämä lisäys katsotaan syntyneen monogamian puolustukseksi. Ks. Cohick 2009, 79; Instone-Brewer 2002, 61.

²¹⁵ Gen. 2:24.

²¹⁶ συζεύγνυμι (iestää yhteen, panna kantamaan samaa iestä) esiintyy vain tässä ja Mt:n paralleelissa 19:6.

²¹⁷ χωρίζω erottaa sopii paremmin verbin *iestää yhteen* kanssa kuin verbi ἀπολύω vapauttaa, sillä vapauttaa viittaa, että vaimo on sidottu mieheensä ja vapautettavissa erokirjalla.

²¹⁸ Instone-Brewer 2002, 135.

²¹⁹ Dungan 1971, 111.

syystä”, mikä viittaisi Hillelin ja Shammain väliseen debattiin.²²⁰ Kolmas vaihtoehto on, että kysymys oli poliittisesti tulenarka. Johannes Kastajan oli moittinut Herodes Antipasta laittomasta suhteesta velipuolensa entiseen vaimoon, Herodiaseen, joka oli ottanut avioeron. Näin mahdollisesti fariseukset halusivat testata olisiko Jeesus yhtä tiukan linjan edustaja kuin Johannes Kastaja. Fariseukset saattoivat olla tässä kohdin yhteistyössä Herodeksen kannattajien kanssa.²²¹

4.3.1. Apophthegma

Bultmann havaitsi evankeliumeista lyhyitä ja erillisiä kehyskertomuksia eli apophthegmoja²²² ja pyrki selittämään niiden Sitz im Leben.²²³ Markuksen apophthegmassa (jakeet 1–9) on fariseusten ja Jeesuksen kohtaaminen eli tilanteen kuvaus sekä Jeesuksen lopputeesi: ”Minkä siis Jumala yhdisti, sitä älköön ihminen erottako.”²²⁴ Tilanteen kuvaus ja lopputeesi ovat apophthegmaan kuuluvia kirjallisuusmuotoja. Apophthegmasta voidaan käyttää muitakin nimityksiä,²²⁵ mutta pitäydyn Bultmannin termiin ja sen kirjoitusasuun.

Yleisesti esitetään, että Mk:n apophthegma on luotu Mk:n logionin (jakeet 10–12) ympärille, mikä ei kuitenkaan poissulje sisällön autenttisuuden mahdollisuutta.²²⁶ Tutkijoiden kesken on suurta hajontaa tämän kehyskertomuksen autenttisuutta kohtaan.²²⁷

Markus ei referoi fariseusten kysymystä sanatarkasti, jolloin kysymysmuoto on epäsuora ja mahdollisesti tiivistetty.²²⁸ Markuksen mukaan fariseukset käsittivät Deut. 24:1–4 tekstikohdan sisältävän pääväitteen jo ensimmäisessä jakeessa erokirjan kirjoittamisessa (vrt. Josefus). Tästä tulkinnasta huolimatta varsinainen käsky on neljännen jakeen lopussa,²²⁹ kuten kappaleessa 2.1. olemme todenneet: ”älköön hänen ensimmäinen miehensä, joka lähetti hänet pois, ottako häntä uudelleen vaimokseen” (vrt. Filon). Näin tässä lainkohdassa ei käsitellä varsinaista eroamisoikeuden perustaa, kuten ei muuallakaan Vanhassa testamentissa, vaan

---

²²⁰ Ks. Instone-Brewer (2002, 135), jonka mukaan fariseusten kysymys ei ole järkevä ilman sanoja ”mistä syystä tahansa”, jotka liittyivät yleisesti tiedossa olevaan Hillelin ja Shammain debattiin.

²²¹ Bowman 1965, 208. Ks. Mk. 3:6, 12:13.

²²² Soulen 1981, 24. Muita käytettyjä sanamuotoja ovat apoftegma (suom.), apophthegm (engl.) ja apothegm (engl.).

²²³ Myllykoski 2002, 22. Ks. Bultmannin englanniksi käännetty teos *The History of The Synoptic Tradition*.

²²⁴ Collier 1995, 81.

²²⁵ Bailey J. 1995, 209. Dibelius käyttää vastaavasta sanasta termiä ”paradigm” ja Taylor käyttää termiä ”pronouncement story”.

²²⁶ Soulen 1969; 441–442, 444.

²²⁷ Meier 2009, 119–123.

²²⁸ Instone-Brewer 2002, 133.

²²⁹ Meier 2009, 78.

uudelleen avioitumisen erityistapausta, jolloin avioero on jo tapahtunut.²³⁰ Erokirjan kirjoittamisen pakollisuus tai vapaaehtoisuus jää lainkohdassa Deut. 24:1 auki,²³¹ mutta Markuksen kuvauksen mukaan fariseukset käsittivät Mooseksen sallineen avioeron, kun Jeesus kysyi, mitä Mooses oli käsenyt.

Jeesuksesta annetaan kuva, että hän ymmärsi avioerokirjan kirjoittamisen olleen kirjallisen Tooran käsky.²³² Myös Josefus ymmärtää avioerokirjan kirjoittamisen olleen erillinen Tooran käsky, jolloin avioero on voitu yleisesti ymmärtää käskynä.²³³ Jeesus viittaa sanalla ”kovasydämyisyys” mahdollisesti Septuagintaan, jossa Jeremian kirjan luvuissa 3 ja 4 Israelin ja Juudan kansaa moititaan Deut. 24:1–4 mukaisesta rikoksesta, uskottomuudesta ja katumattomuudesta Jahvea kohtaan, jolloin heitä kehoitetaan ympärileikkaamaan ”kovasydämyyden” pois.²³⁴

Jeesus vetoaa Jumalan luomistyön alkuperäiseen tarkoitukseen, jota noudattamalla ei tarvitsisi turvautua Mooseksen lakiin avioerosta. Jeesuksen vetoaminen luomistyön alkutilaan voidaan nähdä viittauksena uuteen, tulevaan eskatologiseen aikaan, jonka vuoksi Jeesus asetti seuraajilleen tiukan vaatimuksen avioerokiellolla.²³⁵ Toisaalta ei voida tietää tarkasti missä mielessä Jeesus lausui nämä ehdottomat sanat. Ei voida myöskään olettaa Jeesuksen sanomisten fariseuksille kattavan kaikkea, mitä Jeesus ajatteli avioerosta.²³⁶

Koska Mooseksen laki näyttää olleen fariseusten lähtökohta, Jeesus osoittaa sanoillaan, että heillä on väärä lähtökohta opettaessaan avioliitosta, kun he unohtavat avioliiton monogamian ja pysyvyyden.²³⁷ Näin voidaan tulkita Jeesuksen kritisoivan vallitsevaa polygamiakäytäntöä²³⁸ ja tuovan uuden tulkinnan avioliiton elinikäisyydestä: ”Minkä siis Jumala on yhdistänyt, sitä älköön ihminen erottaako.”²³⁹ Jumalan voidaan ymmärtää *yhdistävän* avioparin erottamattomaksi yksiköksi,²⁴⁰ mutta puoliset *sitovat* itsensä toisiinsa aviolupauksillaan.²⁴¹

---

²³⁰ France 2007, 206–207.

²³¹ Instone-Brewer 2002, 144.

²³² Meier 2003, 65–66. Sama kuva annetaan myös Mt. 5:31. Antiteesin ensimmäisessä osassa Jeesus paljastaa sen, miten avioero on ymmärretty käskyksi.

²³³ Meier 2003, 66–67.

²³⁴ Jer. 3:1, 4:4; Instone-Brewer 2002, 145.

²³⁵ Sanders 1990, 149.

²³⁶ Jackson 2008, 197.

²³⁷ Carter 1994, 62–63; Dunn 2003, 578.

²³⁸ Instone-Brewer 2002, 136–139; Meier 2009, 116.

²³⁹ Instone-Brewer 2002, 140, 143.

²⁴⁰ Instone-Brewer 2002, 140–141; Kister 2009, 207.

²⁴¹ Instone-Brewer 2002, 140–141.

Jeesuksen käyttämää eksegeesiä²⁴² on löydettävissä samankaltaisena muista teksteistä. Jeesuksen siteeraus Toorasta ”alussa hän teki heidät mieheksi ja naiseksi” löytyy Damaskon kirjasta²⁴³ ja siteeraus ”kaksi tulevat yhdeksi lihaksi” löytyy Paavalin kirjeissä.²⁴⁴ Samanlainen ajatus miehen ja naisen tuleminen yhdeksi lihaksi esiintyy myös Qumran-kirjallisuudessa, kuten *4QInstructions*-kirjoituksessa.²⁴⁵ Samaa Gen. 2:24 kohtaa käytetään Qumranin viisaukirjallisuudessa perusteeksi avioliitolle.²⁴⁶ Jeesus vielä korostaa sanan ”kaksi” merkitystä omassa toistossaan: ”niinpä he eivät enää ole kaksi vaan yksi liha.” Jeesuksen viittaus luomistyöhön voidaan nähdä osana hänen julistamaan Jumalan valtakuntaa, jossa alkuperäinen luomistila palautetaan.²⁴⁷

Jeesuksen jyrkkä asenne Mooseksen lakiin ei ole poikkeavaa synoptikoiden antamasta Jeesus-kuvasta. Tämän tutkielman rajauksen vuoksi ei ole mielekäästä laajentaa aihetta liittyen Jeesuksen suhdetta Mooseksen lakiin. Lyhyesti voi todeta, ettei kysymys välttämättä ole ”onko Mooseksen laki auktoritatiivinen”, vaan kuinka sitä tulisi tulkita.²⁴⁸ Kontekstin perusteella Jeesus ei pyrkinyt vastustamaan tai kumoamaan Mooseksen lakia, vaikka usein tekstiä näin ymmärretäänkin, vaan Jeesus asetti luomiskertomuksen ensisijaiseksi suhteessa Mooseksen lakiin.²⁴⁹ Jeesus mahdollisesti yritti tällöin osoittaa, ettei Mooseksen lain kohta ollut tarpeeksi riittävä.²⁵⁰ Jeesuksen mukaan varsinainen synty näyttää olleen sydämen kovuudessa.²⁵¹

4.3.2. Logion

Markuksen logion (Mk. 10:10–12) on sisällöltään ja muodoltaan erilainen kuin Q-lähteen traditio, joten sitä voidaan pitää eri tradition varianttina.²⁵² Traditioiden samankaltaisuuden vuoksi on kuitenkin mahdollista, että Markuksen logionilla on

---

²⁴² Instone-Brewerin (2002, 137) mukaan Jeesuksen käyttämää tapaa, eri jakeiden yhdistämistä yhdeksi johtopäätökseksi, löytyy Damaskon kirjasta (*CD* 4:20–21). Tätä eksegeesiä sitä kutsutaan myöhemmin rabbiinisessa kirjallisuudessa nimellä *gezerah shavah*.

²⁴³ *CD* 4:20–21.

²⁴⁴ 1. Kor. 6:16; Ef. 5:31.

²⁴⁵ *4QInstructions* (4Q416 2 3:20–4:10); Kister 2009, 203–205.

²⁴⁶ Collins (1997, 120) mainitsee viisaukirjallisuudesta 4QSapiential Work A.

²⁴⁷ Stanton 1989, 246.

²⁴⁸ Meier 2009, 719; Marcus 2009, 709–710.

²⁴⁹ Stanton 1989, 246. Ks. Instone-Brewer 2002, 137. Hillelin koulukunta voitti debatin Shammain koulukunnan kanssa aiheesta kuinka monta jälkeläistä tuli saada, jotta täytyisi käsky ”lisääntykää ja täyttäkää maa”. Shammain koulukunnalle riitti kaksi poikaa viitaten Mooseksen esimerkkiin (Exod. 18:2–4), mutta Hillelin koulukunta voitti, koska he viittasivat ”mieheksi ja naiseksi” (Gen. 1:27) eli Jumalan esimerkkiin Mooseksen esimerkkiä ylemmäksi esikuvaksi.

²⁵⁰ Sanders 1990, 148.

²⁵¹ Marcus 2009, 709–710; Meier 2009, 719.

²⁵² Meier 2009, 104.

jokin yhteys Q-lähteen traditioon ja siten logion olisi lisätty apophthegman perään. Mk:n logionin ja Q-lähteen eroja ja yhtäläisyyksiä vertailen tarkemmin traditiokriittisessä vertailussa.

Markuksen logionin mukaan Jeesuksen näkemys hyväksyttävästä avioerosta voidaan Q-lähteen ja Paavalin Jeesus-tradition mukaisesti tiivistää sanoihin ”ei mistään syystä” ja uudelleen avioitumisesta ”vain kunnes kuolema erottaa”. Näin voidaan olettaa, että ensimmäinen avioliitto pysyy avioerosta huolimatta voimassa, jonka vuoksi uudelleen avioituminen luokitellaan aviorikokseksi. Tällöin erokirjan kirjoittamisen merkitys häviää.²⁵³ Logionin irrallisuus kuvastuu myös opetuslasten kysyessä asiasta uudestaan, vaikka apophthegman perusteella käy hyvin ilmi Jeesuksen kanta avioeroon.²⁵⁴

Jeesus antaa ymmärtää, että se aviomies, joka ottaa avioeron ja uudelleen avioituu, tekee aviorikoksen ensimmäistä puolisoa kohtaan.²⁵⁵ Tämä oli poikkeuksellista ajattelua sillä yleisesti ajateltiin aviorikoksen rikkovan toisen miehen oikeutta.²⁵⁶ Samankaltainen ajattelu tunnetaan ainoastaan Mal. 2:14. Markuksen logionin kohdalla voidaan tulkita, Luukkaan Q-lähteen muodon tavoin Jeesuksen kritisoineen avioeroja, jotka tapahtuvat sen vuoksi, että voisi avioitua toisen henkilön kanssa.

Koska Markuksen evankeliumi on kirjoitettu hellenistitaustaisille kristityille, Jeesuksen kerrotaan laajentaneen jakeessa 12 kysymyksen avioerosta koskemaan myös naisia, vaikka näillä ei ollut juutalaisen lain mukaan mahdollisuutta avioeroon.²⁵⁷ Jotkut tutkijat ajattelevat jakeen olevan tämän vuoksi myöhempää lisäystä. Traditio on voinut olla kuitenkin olemassa jo 50-luvulla tässä muodossa, koska Paavali saattaa viitata siihen ensimmäisessä kirjeessään Korinttilaisille.

Rooman valtakunnan lakien mukaan sitä vastoin naisilla oli mahdollisuus erota miehestään.²⁵⁸ Myös diasporassa asuvien juutalaisten naisten oli mahdollista erota ympäröivän kulttuurin mukaisesti. Koska myös Juudea oli hellenistisen kulttuurin vaikutuksen alla, on mahdollista, että jotkin juutalaisnaiset hakivat eroa miehistään, jotka olivat Rooman kansalaisia.²⁵⁹ Jeesuksen kuulijoilla oli mahdollisesti muistissa Rooman kansalaisen Herodiaan avioero ja uudelleen avioituminen,

---

²⁵³ Catchpole 1974, 112.

²⁵⁴ Dungan 1971, 108; Collier 1995, 87.

²⁵⁵ Green 1995, 152; Meier 2009, 104.

²⁵⁶ Warden 1997, 146. Miehellä oli yksinoikeus vaimoonsa ja jälkeläisiinsä.

²⁵⁷ Nolland 1995, 25.

²⁵⁸ Thurén 2005, 93.

²⁵⁹ Levine 2005, 516; Levine 2000, 117.

josta Markus ja Josefus kirjoittaa.²⁶⁰ Näin Jeesuksen kielto naisille avioeroon ja uudelleen avioitumiseen voidaan nähdä viitataan Herodiaaseen.²⁶¹

Jeesuksen avioerokielto voidaan nähdä miehille kieltona käsitellä aviovoimaa laillisena omaisuutena miten haluaa.²⁶² Jeesuksen sanat avioero ja uudelleen avioitumiskiellosta voidaan nähdä tilannekohtaisesta tapauksesta huolimatta halakhana eli sitovana lain tulkintana, jota tulisi yleisesti kaikkien noudattaa.²⁶³ Toisaalta Jeesuksen sanat voidaan nähdä kuvainnollisena opetuksena eli *haggadana*, kuten vuorisaarnan konteksti Q^{Mt}-kohdassa.²⁶⁴ Jos Jeesuksen sanat olisivat halakhaa, johdonmukaisesti aviorikokseen syyllistyneet tulisi lain mukaan kivittää.²⁶⁵ Tämä ei kuitenkaan vaikuta todennäköiseltä vaihtoehdolta, vaikka Matteuksen redaktori on asian nähnyt enemmän halakhana lisätessään poikkeusluvan ”vain huoruuden tähden”.²⁶⁶

4.4. Matteuksen paralleeli

Matteuksella on Markuksen pohjalta kirjoitettu paralleeliperikooppi (Mt. 19:1–12), joka nelilähdeteorian mukaisesti on Matteuksen redaktiota Markuksen pohjalta. Esitän Matteuksen paralleelin kokonaisuudessaan, jotta radaktoriin kohtiin kävisi selkeästi ilmi.

Mt. 19.

1 Ja tapahtui kun Jeesus oli päättänyt nämä sanat, hän lähti Galileasta ja kulki Jordanin tuolta puolta Juudean alueelle.

2 Ja suuri kansan paljous seurasi häntä, ja hän paransi heitä siellä.

3 Ja fariseuksia tuli hänen luoksensa, ja he kiusasivat häntä sanoen: ”Onko miehen lupa hyljätä vaimonsa mistä syystä tahansa?”

4 Hän vastasi ja sanoi: ”Ettekö ole lukeneet, että Luoja jo alussa ’loi heidät mieheksi ja naiseksi’

5 ja sanoi: ’Sen vuoksi mies luopukoon isästänsä ja äidistänsä ja liityköön vaimoonsa, ja ne kaksi tulevat yhdeksi lihaksi’?

6 Niin eivät he enää ole kaksi, vaan yksi liha. Minkä siis Jumala on yhdistänyt, sitä älköön ihminen erottako.”

7 He sanoivat hänelle: ”Miksi sitten Mooses käski antaa erokirjan ja hyljätä hänet?”

8 Hän sanoi heille: ”Teidän sydämenne kovuuden tähden Mooses salli teidän hyljätä vaimonne, mutta alusta ei niin ollut.

9 *Mutta minä sanon teille: joka hylkää vaimonsa muun kuin huoruuden tähden ja nai toisen, se tekee aviorikoksen; [ja joka nai hyljätyn, se tekee aviorikoksen.]*²⁶⁷

10 Opetuslapset sanoivat hänelle: ”Jos miehen on näin laita vaimoonsa nähden, niin ei ole hyvä avioitua.”

²⁶⁰ Ant.18.130; Mk. 6:17–18. Ks. Theissen & Winter 2002, 183.

²⁶¹ Bowman 1965, 210–211.

²⁶² Nissinen 1992, 203.

²⁶³ Theissen & Winter 2002, 183.

²⁶⁴ Wenham 1984a, 333. Wenham kuvailee haggadan olevan seuraavalaista: “affective and imaginative, using the forms of poetry, story and figures of speech to inculcate attitudes.”

²⁶⁵ Wenham 1984a, 333.

²⁶⁶ Wenham 1984a, 333.

²⁶⁷ Metzger 1971, 48. Hakasulkeissa ole kohta esiintyy mm. MSS B ja C, mutta se on todennäköisesti mukautettu Mt. 5:32 kanssa.

11 Mutta hän sanoi heille: ”Ei tämä sana kaikkiin sovellu, vaan ainoastaan niihin, joille se on suotu.

12 Sillä on niitä, jotka syntymästään, äitinsä kohdusta saakka, ovat eunukkeja, ja on niitä, jotka ihmiset ovat tehneet eunukeiksi, ja niitä, jotka taivasten valtakunnan tähden ovat tehneet itsensä eunukeiksi. Joka voi sen itsensä sovittaa, se sovittakoon.”

Matteus näyttää käyttäneen Markusta hyvin kattavasti lukuun ottamatta Markuksen viimeistä jaetta: ”Ja jos vaimo hyläten miehensä menee naimisiin toisen kanssa, hän tekee aviorikoksen.” Koska Matteus kirjoitti juutalaiskristityille, hän todennäköisesti jätti tämän Markuksen jakeen pois, koska juutalaisilla naisilla ei ollut hellenistis-roomalaisten lakien mukaisesti lupaa ottaa avioero.

Matteuksella on melko vähän omia lisäyksiä tässä perikoopissa. Merkittävimmät Matteuksen lisäykset ”mistä syystä tahansa” ja ”muun syyn kuin huoruuden tähden”, joka yleisimmin tulkitaan poikkeuslupana.²⁶⁸ Kuten aikaisemmin on todettu, Matteuksen jakeen 9 redaktorinen lisäys on selvästi myös Q-lähteen materiaalin yhteyteen lisätty (Mt. 5:32).

Fariseusten ja Jeesuksen sanat ”käskeä” ja ”sallia” ovat vaihtaneet paikkaa verrattuna Markuksen apophthegmaan, jolloin Matteuksen kuvaus esittää fariseukset tiukkoina laintulkitsijoina, koska nämä pitävät avioeroa käskynä, mutta Jeesus puolestaan kuvataan sallivampana kuin fariseukset, kun hän sanoo Mooseksen sallineen avioeron. Toisaalta vaikka Jeesus näyttää Matteuksen myönnytyksen perusteella tulleen kuvatuksi rabbi Shammain tulkinnan puoltajaksi, oli hän kuitenkin Shammaita tiukempi, jos ei sallinut avioitua uudestaan. Matteuksen jakeet 10–12 ovat joko redaktiota tai erityisaineistoa (M-lähde).

Jos Jeesus ei olisi antanut mitään riittävää syytä, fariseukset olisivat mahdollisesti syyttäneet Jeesusta lainrikkokjaksi, kun miehen tulisi tällöin elää aviorikkovaimon kanssa. Vaikka Matteuksen ”ei mistään syystä” on redaktorinen lisäys, se on voinut ollut alkuperäisessä Jeesus-traditiossa.²⁶⁹ Tällöin Markus olisi tiivistänyt kertomusta suullisen tai kirjallisen tradition välittämiseksi siten, että kuulijakunta edelleen tiesi mistä on kyse.²⁷⁰ Tekstimateriaalin puuttuessa ei voida kuitenkaan olla varmoja, mitä alkuperäisessä debatissa on tarkalleen puhuttu,²⁷¹ jolloin tyhjistä on huono argumentoida. Tämän lisäksi ei voida suoraan olettaa Jee-

---

²⁶⁸ Jenzen 2000, 67; Guenther 2002, 83–84, 96. Guenther haastaa konsensuksen, että ”muun syyn kuin huoruuden tähden” tulisi ymmärtää samalla tavoin sekä Mt. 5:32 että 19:9 kohdissa.

Guentherin mukaan Mt. 19:9 tulisi ymmärtää ”huomioimatta aihetta huoruus”, kun Mt. 5:32 tulisi ymmärtää perinteisesti ”lukuun ottamatta huoruustapausta”. Jenzen kuitenkin huomauttaa, ettei kielioppi tue tämänkaltaista tulkintaa, jonka Bruce Vawter esitti jo vuonna 1954.

²⁶⁹ Instone-Brewer 2002, 134.

²⁷⁰ Instone-Brewer 2002, 134.

²⁷¹ Kloosterman 2003, 183.

suksen käyttäneen rabbiinisia tiivistys-metodeja, sillä rabbiininen kirjallisuus on kirjoitettu Jeesuksen ajan jälkeen.²⁷²

Matteuksen perikoopin pohjalta voidaan tiivistää Jeesuksen käsitys hyväksyttävästä avioerosta ”vain huoruuden tähden”. Tämä *μη ἐπι πορνεία* lisäys jakeessa 9 on herättänyt erilaisia tulkintoja,²⁷³ eikä sanan *πορνεία* merkityksestä ole konsensusta.²⁷⁴ Enemmistö tutkijoista ajattelee poikkeusluvan olevan myöhempää lisäystä, koska varhaiset kristityt huomasivat näiden Jeesuksen radikaalien sanojen huonon toimivuuden käytännössä.²⁷⁵ Monet tutkijat näkevät sanan *πορνεία* viittaavan juutalaisessa laissa kiellettyihin sukulaisavioliittoihin,²⁷⁶ koska Matteuksen juutalaisyhteisö kohtasi mahdollisesti samankaltaisen ongelman kuin Korintin seurakunta. Hellenistilakien mukaan sukulaisavioliitot olivat mahdollisia, jolloin hellenistitaustaisen henkilön liittyttyä kristilliseen seurakuntaan tällainen suhde ei ollut hyväksyttävää.²⁷⁷

Jakeet 10–12 ovat mahdollisesti M-lähteestä.²⁷⁸ Varmuutta ei ole mihin Jeesuksen sanoihin opetuslapset viittaavat kun sanovat ”Jos miehen on näin laita vaimoonsa nähden, niin ei ole hyvä naida.” Opetuslapset näyttävät loukkaantuvan Jeesuksen sanoihin tai kyseenalaistavan hänen radikaalit vaatimukset. Yhden näkemyksen mukaan opetuslasten kysymys edellyttää ymmärrystä, että sekaavioliitot tulisi purkaa, koska niitä ei ole solmittu Jumalan tahdon mukaisesti.²⁷⁹

Jeesus laajentaa eunukin merkitystä käsittämään Jumalan valtakunnan tähden avioliitosta luopumisen. Tämä on poikkeuksellista, sillä näin laajempi merkitys käsittää henkilöt, jotka voisivat käytännössä avioitua, kun taas eunukit eivät kykene. Tämä traditio on mahdollisesti kuulunut Jeesuksen omaan puolustukseen eunukiksi pilkkaamista vastaan, sillä eunukkeja ei pidetty arvossa juutalaisuudessa eikä hellenistisessä kulttuurissa,²⁸⁰ mistä osoituksena on seuraava Mooseksen

---

²⁷² Kloosterman 2003, 183.

²⁷³ Carter 1994, 64–66.

²⁷⁴ Stanton 1989, 245. Ks. Banks (1975, 156) ja Instone-Brewer (2002, 156–158), joiden mukaan *πορνεία* viittaa mahdollisesti Deut. 24:1 ”jotakin häpeällistä” ערבוד תור. Instone-Brewerin mukaan termi oli laajassa käytössä. Sillä viitattiin monenlaiseen seksuaaliseen säännönvastaisuuteen. Tätä näkemystä tukevat Wardenin (1997, 150–151) mukaan tekstikohdat, joissa *πορνεία* rinnastetaan *μοιχείαν* kanssa, kun aviossa oleva nainen on tehnyt aviorikoksen harjoittaessaan haureutta (vrt. Sir. 23:23; Jer. 3:8–9).

²⁷⁵ Näin mm. Veijola 1988, 189–190; Meier 2009, 117.

²⁷⁶ Kuten Fitzmyer (1976, 210), Wenham (1986, 18) ja Thurén (2005, 93, 242).

²⁷⁷ Thurén 2005, 93, 242.

²⁷⁸ Wenham 1984, 9.

²⁷⁹ Moloney 1979, 46–47. Moloney näkee opetuslasten viittaavan Jeesuksen sanoihin ”Minkä siis Jumala on yhdistänyt, sitä älköön ihminen erottako.”

²⁸⁰ Moloney 1979, 51–52.

lain kohta: ”Ketään, jonka kivekset on murskattu tai jonka elin on leikattu, ei saa lukea Herran kansaan kuuluvaksi.”²⁸¹

Paavali on saattanut tuntea tämän tradition, jossa valituille ihmisille naimattomuuden osa on annettu Jumalan valtakunnan vuoksi.²⁸² Samaa tematiikkaa Paavali käsittelee ensimmäisessä kirjeessään korinttilaisille, jossa Paavali toivoisi kaikkien ihmisten olevan niin kuin hän (7:7) ja samalla pitää naimattomuutta parempana vaihtoehtona kuin avioitumista, vaikka myös avioitumista Paavali pitää hyvänä (7:38).²⁸³ Paavalin ja Mt. 19:10–12 tradition välistä yhteyttä vastaan on myös argumentoitu, koska on nähty Paavalin naimattomuusnäkemysten toimivan itsenäisesti ilman muita vastaavia tekstikohtia, ja koska Paavali siteeraa Jeesuksen sanoja vasta jakeessa 10.²⁸⁴ Nämä perustelut eivät kuitenkaan sulje pois mahdollisuutta, että Paavali olisi tuntenut tämän tradition, mutta suoraa kirjallista näyttöä ei kuitenkaan ole, että Paavali olisi sen tuntenut. Vaikka näin on mahdotonta sanoa tunsiko Paavali tämän Matteuksen tradition, Paavalilla on yhtymäkohtia naimattomuuteen Jumalan valtakunnan tähden.

4.5. Traditiokriittinen vertailu

Tässä kappaleessa vertailen traditiokriittisiä havaintoja keskenään sekä ja Jeesus-traditioiden variantteja tekstimuotoja.

Mk. 10:11–12	Q ^R
1a ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμήσῃ ἄλλην	1a πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ
1b μοιχᾶται! ²⁸⁵ ἐπ’ αὐτήν	1b ποιεῖ αὐτήν μοιχευθῆναι
2a καὶ ἐὰν αὐτὴ ἀπολύσασα τὸν ἄνδρα αὐτῆς γαμήσῃ ἄλλον	2a καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμῶν
2b μοιχᾶται!	2b μοιχεύει!
1a se joka vapauttaa vaimonsa ja avioituu toisen naisen kanssa	1a jokainen joka vapauttaa vaimonsa
1b tekee aviorikoksen vaimoan kohtaan	1b ajaa hänet (naisen) aviorikokseen
2a ja jos vaimo vapauttaa miehensä ja avioituu toisen miehen kanssa	2a ja jos joku avioituu vapautetun naisen kanssa
2b hän tekee aviorikoksen	2b tekee aviorikoksen

²⁸¹ Deut. 23:1.

²⁸² Wenham 1984, 9.

²⁸³ Wenham 1984, 9.

²⁸⁴ Catchpole 1974, 105. On myös muistettava, että Paavali koki maallisen ajan olevan päättymässä, jolloin Matteuksen 19:10–12 tradition tunteminen ei ole ollut välttämätöntä Paavalin ajattelulle.

²⁸⁵ μοιχᾶω vietellä aviorikokseen, pass. tehdä aviorikos, ἐπί jotakin vastaan.

Mk:n logionin ja Q^R-lähteen traditiot ovat sisällöltään lähes samanklatiaset, vaikka sanamuodot vaihtelevat. Suurimmat poikkeamat ovat kohdassa 1b. Siinä Q^R:n mukaan miehen avioero ajaa naisen aviorikokseen, jolloin oletuksena on, että nainen joutuu eron jälkeen avioitumaan uudelleen. Mk:lla puolestaan on erityislaatuinen ajattelu, että mies erotessaan ja uudelleen avioitussaan rikkoo ensimmäistä vaimoan kohtaan. Naisen huomattavampi parempi asema korostuu myös Mk:n kohdassa 2a, naisen mahdollisuutena ottaa avioero. Näiden sanamuotojen eroavaisuuksien vuoksi on vaikea päätellä olisiko Markus tuntenut jotakin Q-lähteen suullista tai kirjallista varhaismuotoa. Kaksoislähdeteorian mukaan Markus ei kuitenkaan tuntenut Q-lähdettä, joten sekä Markus että Q-lähde ovat mahdollisesti ammentaneet samasta traditiosta, joka on voinut olla suullisessa muodossa.

Mk ja Q^R ovat hyvin lähellä Paavalin sanojen sisältöä, vaikka Paavalin mahdollista omaa halakhaa kohdassa 2 ei huomioitaisi.

1a	γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι ²⁸⁶
2	ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῆ, μενέτω ἄγαμος ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω
1b	καὶ ἀνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι
1a	vaimo ei saa ottaa avioeroa miehestään
2	mutta jos hän eroaa, pysyköön naimattomana tai sopikoon miehensä kanssa
1b	eikä mies saa lähettää pois vaimoansa

Paavalin 1a osion voidaan nähdä tulevan Mk:n apophthegmasta (ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέζηξεν ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω, ”Minkä siis Jumala on yhdistänyt, sitä älköön ihminen erottako”.²⁸⁷ Samalla logiikalla tähän tulisi lukea myös Paavalin 1b osio. Toisaalta tällä Paavalin Jeesus-traditiolla voi olla yhteys myös Mk:n logionin kohtaan 2, jossa naisella on mahdollisuus erota. Yhteys voi olla myös näiden molempien Mk:n Jeesus-traditioiden kohtien tiivistäminen. Tutkijoiden näkemykset kuitenkin jakautuvat siinä, että viittaako Paavali kyseisessä kohdassa Mk:n logioniin vai ei.²⁸⁸

²⁸⁶ Instone-Brewer 2002, 199. Sana on passiivissa, mutta se tulisi lukea refleksiivisenä mediumina, kuten suurin osa tutkijoista asian näkee, koska jakeessa 15 (Paavalin privilegio) sana ”erota” on samassa muodossa (eron ottaja on päättänyt erota vastoin puolison tahtoa). Vrt. Neiryneck (1996, 159), jonka mukaan sana tulee lukea passiivissa, jolloin mies on eron ottaja.

²⁸⁷ Mk. 10:9; Wenham 1984, 8.

²⁸⁸ Thiselton 2000, 523–524.

Paavalin kohdan 2 Jeesus-tradition sisältö sopii myös Mk:n kohdan 1a, mutta erityisesti kohdan 2a kanssa,²⁸⁹ koska kummassakaan traditioissa ei anneta mahdollisuutta avioitua uudelleen avioeron jälkeen. Samankaltainen Jeesus-traditio on Q^R:n kodassa 2, jossa naisen uudelleen avioituminen on miehelle avio-rikos. Paavalin traditiolla ei kuitenkaan ole selvää yhteyttä Q-lähteen traditioon.

Paavali referoi vapaasti Jeesuksen sanoja kehotuksessaan tiettyyn konkreettiseen tilanteeseen,²⁹⁰ samoin kuin Mk:n Jeesus-traditiossa, mutta kaikissa Jeesus-traditioissa sanat voidaan ymmärtää yleisiksi ohjeiksi. Jeesuksen sanat eivät olleet viisastelua eivätkä ehkä tarkoitettuja yleiseksi avioerolaiksi.²⁹¹ Jeesuksen voidaan nähdä kritisoivan fariseuksia Mooseksen lain väärinkäytöstä, jolloin Jeesus ei pyri kumoamaan lakia, vaan asettamaan sen alkuperäisen tarkoituksen mukaisesti.²⁹² Paavalin ja Matteuksen myönnytykset puoltavat Jeesuksen halakhamaista tarkoituksen vastaisesti.²⁹³ Toisaalta voidaan olettaa, että jos Jeesus halusi hänen sanansa tulevan lainkaan noudatetuiksi, sanojen tarkoitus olisi ollut uusi lainsäädäntö seuraajilleen.²⁹⁴ Jeesuksen liioittelevat sanamuodot kuitenkin puoltavat enemmän haggadan puolesta.

Alkuperäisen Jeesus-tradition muodon sijaan olemme kiinnostuneita siitä, mikä motiivi Jeesuksella oli ehdottomissa lauseissaan: ”ei mistään syystä” ja ”vain kunnes kuolema erottaa”. Tällöin olemme kuitenkin arvailujen varassa, mutta Mk:n apophthegman perusteella Jeesus näyttää kritisoivan fariseusten Mooseksen lakiin nojautuvaa käytäntöä, joka oli avioliiton alkuperäistä, Jumalan tarkoitusta vastaan. Jeesuksen eskatologis-painotteinen Jumalan valtakunnan saarnaaminen, jossa odotettavissa oli alkuperäisen luomistilan palautuminen²⁹⁵ ja siten Mooseksen lakia tiukempi asennoituminen, on voinut olla myös Jeesuksen motiivina. Todennäköisimmin Jeesusta motivoi puuttua puolisoitten ottamiin avioeroihin, joita tehtiin voidakseen avioitua uudelleen. Tällöin avioero ja uudelleen avioituminen nähdään yhtenä kokonaisuutena. Näin Jeesuksen radikaalit sanat voidaan nähdä antavan hylätyille aviopuolisolle paremman turvan eroa haluavan mielivaltaisia hylkäämisiä vastaan.

---

²⁸⁹ Wenham 1984, 8.

²⁹⁰ Wenham 1984, 13.

²⁹¹ Catchpole 1974, 126.

²⁹² Collier 1995, 94.

²⁹³ Stanton 1989, 245.

²⁹⁴ Sanders 1990, 150–151. Sanders pitää todennäköisimpänä, että tämä uusi tiukempi lainsäädäntö liittyi Jeesuksella nimenomaan tulevaan eskatologiseen aikaan, eikä konkreettiseen nykyhetkeen.

²⁹⁵ Kuten Blomberg 1990, 171.

4.6. Yhteenveto

Traditiokriittisesti voidaan huomata, että varhaisessa kristillisyydessä on ollut selkeästi kolme eri traditiota Jeesuksen avioeroa käsittelevästä opetuksesta: Mk:n apophthegma, sanakokoelma (Mk:n logion ja Q^R) sekä Paavalin parafraasi. Emme voi tietää ovatko nämä eri variantit peräisin Jeesuksen ainutkertaisesta opetuksesta (Mk:n apophthegma) vai useammasta opetuskerrasta. Toisaalta voidaan olettaa, että Jeesus kiertävänä saarnaajana opetti samoista asioista useita eri kertoja. Jälkiä tästä on mahdollisesti Markuksen logionissa, kun opetuslapset kysyivät asiaa uudelleen. Tämä selittäisi ainakin osittain traditioiden erilaisuuden, mutta niissä toisaalta voidaan nähdä seurakuntien tilanteisiin sopivia redaktioita. Täyttä varmuutta emme voi siten esittää, mikä olisi täsmällisesti alkuperäisin tradition muoto.

Jeesus-tradition olemassaolo suullisessa muodossa on nähtävissä Paavalilla. Vaikka täsmällistä sanallista yhteyttä ei voida Mk:n logionin ja Q^R:n pohjalta osoittaa Paavalin parafraasiin, ajatuksen tasolla Paavalin parafraasi sisältää saman ajatuksen Mk ja Q^R kanssa. Lähtökohtaisesti ideaalia on, että ”ei mistään syystä” saa erota. Jos kuitenkin avioero tapahtuu, avioitua voi uudelleen ”vain kunnes kuolema erottaa” eronneet puoliset toisistaan. Yhtäläillä niin naisen kuin miehen uudelleen avioitumista pidetään Jeesus-traditioissa aviorikoksena. Toisaalta avioero ja uudelleen avioituminen voidaan nähdä yhtenä ehtolauseena, jolloin voidaan tulkita Jeesuksen kritisoineen puolisoa, joka haluaa erota avioituakseen toisen kanssa. Tämä viittaisi vain tietyn tilanteen kritisoimiseen eli avioeron ottamiseen, jotta voisi avioitua toisen henkilön kanssa.

Traditiokriittisesti Matteuksen ja Paavalin myönnytykset avioerolle ja uudelleen avioituminen ovat selkeästi Jeesus-traditiosta irrallaan olevia myöhempiä lisäyksiä. Tämä ei välttämättä sulje pois vaihtoehtoa, että Jeesus olisi ajatellut avioeron ja mahdollisesti myös uudelleen avioitumisen olleen hyväksytyä huoruustapauksessa, mutta näillä argumenteilla ei ole niin vahvoja traditiokriittisiä edellytyksiä, vaan ne perustuvat enemmän olettamuksiin kuin traditiokritiikkiin.

5. Autenttisuusanalyysi

Traditiokriittisessä analyysissä arvioin Jeesus-tradition eri haarojen perusteella, mitä alkuperäinen Jeesuksen opetus avioerosta ja uudelleen avioitumisen on todennäköisesti sisältänyt. Tässä kappaleessa tarkastelen traditiokriittisen analyysin pohjalta tämän Jeesus-tradition sisällön autenttisuutta.

Vaikka tutkittavana oleva traditio esiintyy kolmessa eri lähteessä ja kirjallisuusmuodossa, sen eri variaatioiden luotettavuutta on vaikea arvioida, sillä emme tunne tarkkaan traditioiden syntyprosessia, vaan ainoastaan kirjalliset lopputuotokset. Vaikka traditiokritiikin pohjalta Jeesus-tradition sisällön rekonstruktio sisältää mahdollisimman luotettavat sanamuodot, traditioiden alkuperäisiin sisältöihin on voinut kuulua paljon muutakin, jota ei voida kuitenkaan vahvistaa.²⁹⁶ Sisällön rekonstruktion häilyvyys tulee pitää mielessä, kun autenttisuusanalyysissä argumentoin tradition autenttisuuden puolesta tai vastaan. Toisaalta Jeesus-tradition sisällön rekonstruktio on tässä tapauksessa verrattain luotettava, sillä se on voitu muodostaa useammasta eri lähteestä. Jeesus-tradition autenttisuuden arvioiminen voisi olla lähtökohdiltaan paljon vaikeampaa.

Ihannetapauksessa autenttisuuden selvittäjällä on siis esivaiheen jälkeen käsissään suhteellisen luotettava rekonstruktio tradition alkumuodosta. Todellisuus on paljon karumpi. Yleensä saa olla tyytyväinen, jos on onnistunut haalimaan käsiinsä edes jonkin verran käytökelpoisia viitteitä siitä, miltä neitseellinen traditio on näyttänyt. Siksi menestykselliseen autenttisuusanalyysiin tarvitaan luovaa soveltamista ja mielikuvitusta.²⁹⁷

Jeesuksen sanojen autenttisuutta arvioitaessa on alkuun tehtävä muutama huomio. Ensinnäkin autenttisuuskysymys on sidoksissa siihen kuinka Jeesuksen sanoja on tulkittu ja kuinka edelleen tulkitaan, jolloin historiallisen kontekstin tunteminen korostuu.²⁹⁸ Toiseksi autenttisuuden arvioimisessa kysymys ei ole niinkään siitä, onko traditio autenttista tai epäautenttista, vaan enemmänkin siitä kuinka traditiota tulee ymmärtää, jotta sitä voidaan pitää joko autenttisena tai epäautenttisena.²⁹⁹ Kolmanneksi yksittäisten Jeesus-traditioiden autenttisuuden arviointi riippuu kokonaiskuvasta millaisena Jeesus nähdään. Kokonaiskuvasta voidaan tehdä yleisiä toteamuksia melko suurella todennäköisyydellä.³⁰⁰ Tämä kokonaiskuva Jeesuksesta puolestaan koostuu yksittäisistä traditioista, jolloin tutkimus pyörii hermeneuttisessa kehässä.³⁰¹ Kokonaiskuva Jeesuksesta on kuitenkin sidoksissa autenttisiksi argumentoituihin yksittäisiin traditioihin, jolloin kristillinen vaikutushistoria ja juutalainen konteksti ovat keskiössä. Yksittäisissä Jeesus-

---

²⁹⁶ Theissen ja Winter (2002, 200) muistuttavat, ettei Jeesus-lähteissä ole säilynyt kokonaiskuvaa Jeesuksesta.

²⁹⁷ Holmén 2002, 46.

²⁹⁸ Theissen & Winter 2002, 193, 197. Kontekstina Theissen ja Winter tarkoittavat Jeesuksen sanojen ja tapahtumien alkuperäistä kontekstia sekä Jeesus-traditioiden kirjoitusajankohtien kontekstia.

²⁹⁹ Theissen & Winter 2002, 197–198. Theissen ja Winter määrittelevät Jeesuksen erityislaatuisuuden muodostavan *ipsissima voxan*, ei *ipsissima verbaa*, sillä Jeesus-lähteet eivät ole hänen kirjoittamiaan tai sanelemiaan.

³⁰⁰ Theissen & Winter 2002, 201.

³⁰¹ Theissen & Winter 2002, 201.

traditioissa Theissen ja Winter eivät ajattele kysymyksen koskevan niinkään autenttisuutta tai epäautenttisuutta, vaan ennemmin parhaiten antavaa selitystä historialliselle uskottavuudelle.³⁰²

Autenttisuusanalyysissä käytän Theissenin ja Winterin muotoilemaa metodologista kokonaisuutta, jota he kutsuvat *historiallisen uskottavuuden* kriteeriksi.³⁰³ Historiallisen uskottavuuden kokonaiskriteeri jakaantuu kahteen osioon. *Vaikutusten uskottavuuden* osiossa³⁰⁴ ensiksi tarkastellaan, kuinka tutkittavat tekstikohdat näyttävät suhteessa kristinuskoon eli vaikutushistoriaan. Tämä osio jakaantuu kahteen alakriteeriin, *vaikutushistorian vastaisuuteen*³⁰⁵ ja *lähteiden yhtenevyyteen*³⁰⁶. Kristillisen vaikutushistorian jälkeen *Kontekstuaalisen uskottavuuden*³⁰⁷ osiossa tarkastellaan tutkittavan tradition yhtymäkohtia juutalaiseen kontekstiin. Alakriteereinä ovat *kontekstuaalinen sopivuus*³⁰⁸ ja *kontekstuaalinen erityislaatuisuus*³⁰⁹.

Tämän metodologian käyttö autenttisuusanalyysiä varten on perusteellista ja nykytutkimuksen mukaista. Theissen ja Winter hylkäävät hyvin perustellusti muiden nykytutkijoiden enemmistön tavoin erilaisuuden kriteerin negatiivisen käytön suhteessa juutalaisuuteen (CDJ) ja kristinuskoon (CDC),³¹⁰ jolloin tutkimustulokset eivät vääristy tältä osin systemaattisesti.³¹¹ Erillisenä kriteerinä CDJ:llä ei voida automaattisesti argumentoida autenttisuuden puolesta, mutta tämän metodologian myötä CDJ sidotaan kristillisen vaikutushistorian kriteereihin, erityisesti CDC:iin.³¹² Näin CDJ:tä käytettäessä aineisto on jo valmiiksi mahdollisimman autenttista. Sen sijaan CDC:tä itsenäisenä kriteerinä ja sen positiivista argumentointia käytetään samankaltaisesti kaikessa lähdekriittisessä historian tutkimuksessa.³¹³

Theissen ja Winter esittelevät historiallisen uskottavuuden kriteerin uutena kriteerinä,³¹⁴ jolloin heidän metodologiasta on esitetty kritiikkiä lähinnä uuden terminologian vuoksi. Käytännössä tämän kriteerin kokonaisesityksen ensimmäi-

³⁰² Theissen & Winter 2002, 204.

³⁰³ Theissen & Winter 2002, 172–173. Engl. Criterion of historical plausibility.

³⁰⁴ Theissen & Winter 2002, 173. Engl. Plausibility of historical effects.

³⁰⁵ Theissen & Winter 2002, 174–177. Engl. Opposition to traditional bias.

³⁰⁶ Theissen & Winter 2002, 177–179. Engl. Coherence of sources.

³⁰⁷ Theissen & Winter 2002, 179–180. Engl. Plausibility of historical context.

³⁰⁸ Theissen & Winter 2002, 180–184. Engl. Contextual appropriateness.

³⁰⁹ Theissen & Winter 2002, 180–188. Engl. Contextual distinctiveness.

³¹⁰ Engl. Criterion of dissimilarity to Judaism (CDJ) and to Christianity (CDC).

³¹¹ Evans 1995, 19–21; Theissen & Winter 2002, 172–174. Kriteerien CDC ja CDJ yhteiskäytöstä on perinteisesti käytetty englanninkielistä termiä double dissimilarity.

³¹² Theissen & Winter 2002, 173.

³¹³ Theissen & Winter 2002, 174.

³¹⁴ Theissen & Winter 2002, 172.

sessä osiossa eli kristillisen vaikutushistorian tutkimisessa käytetään olemassa olevia kriteerejä, jotka ovat yleisesti käytettyjä ja toisilla nimillä tunnettuja. Näin tämän metodologian kirjoittajat tuovat uudella termistöllä sekavuutta nykyiseen tutkimuskenttään.³¹⁵ Joka tapauksessa toisen osion eli juutalaisen kontekstin kriteerien kehittämistä voidaan pitää heidän ansiona.³¹⁶

5.1. Vaikutusten uskottavuus eli kristillinen postkonteksti

Tässä osiossa arvioin tutkimukseni kohteena olevan Jeesus-tradition autenttisuutta suhteessa kristilliseen vaikutushistoriaan. Ensimmäinen alakriteeri on *vaikutushistorian vastaisuus* ja toinen alakriteeri on *lähteiden yhtenevyys*.³¹⁷

5.1.1. Vaikutushistorian vastaisuuden kriteeri

Theissen ja Winter käyttävät tärkeimpänä kriteerinään vaikutushistorian vastaisuutta.³¹⁸ Käytännössä tämän kriteerin logiikka suhteessa kristinuskoon (CDC) toimii samalla lailla kuin erilaisuuden kriteeri, joka on yleisesti Jeesus-tutkimuksessa käytetty kriteeri. Johdonmukaista olisi käyttää pelkästään heidän nimeämiään kriteerejä, mutta käytän samalla myös Jeesus-tutkimuksessa vakiintunutta terminologiaa, jotta asiayhteydet tulevat selkeämmin esille.

Erilaisuuden kriteeriä suhteessa kristinuskoon voi käyttää vain vahvistamaan traditioiden autenttisuutta, ei osoittamaan epäautenttisuutta.³¹⁹ Erilaisuuden kriteeri tuo vahvan argumentin autenttisuuden puolesta, sillä varhaiskristityt eivät todennäköisesti ole keksineet traditioita, jotka ovat vastoin heidän omia etujaan. Theissen ja Winter tosin huomauttavat, ettei CDC yksinään välttämättä todista yksittäisten traditioiden autenttisuutta, vaan niiden traditiohistoriaa tulee tutkia ja niitä tulee verrata muihin saman sisällön omaaviin traditioihin.³²⁰ Käytännössä tämän vertailun olen jo tehnyt traditiokriittisissä analyysissä.

Kuten traditiokriittisissä analyysissä tuli esille, Matteuksen evankeliumissa sanat ”muun syyn kuin huoruuden tähden” on todennäköisesti alkuperäisestä traditiosta poikkeavaa redaktiota. Tämä lisäys saattaa johtua siitä, että varhaiskristil-

---

³¹⁵ Holmén 2004, 225–226.

³¹⁶ Holmén 2004, 228.

³¹⁷ Theissen & Winter 2002, 211. Lähteiden yhtenevyyden kriteeri sisältää käytännössä toistuvan todistuksen kriteerin (engl. criterion of recurrent attestation, RA), moninkertaisen todistuksen kriteerin (engl. criterion of multiple attestation, MA) sekä yhtenevyyden kriteerin (engl. criterion of coherence, CC).

³¹⁸ Theissen & Winter 2002, 179.

³¹⁹ Holmén 2008, 48–49. CDC toimii samalla logiikalla kuin kiusallisuuden kriteeri (engl. criterion of embarrassment), joka osoittaa tradition olevan kiusallisia varhaisille kristityille ja siten eivät todennäköisesti ole kristittyjen keksimiä.

³²⁰ Theissen & Winter 2002, 175–177.

lisydessä Jeesuksen ehdottomuus on nähty liian ehdottomana, kun käytännössä ihannetta ei ole voitu täysin noudattaa. Jeesuksen ehdottomuuden vaatimus olla eroamatta ei sopinut erityisesti hellenistitaustaisten uusien kristillisten seurakuntien tilanteisiin, jolloin traditiota on muokattu sopivammaksi, mikä näkyy myös Paavalin privilegiossa. Samankaltaista avioeromyönnytyksen omaavaa tulkintatraditiota on Uuden testamentin ulkopuolisissa kristillisissä kirjoituksissa Herman Paimenesta alkaen. Näin Mk:n ja Q^R:n pohjalta Jeesuksen ehdottomuus ”ei mistään syystä”, koskien avioeroa ja uudelleen avioitumista entisen puolison eläessä on koettu liian vaikeana. Jeesuksen sanat uudelleen avioitumisesta entisen puolison eläessä olivat myös hyvin radikaaleja, koska Jeesus vertasi tätä aviorikokseen, josta lain mukaan seurasi kuolemanrangaistus. Tällöin vaikutushistorian vastaisuuden kriteerin perusteella voidaan vakuuttavasti argumentoida Jeesuksen ”ei mistään syystä” ja ”vain kunnes kuolema erottaa” näkemysten autenttisuuden puolesta.

Mahdollisen M-lähteen traditiiossa opetuslasten sanat Jeesuksen opetuksesta, ”jos miehen on näin laita vaimoonsa nähden, niin ei ole hyvä avioitua”, voidaan ymmärtää kuvastavan heidän hämmästyttävää tai loukkaantumistaan. Jeesuksen sanat olivat ilmeisesti kontekstissaan poikkeuksellisen radikaaleja. Näin vaihtoehdoksi ei jää kuin Jeesuksen ”ei mistään syystä” opetus, sillä myönnytys ”vain huoruuden tähden” olisi jo vallitsevaa käytäntöä, eikä siten poikkeavaa. Voidaan siis päätellä, että opetuslasten sanoiksi kuvattu ihmettely on kiusallista suhteessa varhaisiin kristittyihin. Näitä sanoja varhaiset kristityt tuskin olisivat myöhemmin lisänneet.

Markuksen logionissa (Mk. 10:10–12) opetuslasten kerrotaan kysyneen Jeesukselta myöhemmin asiaa uudestaan, mikä jättää avoimeksi kysymykseksi, ymmärsivätkö opetuslapset mitä Jeesus oli asiasta sanonut fariseuksille. Tämä kuvaus ei siten välttämättä ole kiusallista varhaiskristityille, vaikka usein opetuslapset kuvataan hitaiksi ymmärtää Jeesusta. Tämä toisaalta voi olla Markuksen oma teologinen korostus.

5.1.2. Lähteiden yhtenevyyden kriteeri

Theissen ja Winter käyttävät vaikutushistorian vastaisuuden kriteerin lisäksi lähteiden yhtenevyyden kriteeriä täydentämään vaikutusten uskottavuuden osion tarkastelua.³²¹ He mainitsevat lähteiden yhtenevyyden käsittävän CC:n, mutta uudel-

---

³²¹ Theissen & Winter 2002, 179.

leenformuloivat sen itsenäiseksi kriteeriksi,³²² vaikka CC:n logiikka on perinteisesti ollut riippuvainen muista autenttisuuskriteereistä.³²³

Käytännössä lähteiden yhteneväisyyden kriteerin logiikka toimii samankaltaisesti kuin moninkertaisen todistuksen kriteeri (MA). Kun itsenäisissä lähteissä on kerrottu samasta tapahtumasta, tradition autenttisuuden mahdollisuus kasvaa.³²⁴ Lähteiden itsenäisyyden lisäksi traditioiden erilaisuus eli traditioiden esiintyminen eri kirjallisuusmuodoissa perinteisesti katsotaan kuuluvan MA:iin ja puoltavan autenttisuutta.³²⁵

Jeesuksen sanoja avioerosta esiintyy varsin useasti, sillä niitä esiintyy kaikilla kolmella synoptikolla ja Matteuksella kahdessa eri kohdassa. Näistä teksteistä voimme huomata, että synoptikot sisältävät kolme itsenäistä traditiota kolmessa eri lähteessä: Q-lähteessä, Markuksen evankeliumissa ja sekä Paavalin ensimmäisessä kirjeessä korinttilaisille. Tämän lisäksi näissä lähteissä Jeesuksen sanat esiintyvät kolmessa eri muodossa: lyhyenä sanontana (Mk:n logion/Q-lähde), pidempänä kehyskertomuksena (Mk:n apophthegma) sekä parafrasina (Paavalin pareneesi 1. Kor. 7:10).

Koska nämä Jeesuksen sanojen traditiot ovat taltioitu useisiin itsenäisiin lähteisiin jo varhaisessa vaiheessa, osoittaa se Jeesuksen sanojen avioerosta ja uudelleen avioitumisesta olevan ensimmäisen kristillisen sukupolven traditio ja siten autenttisuuden puolesta vahva argumentti.

Tässä yhteydessä en käytä perinteistä yhtenevyyden kriteeriä (CC), koska aiheen rajauksen vuoksi en voi tarkastella muita autenttisiksi argumentoitujen traditioiden mahdollista tukea tutkimukseni kohteena olevalle Jeesus-tradition varianteille. Jatkotutkimuksen kannalta kysymykseen voisi tulla Jeesuksen muut radikaalit opetukset ja vaatimukset, jotka vaikuttaisivat sopivan yhteen Jeesuksen radikaalien sanojen kanssa avioerosta ja uudelleen avioitumisesta.³²⁶ Tähän radikaaliuteen sopii esimerkiksi vuorisäärnan Mt. 5:28 kohta ”jokainen, joka katsoo naista niin, että alkaa himoita häntä, on sydämessään jo tehnyt aviorikoksen hänen kanssansa.”³²⁷

---

³²² Theissen & Winter 2002, 177.

³²³ Theissen & Winter 2002, 177; Holmén 2008, 50. CDC:n rinnakkaisena kriteerinä toimii MA. CC:lla puolestaan voidaan argumentoida traditioiden autenttisuuden puolesta, jos tekstimateriaali on yhteneväistä muilla kriteereillä osoitettujen autenttisten traditioiden kanssa.

³²⁴ Theissen & Winter 2002, 177, 179.

³²⁵ Theissen & Winter 2002, 178–179.

³²⁶ Meier 2009, 117–118.

³²⁷ Marrow 1988, 8.

5.2. Kontekstuaalinen uskottavuus eli juutalainen konteksti

Kontekstuaalisen uskottavuuden osiossa arvioidaan Jeesus-tradition autenttisuutta suhteessa juutalaiseen kontekstiin. Theissen ja Winter jakavat osion kahteen alakriteeriin, joista ensimmäisessä, kontekstuaalisen sopivuuden kriteerissä, arvioidaan asettuuko traditio uskottavasti juutalaiseen kontekstiin vai onko se syntynyt muussa kontekstissa myöhemmin.³²⁸ Toinen alakriteeri on kontekstuaalinen erityislaatuisuus. Siinä arvioidaan Jeesus-traditiota, joka sopii juutalaiseen kontekstiin, mutta mikä viittaa Jeesuksen erityislaatuuteen ja tekee kuvaillut jännitteet ja konfliktit Jeesuksen ja muiden juutalaisten välillä ymmärrettäväksi.³²⁹

Kontekstuaalisen uskottavuuden kriteerin toteutumattomuus on käytännössä yleisesti käytetty epäuskottavuuden kriteeri³³⁰. Tällöin tradition epäautenttisuuden puolesta voidaan argumentoida vain, jos traditio ei ole voinut tapahtua Jeesuksen ajan juutalaisessa kontekstissa.³³¹ Samalla tulee huomioida, että epäautenttisuuden puolesta voi vain argumentoida, jos pystyy osoittamaan uskottavamman selityksen epäautenttisista yksittäisistä traditioista ja tarvittaessa myös kokonaiskuvasta.³³² Kontekstuaalisen sopivuuden kriteerin käyttö itsenäisesti on mahdollista vain sen negatiivisessa käytössä.

5.2.1. Kontekstuaalisen sopivuuden kriteeri

Theissen ja Winter määrittelevät oikeutetusti, että vain juutalaiseen kontekstiin sopiva Jeesus-traditio voi olla autenttinen.³³³ Tämä kontekstuaalisen sopivuuden kriteeri kumoo erilaisuuskriteerin suhteessa juutalaisuuteen (CDJ) negatiivisen käytön, missä autenttiseksi luokiteltiin vain traditio, joka poikkesi juutalaisuudesta. Sen sijaan he määrittelevät, että mitä paremmin traditio sopii Palestiinan ja Galilean juutalaiseen kontekstiin, sitä enemmän voidaan argumentoida autenttisuuden puolesta.³³⁴

Theissen ja Winter myös huomioivat, ettei kriteeriä voi käyttää positiivisessa käytössä itsenäisesti, sillä traditio on voinut syntyä myös varhaisessa juutalais-kristillisyydessä.³³⁵ Tämän vuoksi he yhdistävät tähän ensimmäiseen alakriteeriin

---

³²⁸ Theissen & Winter 2002, 180.

³²⁹ Theissen & Winter 2002, 180.

³³⁰ Holmén 2008, 51–52. Engl. Criterion of implausibility (Impl).

³³¹ Yleensä Jeesus-tradition autenttisuutta arvioitaessa aloitetaan aluksi kriteereistä, joita käytetään negatiivisesti eli osoittaen tradition epäautenttisuutta. Tämä siksi, että epäautenttiseksi havaittujen tekstikohtien osalta ei ole mielekäästä käyttää enää positiivisia autenttisuuskriteerejä, joilla argumentoidaan autenttisuuden puolesta.

³³² Theissen & Winter, 2002, 203–204.

³³³ Theissen & Winter 2002, 180.

³³⁴ Theissen & Winter 2002, 180, 206.

³³⁵ Theissen & Winter 2002, 180.

toisen alakriteerin eli kontekstuaalisen erityislaatuisuuden kriteerin, joka osoittaa Jeesuksen itsenäistä profiilia.³³⁶ Heidän metodologiansa edellyttää myös, että kontekstuaalista sopivuutta arvioitaessa tradition tulee saada tukea vaikutusten uskottavuuden osiosta eli kristillisestä vaikutushistoriasta, jotta mahdolliset juutalais-kristittyjen lisäykset saadaan tarkemmin rajattua.³³⁷

Jeesus näyttää usein vain laajentaneen tendenssejä, jotka jo olivat olemassa juutalaisuudessa.³³⁸ Mitä enemmän Jeesuksesta esitettyä kuvaa voidaan tehdä ymmärrettäväksi juutalaisen kontekstin pohjalta, sitä epätodennäköisemmin tämä kuva on kristittyjen keksimää.³³⁹

Varianteissa Jeesus-traditioissa Jeesus kuvastuu fariseuksia tiukempana juutalaisen lain tulkitsijana kun hän kristisoi avioeroja ja uudelleen avioitumisia. Mikäli Jeesus kritisoi avioeroja, jotka tapahtuvat uudelleen avioitumisen vuoksi, Jeesus voidaan nähdä olevan samoilla linjoilla kuin Johannes Kastaja. Näiden molempien henkilöiden opetuksissa voidaan nähdä olleen eskatologisia vaikutteita. Myös Qumran-kirjallisuudessa Damaskon kirjassa on samansuuntaista suhtautumista uudelleen avioitumisen kieltoon kuin Jeesuksella, jos näitä kirjoituksia tulkitaan siten, että mahdollisuus avioitua uudelleen on vasta entisen puolison kuoleman jälkeen. Qumran-kirjallisuudessa kritiikki kuitenkin kohdistui ensisijassa polygamiaan, eikä teksteissä kielletä avioeroa.

5.2.2. Kontekstuaalisen erityislaatuisuuden kriteeri

Kontekstuaalisen erityislaatuisuuden kriteeri pohjautuu CDJ:hin, jota Theissen ja Winter formuloivat uudelleen.³⁴⁰ Heidän mielestään kriteeriä voidaan käyttää vain osoittamaan tradition autenttisuutta. Kriteerillä arvioidaan Jeesus-traditiota, joka poikkeaa juutalaisesta kontekstista.

Vaikka on kiistatonta, että Jeesus aiheutti konflikteja juutalaisuuden sisällä, voidaan myös väitellä ovatko kuvatut konfliktit varhaiskristinuskon ja juutalaisuuden välisiä.³⁴¹ Näissä tutkittavissa Jeesus-traditioissa ei kyse voi kuitenkaan olla varhaiskristinuskon ja juutalaisuuden välisestä konfliktista, koska Jeesuksen sanat ovat osoittautuneet CDC:n mukaisesti varhaiskristityille kiusallisiksi.

---

³³⁶ Theissen & Winter 2002, 180.

³³⁷ Holmén 2004, 224. Theissen ja Winter eivät useinkaan tuo tätä esiin eksplisiittisesti, vaikka niin ajattelevatkin. Theissenin ja Winterin käyttämistä sanamuodoista voisi usein päätellä, että historiallista kontekstia voisi pitää itsenäisenä osiona, mutta käytännössä se on riippuvainen varhaiskristillisen vaikutushistorian osiosta.

³³⁸ Theissen & Winter 2002, 181.

³³⁹ Theissen & Winter 2002, 183.

³⁴⁰ Theissen & Winter 2002, 232.

³⁴¹ Theissen & Winter 2002, 180.

Ilman yksilöllisiä piirteitä Jeesus-traditiot olisivat enemmän yleisiä viislauslausemia ja maalaisjärjen mukaisia tuomioita.³⁴² Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, miten Theissen ja Winter edellyttävät, että Jeesuksen erityislaatuisuus täytyy suhteuttaa kristilliseen vaikutushistorian autenttisuuskriteereiden tuloksiin.³⁴³ Näin he edellyttävät vaikutusten uskottavuuden osion eli kristillisen vaikutushistorian yhteyden kontekstuaalisen uskottavuuden osioon eli juutalaiseen kontekstiin.

Theissen ja Winter määrittelevät kolme tapaa, jolla voimme varmistua Jeesus-tradition yksilöllisistä piirteistä.³⁴⁴ Ensinnäkin voimme muodostaa vertailuprofiilin vertaamalla Jeesus-traditiota muihin karismaattisiin henkilöihin ja ryhmittymiin, jotka vaikuttivat juutalaisuuden sisällä.³⁴⁵ Toiseksi voimme erottaa Jeesus-traditiosta Jeesukselle tyypillisiä ilmaisuja, joita ei esiinny muualla.³⁴⁶ Kolmanneksi voidaan pyrkiä muodostamaan Jeesuksen yksilöllistä monimutkaisuutta yhdistämällä erityislaatuisia ja tyypillisiä piirteitä ja näin voidaan verrata traditioita saatuun kokonaiskuvaan.³⁴⁷ Tämän kaltaista kokonaiskuvaa Jeesuksen persoonasta voidaan pitää todennäköisemmin todennettavissa kuin yksittäisiä lausumia.³⁴⁸

Käyttämieni perikooppien ja muiden tekstikohtien pohjalta on löytynyt aineistoa, mikä poikkeaa huomattavasti Jeesuksen ajan Palestiinan juutalaisten ajattelutavasta. Selkein aineisto tästä ovat Jeesuksen radikaalit sanat, ettei avioero ja uudelleen avioituminen ole sallittua mistään syystä. Toinen radikaali kohta on viittaus naisen ottamaan avioeroon. Näistä kumpikaan aineisto ei ole sellaista, joita Jeesus ei olisi voinut sanoa, jolloin kyseiset kohdat eivät välttämättä ole epäautenttisia, koska juutalaisissa kontekstilähteissä on samankaltaisia tendenssejä. Juutalaisista kontekstilähteistä ei kuitenkaan ole löydettävissä avioeroa kieltävää materiaalia, mikä osoittaa tämän Jeesus-tradition kaikista erityislaatuimmaksi.

Jeesus-traditiota naisen mahdollisuudesta ottaa avioero perustellaan usein epäautenttiseksi, koska Jeesuksen ajan juutalaisilla naisilla ei ollut mahdollista ottaa avioero miehestään. Miksi Jeesus olisi tällöin kieltänyt naisia eroamasta, jos se ei kuulijakunnalla ollut edes mahdollista? Kuulijakunta kuitenkin hyvin toden-

---

³⁴² Theissen & Winter 2002, 184.

³⁴³ Theissen & Winter 2002, 188, 190.

³⁴⁴ Theissen & Winter 2002, 185.

³⁴⁵ Theissen & Winter 2002, 185–186. Theissen ja Winter luettelevat: Vanhurskauden opettaja, Juudas galilealainen, Johannes Kastaja, VT:n profeetat, jotka tekivät ihmeitä, saddukeukset, fariseukset sekä essealaiset.

³⁴⁶ Theissen & Winter 2002, 187. Theissen ja Winter antaa esimerkkinä Jeesuksen sanan ”amen” käyttö siten, ettei siihen vastattu.

³⁴⁷ Theissen & Winter 2002, 187.

³⁴⁸ Theissen & Winter 2002, 190–191.

näköisesti tiesi Herodiaan avioerosta, johon Jeesus olisi näin viitannut sanoillaan ”jos nainen eroaa”. Hellenistisen kulttuurin vaikutuksesta jopa juutalaisten naisten eroaminen on voinut olla mahdollista. Naisen mahdollisuus ottaa avioero ei kuitenkaan ollut yleisesti hyväksyttävää, mitä Josefuksen ja Filonin kirjoitukset puoltavat. Tähän hellenistiseen avioerotapaukseen oli kiinnitetty huomiota, mikä ilmenee Josefuksen teksteistä ja Markuksen kuvauksista Johannes Kastajan toiminnasta. Näin Herodiaan avioerotapauksen myötä hellenistinen vaikutus juutalaisessa kontekstissa kuitenkin osoittaa Jeesuksen sanojen olleen mahdollisia,³⁴⁹ eikä siten täytä epäuskottavuuden kriteeriä. Näin Jeesuksen erityispiirteenä voidaan pitää nimenomaan miehen ja naisen yhtäläisiä oikeuksia eroamisessa ja seurauksia uudelleen avioitumisesta. Jeesuksen sanat avioerosta liittyvät kiinteästi yhteen uudelleen avioitumisen kiellon kanssa. Tätä näkemystä korreloi yleisesti tunnettu Herodiaan avioero, sillä hän erosi avioituakseen uudelleen toisen miehen kanssa.

Kolmantena erityislaatuisuuden piirteenä voidaan pitää Mk-traditiota, jossa mies teki aviorikoksen entistä vaimoa kohtaan avioitumalla toisen naisen kanssa. Kohta voidaan esittää Markuksen redaktioksi, mutta toisaalta tästä traditiosta ei ole parempaa korvaavaa selitystä annettu. Täysin uutta tämänkaltaisen ajattelu ei ole, kun huomioidaan Vanhan testamentin profeettakirjallisuuden Malakian kirjan kritiikki sen aikaista papistoa kohtaan, mitä juutalaisessa kontekstikappaleessa 2.1. tarkasteltiin.

Tutkimani Jeesus-traditiot eivät sisällä Jeesukselle tyypillisiä ilmaisuja. Sen sijaan Jeesuksen ehdottomuutta vaativia sanoja voidaan mahdollisesti kategorisoida Jeesuksen muiden vastaavien ilmaisujen kanssa, joissa hän laajentaa Mooseksen lakia. Näin voidaan nähdä Jeesuksen erityislaatuisuutta Jeesuksen antiteesissä³⁵⁰, jossa hän aluksi siteeraa dekalogin kieltoa tehdä aviorikos ja heti perään laajentamalla tulkintaa aviorikoksen koskevan jo pelkkää naisen katsomista haimoiten (Mt. 5:27–28). Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole mahdollista tarkemmin analysoida näiden korreloivien kohtien autenttisuutta.

Kokonaiskuvaa Jeesuksesta on tässä yhteydessä mahdotonta muodostaa, koska olen arvioinut vain yhden aihealueen Jeesus-traditiota. En myöskään halua, että oma ennakkokuvani Jeesuksesta vaikuttaisi yksittäisten traditioiden luotettavuuden arviointiin, joten en ryhdy arvioimaan tutkittavani Jeesus-tradition soveltuvuutta erilaisiin Jeesuksesta esitettyihin kokonaiskuviin. Lyhyesti todettakoon,

---

³⁴⁹ Theissen & Winter 2002, 183.

³⁵⁰ Veijola 1988, 189.

että nämä Jeesus-tradition variantit näyttävät sopivan hyvin Jeesukseen viisaana opettajana ja erityisen hyvin Jeesukseen eskatologisen saarnaajana³⁵¹. Nämä erilaiset kokonaiskuvat eivät kuitenkaan ole toisiaan poissulkevia, vaikka Jeesus nimenomaan nähdään vain tiettyyn kategoriaan sopivana.

5.3. Yhteenveto

Vaikutushistorian vastaisuuden kriteeri (CDC) osoitti, miten varhaiskristillisuus piti sanoja liian ankarina ja käytännön ongelmiin epätoimivina, minkä vuoksi poikkeuslupia tarvittiin. Tradition varhaisen ja laajan levinneisyyden ja siten myös autenttisuuden puolesta erittäin painava argumentti on myös se, että näitä Jeesus-traditioita on kolmessa eri itsenäisessä lähteessä, jotka ovat kolmessa eri kirjallisuusmuodossa (MA). Nämä kolme eri tradition varianttia voidaan olettaa olleen käytössä ensimmäisen sukupolven kristityillä.

Jeesuksen sanoissa ei havaittu mitään traditiota, mikä ei olisi ollut mahdollista juutalaisessa kontekstissa. Sanoissa sen sijaan on paljon Jeesuksen erityislaatuista korostavia kohtia. Erityisesti täydellinen avioerokielto oli vallitsevista käytänteistä täysin poikkeavaa. Tämän lisäksi uudelleen avioitumisen kielto ja näkemys entistä puolisoa vastaan rikkomisesta uudelleen avioitumisen yhteydessä oli hyvin poikkeavaa.

6. Tutkimustulokset

Traditiokriittisen analyysin ja autenttisuusanalyysin perusteella Jeesus piti avioeroa vääränä, koska se oli Jumalan luomistyön vastaista. Koska Jumalan yhdistämiä avioliittoja ei ihminen voinut purkaa, Jeesus ei sallinut myöskään uudelleen avioitumista, ellei entinen puoliso ollut kuollut. Tätä Jeesuksen poikkeuksellista näkemystä avioerosta voidaan nimittää ”ei mistään syystä” ja uudelleen avioitumisesta ”kunnes kuolema erottaa”.

Jeesus todennäköisesti tarkoitti, että kaikki hänen seuraajansa ottaisivat hänen näkemyksensä avioliiton elinikäisyydestä ihanteeksi, johon tulisi pyrkiä. Sen sijaan Jeesuksen opetus avioerosta ja uudelleen avioitumisesta oli tilannesidonnaista haggadaa, mutta Jeesuksen seuraajat laajensivat hänen opetuksensa yleiseksi halakhan kaltaiseksi normiksi. Jeesuksen sanat yleisenä normina olivat varhaiskristityille vaikeita noudattaa, minkä vuoksi Matteuksen redaktori ja Paavali antoivat Jeesuksen sanoista poikkeavia myönnytyksiä avioerolle ja uudelleen avioitumiselle. Säilyneiden Jeesus-traditioiden perusteella ei voida kuitenkaan tietää

---

³⁵¹ Näin ajattelee mm. Levine 2000, 125.

oliko Jeesuksen opetus avioerosta ja uudelleen avioitumisesta kokonaisuudessaan tallennettu kirjalliseen formaattiin.

Vaikka Jeesuksella saattoi olla eskatologinen motivaatio pian koittavan Jumalan valtakunnan vuoksi, se ei sulje pois sitä, ettei Jeesus olisi tarkoittanut opetustaan heti noudatettavaksi. Jeesuksen opetuksen sisältö on ymmärrettävää, jos se liittyi tulevaan Jumalan valtakunnan uuteen aikaan, jolloin alkuperäinen luomistila palautetaan ennalleen.

Todennäköisimmin Jeesus kuitenkin halusi puuttua niiden puolisoitten ottamiin avioeroihin, joita tehtiin voidakseen avioitua uudelleen. Palestiinan juutalaiskontekstin perusteella miehet pystyivät eroamaan ”mistä syystä tahansa”, jolloin he olivat oikeutettuja pitämään myötäjaisvarallisuuden itsellään ja ottamaan miellyttävämmän naisen aviovaimokseen. Näin Jeesuksen radikaalit sanat voidaan nähdä antaneen juutalaisen kulttuurin omaaville aviovaimoille paremman turvan miesten mielivaltaisia hylkäämisiä vastaan. Kontekstilähteet osoittavat myös, että Jeesus mahdollisesti viittasi Herodiaan avioerotapaukseen, kun hän kielsi yhtäläillä naisia eroamasta miehistään. Näin Jeesus antoi samalla hellenistisen kulttuurin alaisille aviomiehille paremman turvan naisten mielivaltaisia hylkäämisiä vastaan. Jeesus oli näissä opetuksissaan ehdoton, kun hän ei sallinut avioerolle mitään syytä. Mutta jos avioero kuitenkin tapahtui, hän todennäköisesti salli uudelleen avioitumisen vasta entisen puolison kuoltua.

Tässä tutkielmassa esitetyt tieteellisen tutkimuksen tulokset ovat merkittäviä. Tutkijoiden kesken vallitsee laaja konsensus, että Jeesuksen ehdottomuus on yksi varmimmista autenttisena pidetyistä Jeesus-traditioista. Tämän vuoksi tutkimustuloksilla voisi olettaa olevan merkitystä myös evankelis-luterilaiselle kirkolle. Jos evankelis-luterilainen kirkko ylittää hyödyntää tieteellistä eksegeettistä tutkimusta, niin sen tulisi ottaa vähintään nämä tutkimustulokset vakavasti huomioon.

Lyhenteet

AB	The Anchor Bible
ATR	<i>Anglican Theological Review</i>
BETL	<i>Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium</i>
BJRL	<i>Bulletin of the John Rylands Library</i>
BS	<i>The Biblical Seminar</i>
BTB	<i>Biblical Theology Bulletin</i>
CBQ	<i>Catholic Biblical Quarterly</i>
ExpTim	<i>The Expository Times</i>
HTR	<i>Harvard Theological Review</i>
ICC	The International Critical Commentary
Int	<i>Interpretation</i>
JBL	<i>Journal of Biblical Literature</i>
JCPS	<i>Jewish and Christian Perspectives Series</i>
JETS	<i>Journal of the Evangelical Theological Society</i>
STDJ	Studies on the Texts of the Desert of Judah
JSNT	<i>Journal for the Study of the New Testament</i>
JSNTS	<i>Journal for the Study of the New Testament Supplement Series</i>
JTS	<i>Journal of Theological Studies</i>
NCB	New Century Bible
NCBC	New Cambridge Bible Commentary
NICNT	New International Commentary on the New Testament
NIGTC	New International Greek Testament Commentary
ResQ	<i>Restoration Quarterly</i>
RevQ	<i>Revue de Qumran</i>
SES	<i>Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja</i>
SNTS MS	<i>Society for New Testament Studies Monograph Series</i>
SPB	<i>Studia Post-Biblica</i>
SVT	<i>Supplements to Vetus Testamentum</i>
TynB	<i>Tyndale Bulletin</i>
TrinJ	<i>Trinity Journal</i>
TS	<i>Theological Studies</i>
WBC	Word Biblical Commentary

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet ja apuneuvot

Ante-Nicene Fathers. Vol. II. Translated by Philip Schaff. Christian Classics Ethereal Library. <<http://www.ccel.org>>. Calvin College, Grand Rapids, MI. N.A.

Biblia Hebraica Stuttgartensia ediderunt K. Elliger et W. Rudolf et al. 5. revidierte Aufl. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 1997.

Flavius Josephus. The Judean Antiquities. Translated by W. Whiston. PACE – Project on Ancient Cultural Engagement. <<http://pace.mcmaster.ca/york/york/texts.htm>>. York University, Toronto, Ont. 2003–2005.

Justinos Marttyyri. Apologiat & Dialogi Tryfonin kanssa. Suomentaneet Matti Myllykoski ja Outi Lehtipuu. Helsinki: Gaudeamus. 2008.

Liljeqvist, Matti. Uuden testamentin sanakirja kreikka–suomi. Helsinki: Finn Lectura. 2007.

Mishnah. Translated from the Hebrew with Introduction and Brief Explanatory Notes by Herbert Danby. Oxford: Oxford University Press. 1933.

Novum Testamentum Graece post Eberhard et Erwin Nestle editione vicesima septima revisa communiter ediderunt Kurt Aland et al. 27. revidierte Aufl. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 1993.

Philo. In Ten Volumes With an English Translation by F.H. Colson. Vol. VII. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1937.

Pyhä Raamattu. Vanha testamentti XI yleisen kirkolliskokouksen vuonna 1933 käyttöön ottama suomennos. Uusi testamentti XII yleisen kirkolliskokouksen vuonna 1938 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Suomen Pipliaseura.

Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. Uusi testamentti. Suomen evankelis-luterilaiset kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Suomen Pipliaseura.

Qumran Texts in English. The Dead Sea Scrolls Translated by F. García Martínez. Leiden: Brill. 1994.

Thesaurus Linguae Graecae. A Digital Library of Greek Literature. <<http://www.tlg.uci.edu>>. University of California, Irvine, CA. 2009.

Kirjallisuus

Asikainen, Susanna

- 2008 Rauhallisen yhteiselämän ohjeet. Avioliitto ja puolisoitten roolit Plutarkhoksen ja Uuden testamentin ajan kristillisessä kirjallisuudessa. Uuden testamentin eksegeetiikan pro gradu –tutkielma. Ht.

Atkinson, Kenneth & Magness, Jodi

- 2010 Josephus's Essenes and the Qumran Community. – *JBL* 129.2. 317–342.

Bailey, James L.

- 1995 Genre Analysis. – Hearing the New Testament. Strategies for Interpretation. Ed. by J.B. Green. Grand Rapids, MI: Eerdmans. 197–221.

Banks, Robert

- 1975 Jesus and the Law in the Synoptic Tradition. – *SNTS MS* 28.

Bartchy, S. Scott

- 2003 Who Should Be Called Father? Saul of Tarsus between the Jesus Tradition and Patria Potestas. – *BTB* 33.4. 135–147.

Blomberg, Craig L.

- 1990 Marriage, Divorce, Remarriage, and Celibacy. An Exegesis of Matthew 19:3–12. – *TrinJ* vol. 11. 161–196.

Bowman, John

- 1965 The Gospel of Mark. The New Christian Jewish Passover Haggadah. – *SPB* 8.

Brown, Colin

- 2010 The Quest of the Unhistorical Jesus and the Quest of Historical Jesus. – Handbook for the Study of the Historical Jesus. Ed. by T. Holmén et al. Leiden: Brill. 855–886.

Bruce, F.F.

- 1971 1 and 2 Corinthians. – NCB.

Carter, Warren

- 1994 Households and Discipleship. A Study of Matthew 19–20. – *JSNTS* 103.

Catchpole, David R.

- 1974 The Synoptic Divorce Material as a Traditio-Historical Problem. – *BJRL* 57. 92–127.

Cohick, Lynn, H.

- 2009 Women in the World of the Earliest Christians. Illuminating Ancient Ways of Life. Grand Rapids, MI: Baker Academic.

Collier, Gary D.

- 1995 Rethinking Jesus on Divorce. – *ResQ* 37.2. 80–96.

- Collins, John J.
1997 Marriage, Divorce and Family in Second Temple Judaism. – Families in Ancient Israel. Ed. by L.G. Perdue et al. Louisville, KY: WJK. 104–162.
- Crossan, John. D.
1983 In Fragments. The Aphorisms of Jesus. San Francisco, CA: Harper & Row.
- Down, M.J.
1984 The Sayings of Jesus in about Marriage and Divorce. – *ExpTim* 95. 332–334.
- Dungan, D.L.
1971 The Sayings of Jesus in the Churches of Paul. The Use of the Synoptic Tradition in the Regulation of the Early Church Life. Oxford: Blackwell.
- Dunn, James D.G.
2003 Jesus Remembered. Christianity in the Making. Vol 1. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Evans, Craig A.
1995 Jesus and His Contemporaries. Comparative Studies. Leiden: Brill.
- Fitzmyer, Joseph A.
1976 The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence. – *TS* 37.2 197–226.
- France, Richard T.
2007 The Gospel of Matthew. – NICNT.
- Green, Barbara
1995 Jesus' Teaching on Divorce in the Gospel of Mark. – The Historical Jesus. Ed. by C.A. Evans et al. – *BS* 33. 148–156.
- Guenther, Allen R.
2002 The Exception Phrases. Except *πορνεία*, Including *πορνεία* or Excluding *πορνεία*? (Matthew 5:32; 19:9). – *TynB* 53.1. 83–96.
- Heth, William A. & Wenham, Gordon J.
1984 Jesus and Divorce. Toward an Evangelical Understanding of New Testament Teaching. London: Hodder and Stoughton.
- Holmén, Tom
2008 Authenticity Criteria. – Encyclopedia of the Historical Jesus. Ed. by C.A. Evans. New York, NY: Routledge. 43–54.
2006 An Introduction to the Continuum Approach. – Jesus from Judaism to Christianity. Ed. by T. Holmén. – *JSNTS* 352. 1–16.
2004 Review Article of G. Theissen & D. Winter. The Quest for the Plausible Jesus. The Question of Criteria. – *JTS*. Vol. 55. No.1. 216–228.
2002 Mark 11:15–17. Mitä todella tapahtui? – Jeesus ja temppeli. Toim. T. Holmén et al. Helsinki: Yliopistopaino. 41–63.

- 2001 Knowing about Q and Knowing about Jesus. Mutually Exclusive Undertakings? – The Sayings Source Q and the Historical Jesus. Ed. A. Lindemann. Leuven: Leuven University Press. 497–514.
- 1999 Jesus and Jewish Covenant Thinking. Åbo. Diss. Åbo.
- 1998 Divorce in *CD* 4:20–5:2 and *11QT* 57:17–18. Some Remarks on the Pertinence of the Question. – *RevQ* 18. 397–408.

Hugenberger, Gordon P.

- 1994 Marriage as a covenant. A study of biblical law and ethics covering marriage developed from the perspective of Malachi. Leiden: Brill. – *SVT* 52.

Instone-Brewer, David

- 2002 Divorce and Remarriage in the Bible. The Social and Literary Context. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- 1999 Jewish Women Divorcing Their Husbands in Early Judaism. The Background to Papyrus Se'elim 13. – *HTR* 92. 349–357.

Jackson, Bernard S.

- 2008 Essays on Halakhah in the New Testament. – *JCPS* 16.

Jenzen, David

- 2000 The Meaning of porneia on Matthew 5.32 and 19.9. An Approach from the Study of Ancient Near Eastern Culture. – *JSNT* 80. 66–80.

Johnson Hodge, Caroline

- 2010 Married to an Unbeliever. Households, Hierarchies, and Holiness in 1 Corinthians 7:12–16. – *HTR* 103:1. 1–25.

Keener, Craig S.

- 2009 The Historical Jesus of the Gospels. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- 2005 1–2 Corinthians. – NCBC.

Kister, Menahem

- 2009 Divorce, Reproof, and Other Sayings in the Synoptic Gospels. Jesus Traditions in the Context of “Qumranic” and Other Texts. – Text, Thought, and Practise in Qumran and Early Christianity. Ed. by R.A. Clement et al. – *STDJ* 84. 195–230.

Levine, Amy-Jill

- 2005 The Word Becomes Flesh: Jesus, Gender, and Sexuality. – The Historical Jesus in Recent Research. Ed. by J.D.G. Dunn et al. Winona Lake, IN: Eisenbrauns. 509–523.
- 2000 Jesus, Divorce, and Sexuality. A Jewish Critique. – The Historical Jesus Through Catholic and Jewish Eyes. Ed. by L. Greenspoon et al. Harrisburg, PA: Trinity Press International. 113–130.

Luomanen, Petri & Lehtipuu, Outi & Merenlahti, Petri

- 2010 Uusi testamentti. – Teologia. Johdatus tutkimukseen. Toim. A. Raunio et al. Helsinki: Edita. 51–77.

- Marcus, Joel
2009 Mark 8–16. A New Translation with Introduction and Commentary. AB 27A.
- Marrow, Stanley B.
1988 Marriage and Divorce in the New Testament. – *ATR* 70.1. 3–15.
- Meier, John P.
2009 A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus. Vol 4. New Haven, CT: Yale University Press.
2003 The Historical Jesus and the Historical Law. Some Problems within the Problem – *CBQ* 65.1. 52–79.
- Metzger, Bruce
1971 A Textual Commentary on the Greek New Testament. London: United Bible Societies.
- Moloney, Francis J.
1979 Matthew 19,3–12 and Celibacy. A Redactional and Form Critical Study. – *JSNT* 2. 42–60.
- Myllykoski, Matti
2008 Justinos Marttyyrin maailma. – Justinos Marttyyri. Apologiat & Dialogi Tryfonin kanssa. Suom. M. Myllykoski et al. Helsinki: Gaudeamus. 13–49.
2002 Jeesus ja temppeli. Historiallisesta totuudesta syntyhistoriallisiin teorioihin. – Jeesus ja temppeli. Toim. T. Holmén et al. Helsinki: Yliopistopaino. 14–40.
- Neiryneck, Frans
1996 The Sayings of Jesus in 1 Corinthians. – The Corinthians Correspondence. Ed. by R. Bieringer. Leuven: Peeters. – *BETL* 125. 141–176.
- Nissinen, Martti
1992 Seksuaalisuus ja raamatuntulkinta teoksessa naisia Raamatussa. – Viisaus ja rakkaus. Toim. R. Sollamo et al. Helsinki: Yliopistopaino. 170–208.
- Nolland, John L.
1995 The Gospel Prohibition of Divorce. Tradition History and meaning. – *JSNT* 58. 19–35.
- Peterman, G.W.
1999 Marriage and Sexual Fidelity in the Papyri, Plutarch and Paul. – *TynB* 50.2. 163–172.
- Porter, Stanley E. & Buchanan, Paul
1991 On the Logical Structure of Matt 19:9. – *JETS* 34.3. 335–339.
- Rakkauden lahja
2008 Rakkauden lahja. Piispojen puheenvuoro perheestä, avioliitosta ja seksuaalisuudesta. Helsinki: Kirjapaja.

- Riekkinen, Ville & Veijola, Timo
1986 Johdatus eksegetiikkaan. Metodiotopi. Helsinki: SES 37.
- Robertson, Archibald & Plummer, Alfred
1999 A Critical and Exegetical Commentary on the First Epistle of St Paul to the Corinthians. – ICC.
- Räsänen, Heikki
1982 Uuden testamentin eksegetiikka. – Johdatus teologisiin oppiaineisiin. Toim. P. Korhonen. Helsinki: Gaudeamus. 21–30.
- Sanders, Ed. P.
1990 When Is a Law a Law? The Case of Jesus and Paul. – Religion and Law. Biblical-Judaic and Islamic Perspectives. Ed. by E.B. Firmage et al. Winoona Lake, IN: Eisenbrauns. 139–158.
- Smith, David L.
1990 Divorce and Remarriage from the Early Church to John Wesley. – *TrinJ* 11. 131–142.
- Soulen, Richard N.
1981 Handbook of Biblical Criticism. Atlanta, GA: John Knox Press.
1969 Marriage and Divorce. A Problem in New Testament Interpretation. – *Int* 23. 439–450.
- Stanton, Graham N.
1989 The Gospels and Jesus. Oxford: Oxford University Press.
- Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskushallinto
2011 Seurakuntien jäsenistö ja solmitut avioliitot 2010. – <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content3D45B8>. Viitattu 1.3.2011.
- Suomen virallinen tilasto
2009 Siviilisäädyn muutokset. – Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/ssaaty/2009/ssaaty_2009_2010-05-06_tie_001_fi.html. Viitattu 1.3.2011.
- Theissen, Gerd & Winter, Dagmar
2002 The Quest for the Plausible Jesus. The Question of Criteria. Transl. by M. Eugene Boring. Louisville, KY: WJK.
- Thiselton, Anthony C.
2000 The First Epistle to the Corinthians. A Commentary on the Greek Text. – NIGTC.
- Thurén, Jukka
2005 Matteuksen evankeliumi. Helsinki: Arkki.
- Vawter, Bruce
1977 Divorce and the New Testament. – *CBQ* 39. 528–542.

- Veijola, Timo
1988 Dekalogi. Raamatullisen etiikan perusteita. Helsinki: SES 49.
- Warden, Duane
1997 The Words of Jesus on Divorce – *ResQ* 39.3. 141–153.
- Warren, Andrew
1998 Did Moses Permit Divorce? Modal weqatal as Key to New Testament Readings of Deuteronomy 24:1–4. *TynB* 49.1. 39–56
- Wassén, Cecilia
2009 Perhe, avioliitto ja kasvatus. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Helsinki: Kirjapaja. 85–92.
- Wenham, David
1984 Paul’s Use of the Jesus Tradition. Three Samples. – Gospel Perspectives. The Jesus Tradition Outside the Gospels. Vol. 5. Ed. by D. Wenham. Sheffield: JSOT Press. 7–37.
- Wenham, Gordon J.
1984a Gospel Definitions of Adultery and Women’s Rights – *ExpTim* 95. 330–332.
1986 The Syntax of Matthew 19:9. – *JSNT* 28. 17–23.
- Winter, Bruce W.
1989 Secular and Christian Responses to Corinthian Famines. – *TynB* 40.1. 86–106.
- YLE
2011 ”Erojen taustalla on ihmiskuvan muuttuminen”. YLE Alueet. Satakunta. – http://yle.fi/alueet/teksti/satakunta/2011/03/quoterojen_tauustalla_on_ihmiskuvan_muuttuminenquot_2398374.html. Viitattu 3.3.2011.